

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ORTADOĞU ALT SİSTEMİNDE İRAN DIŞ
POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sefa Mutlu KOCA

**Enstitü Anabilim Dalı :Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı :Uluslararası İlişkiler**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Nesrin KENAR

HAZİRAN-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU ALT SİSTEMİNDE İRAN DIŞ
POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sefa Mutlu KOCA

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Bu tez 13/06/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU Yrd. Doç. Dr. Nesrin KENAR Yrd. Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ

Jüri Başkanı

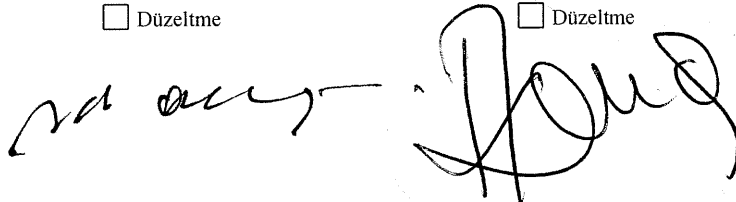
- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi (Danışman)

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki farklı bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sefa Mutlu KOCA

13.06.2011

ÖNSÖZ

İran, Ortadoğu bölgesinin siyasi, sosyal, ekonomik ve coğrafi olarak önemli bir ülkesi konumundadır. İslam dünyasında farklı bir yaklaşımla Sünni ülkelerden ayrılan ve Şiiğin 1979 devrimi ile siyasi anlamda temsil edildiği tek ülke olarak diğer İslam ülkelerinden ayrılan İran, sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz zenginliğiyle bölgenin en önemli enerji kaynağı ülkelerinden biri konumundadır. Sahip olduğu jeostratejik konum itibarıyla hem Soğuk Savaş döneminde hem de Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel güçlerin etki altında tutmak istedikleri bir ülke olmuştur. İran özellikle şu son dönemde nükleer silah edinme konusundaki çalışmaları nedeniyle dünyanın gündemindeki yerini tutmaya devam etmektedir. Biz de bu önemli ülkenin özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemdeki geliştirdiği dış politika stratejisini sistem kavramı çerçevesinde incelemeye çalıştık. Bu çalışmamı tamamlamamda bana yardımları bulunanları özellikle anmak istiyorum. Öncelikle tezimin ana yapısını oluşturmada ufuk açıcı fikirleriyle bana çok yardımcı olan, tezi tamamlamamda başından sonuna kadar değerli fikirleriyle bana yol gösteren danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Nesrin Kenar'a teşekkür etmeyi kendime bir borç biliyorum. Yine tezi geliştirmemde bana fikri olarak yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Kemal İnat'a teşekkürlerimi arz ediyorum. Diğer taraftan sürekli olarak yaptığımız beyin fırtınalarıyla, değerli fikir ve önerileriyle bana destek ve yardımcı olan Yüksek Lisans arkadaşlarım Rıdvan Kalaycı, Seda Çankaya ve Selim Dursun'a; çalışmamı yaparken sabırla bana destek olan eşim ve çocuklarıma şükranlarımı sunuyorum.

Sefa Mutlu KOCA

13.06.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLOLAR	vi
HARİTALAR	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Uluslararası Sistem	7
1.2. Güç Dengesi Sistemi.....	9
1.3. İki Kutuplu Sistem	11
1.4. Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası Sistemin Yapısı.....	13
1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısı.....	14
1.6. Bölgesel Alt Sistem Olarak Ortadoğu	16
BÖLÜM 2: İRAN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN UNSURLAR	23
2.1. İçsel Faktörler.....	25
2.1.1. Tarihsel Arka Plan	25
2.1.1.1. İslamiyeti Kabulü Öncesi Dönem.....	25
2.1.1.2. İslamiyeti Kabulü Sonrası Dönem.....	26
2.1.1.3. Orta Çağ Sonrası Dönem.....	28
2.1.1.4. Modern Dönem.....	31
2.1.1.5. İran İslam Cumhuriyeti.....	33
2.1.2. Şiilik.....	36
2.1.2.1. Şii Mezhebinin Tarihsel Süreci	36
2.1.2.2. Şiilik'in İnanç Esasları.....	37
2.1.2.3. Şiilik'in Siyasi Yansımaları.....	39
2.1.3. Siyasi Yapı	42

2.1.3.1. Dini Lider (Rehber, Veli-yi Fakih/Veli-yi Emr)	42
2.1.3.2. Cumhurbaşkanı	44
2.1.3.3. İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şurây-i İslamî)	45
2.1.3.4. Anayasa Koruyucular Konseyi (Şurây-i Negâhbân)	45
2.1.3.5. Uzmanlar Konseyi (Meclis-i Hobregân)	46
2.1.3.6. Maslahat Konseyi (Mecme-i Teşhis-i Meslehet-i Nezam).....	47
2.1.3.7. Sistemin İşleyişi.....	47
2.1.4. Resmi İdeoloji	50
2.1.5. Jeopolitik Konum.....	53
2.1.6. Ekonomik Koşullar	55
2.2. Dışsal Faktörler	58
2.2.1. Uluslararası Sistem	58
2.2.2. Bölge Ülkelerinin etkisi	60
2.2.3. Küresel Güçlerin Etkisi.....	62
BÖLÜM 3: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI	65
3.1. Soğuk Savaş Öncesi Genel Hatlarıyla İran	66
3.2. Soğuk Savaş Dönemi: İran İslam Devrimi Öncesi Dönemde İran Dış Politikası....	68
3.3. İran İslam Devrimi	70
3.3.1. Ekonomik ve Sosyal Nedenler.....	71
3.3.2. Dini Nedenler	73
3.3.3. Siyasi Sebepler.....	73
3.3.4. Devrimi Destekleyen Gruplar	74
3.3.5. Monarşiyi Destekleyen Gruplar	75
3.3.6. Devrimin Seyri.....	76
3.4. Devrim Sonrası İran Dış Politikasına Yön Veren Faktörler	78
3.4.1. Tam Bağımsızlık	78
3.4.2. Bağlantısızlık	79
3.4.3. Rejim İhracı	80

3.5. Devrim Sonrası İnan Dış Politikası	84
3.5.1. İç Politikadaki Gelişmeler.....	84
3.5.2. Devrim Sonrası Bölgesel Başat Güç Olma Politikası.....	85
3.5.3. ABD ile İlişkiler ve Rehineler Krizi	86
3.5.4. İnan – Irak Savaşı	87
3.5.5. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler	90
3.5.6. Türkiye ile İlişkiler.....	92
3.4.7. AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı.....	94
3.4.8. İnan-Çin İlişkileri	95

BÖLÜM 4: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İNAN DIŞ POLİTİKASI ...98

4.1. Soğuk Savaş Sonrası İnan Dış Politikasını Belirleyen Dış Faktörler	100
4.1.1. Körfez Savaşı	100
4.1.2. 11 Eylül Olayları.....	102
4.1.3. İnan Nükleer Politikası	103
4.1.3.1. İslam Devrimi Öncesi İnan'ın Nükleer Çalışmaları.....	103
4.1.3.2. İslam Devrimi Sonrası İnan'ın Nükleer Çalışmalarına Hız Vermesi	105
4.1.3.3. 2002 Nükleer Krizi ve Sonrası	106
4.1.4. Liderlerin Yaklaşımları	111
4.1.4.1. Rafsancani Dönemi Dış Politika Yaklaşımı	111
4.1.4.2. Hatemi Dönemi Dış Politik Yaklaşım.....	112
4.1.4.3. Ahmedinejad Dönemi Dış Politik Yaklaşım	115
4.2. ABD ile İlişkiler.....	116
4.3. Rusya İle İlişkiler	120
4.4. AB ile İlişkiler.....	124
4.5. İnan- Çin ilişkileri.....	128
4.6. İnan - İsrail İlişkileri	130
4.7. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler	134
4.7.1. Irak	134

4.7.2. Suudi Arabistan.....	137
4.7.3. Körfez Ülkeleri ve KİK ile İlişkiler:	139
4.8. Türkiye ile İlişkiler.....	142
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA	152
ÖZGEÇMİŞ.....	164

KISALTMALAR

AIOC	: Anglo Iranian Oil Company (İngiliz-İran Enerji Şirketi)
AKK	: Anayasa Koruyucular Konseyi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CIA	: Central Intelligence Agency (Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
ECO	: Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
İAEK	: İran Atom Enerjisi Kurumu
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
NAFTA	: North American Free Trade Area (Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü)
NPT	: Nuclear Non Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)
RCD	: Regional Cooperation For Development (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü)
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
IAEA	: International Atomic Energy Agency (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)
VP	: Varşova Pakt

TABLÖLAR

Tablo 1. Ortadoğu Bölgesindeki Bazı Ülkelerin Askerî Güçlerinin Karşılaştırılması..21

HARİTALAR

Harita 1. Basra Körfezi	55
Harita 2. İran Doğalgaz ve Petrol Sahaları.....	58

Tezin Başlığı: Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası

Tezin Yazarı: Sefa Mutlu KOCA **Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Nesrin KENAR

Kabul Tarihi: 13/06/2011 **Sayfa Sayısı:** 13 (ön kısım) + 163 (tez)

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler **Bilim Dalı:** Uluslararası İlişkiler

Araştırmanın amacı dünya siyasi tarihinde önemli bir dönemin sonu olarak kabul edilen Soğuk Savaş'ın bitiminden günümüze Ortadoğu alt sisteminde İran dış politikasını inceleyerek bölgesel ve küresel anlamda ortaya çıkardığı etkilerini incelemektir. Çalışmada; Ortadoğu'da siyasi toplumsal ve ekonomik anlamda güçlü bir devlet olan İran'ın Soğuk Savaş sonrası Uluslararası sistemdeki bölgesel, küresel ve konjonktürel değişimlere karşı dış politika yönelimleri incelenecektir.

İslam dünyasında farklı bir yaklaşımla Sünni ülkelerden ayrılan ve Şiiğin 1979 devrimi ile siyasi anlamda temsil edildiği tek ülke olarak diğer İslam ülkelerinden ayrılan İran, sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz zenginliğiyle bölgenin en önemli enerji kaynağı sahibi ülkelerinden biri konumundadır. Sahip olduğu jeostratejik konum itibarıyla hem Soğuk Savaş döneminde hem de Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel güçlerin etki altında tutmak istedikleri bir ülke olmuştur. İran, özellikle şu son dönemde nükleer silah edinme konusundaki çalışmaları nedeniyle dünyanın gündemindeki yerini tutmaya devam etmektedir.

Bu bağlamda araştırmada; bugün bölgesel bir alt sistem olarak Ortadoğu alt sistemindeki yapı nedir? Bu yapı İran dış politikasını nasıl şekillendirmektedir? İran dış politikasının belirlenmesinde İran siyasi yapısı, jeopolitiği, ekonomik yapısı ne kadar etkilidir? İran'ın Soğuk Savaş sonrası küresel güçlerle ve bölge ülkeleri ile ilişkileri ne seviyededir? Sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın sonucunda İran, Ortadoğu'da özellikle İsrail, ABD ve Türkiye gibi ülkelere karşı bir güç dengesi politikası geliştirdiği, nükleer güç sahibi İsrail ve ABD'ye karşı nükleer güç elde ederek hem bölgede etkin bir aktör olmak hem de İsrail ve ABD'ye karşı caydırıcı bir güç olabilmeye çalıştığı söylenebilir. İran dış politikasının belirlenmesinde İran siyasi yapısı, İran jeopolitiği, ekonomik gücü son derece etkili olduğu ve İran halkının 30 yıldır devam eden ideolojik rejime karşı memnun olmadığı; fakat kendisini düşman olarak gören batılı ülkelere karşı rejimi temsil edenlere destek olmayı tercih ettikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sistem, Ortadoğu, Şiilik, Güç Dengesi, İran İslam Cumhuriyeti

Title of the Thesis: Iran's Foreign Policy on the Middle East Sub-System	
Author: Sefa Mutlu Koca	Supervisor: Assist. Prof. Dr. Nesrin KENAR
Date: 13/06/2011	Number of Pages: XIII (pre text)+163(main body)
Department: International Relations Subfield: International Relations	
<p>The aim of the study is to examine Iran's foreign policy in the Middle East sub-system and its effects revealed in the regional and global scale starting from the end of the Cold War up to now as being accepted an important period in world political history .On this study; post- cold war Iran as a politically, socially, and economically powerful country in the middleast, Iran's foreign political tendencies against regional, global, and conjunctural changes and trends will be examined.</p> <p>Iran ,as differentiated from the sunni countries with a different approach in İslamic world and differentiated from the other Islamic countries by means of the 1979 shia revolution as the only country represented that way in the political sense, is one of the most important energy resource providing countries in the region by having the richness of petroleum and natural gas .</p> <p>Because of its geo-strategic location during and after the period of the cold war and the post-cold war it has been a country that was desired to be kept under the influence of global forces. Iran especially nowadays, following its recent studies about how to obtain Nuclear Weapons world continues to keep its place on the agenda.</p> <p>To that extent in this research, today as a regional sub-system what is the structure of the Middle East sub-system? How does this structure shape Iran's foreign policy?</p> <p>Determining Iran's foreign policy how effective are the political structure of Iran, geopolitics, and the economic structure,?</p> <p>At what level Iran's post-cold war relations are with global powers and regional states? These questions above were tried to be answered?</p> <p>As a result of this study it can be said that, Iran in the middleast has been developing a balance of power policy particularly against Israil, USA and Turkey, and trying to be an effective power in the region by means of obtaining nuclear power at the same time trying to be a deterrent power against Israil and USA.</p> <p>Results that were reached ;</p> <p>In determining Iran's foreign policy, Iran's political structure , geopolitics, economic power are highly effective and for 30 years the Iranian people are not satisfied with the ongoing ideological regime, but against the western countries who see them as their enemies Iranian people prefer to support those who represent the regime.</p>	
Keywords: System, Middle East, Shi'ism, Power Balance, the Islamic Republic of Iran	

GİRİŞ

İran, Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezi geçiş hattını oluşturan Kafkaslarla doğrudan sınır sahibidir. Avrasya kıtasında çok önemli iki stratejik iç deniz konumunda olan, Hazar Denizi ve Basra Körfezine kıyısı bulunmaktadır. Bulduğu jeopolitik konum itibariyle Ortadoğunun Asya'ya açılan kapısı konumundadır. Dünya petrol sevkiyatının %65'nin gerçekleştiği bir bölgede olması, diğer yandan sahip olduğu doğalgaz rezervleriyle dünyada Rusya'dan sonra ikinci; petrol rezervleriyle ise dünyada dördüncü olması İran'ı jeostratejik ve jeoekonomik açıdan Ortadoğu'da önemli bir ülke konumuna sokmaktadır.

İran sahip olduğu köklü medeniyet tarihiyle de önemli bir devlettir. İslamiyet'in yayılmasıyla Müslümanlığı kabul eden İran, Müslümanlığın önemli bir mezhebini oluşturan Şiiliğin siyasi ve toplumsal anlamda hayat bulduğu ve bu yönüyle Arap ve Müslüman dünyada siyasi ve sosyal, çok önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuş bir Şii ülkesidir.¹ Safeviler döneminde Şii'lik ülkede ve çevresinde yerleşirken, Kaçar hanedanlığı döneminde kabul edilen meşrutiyetle Monarşik yönetimden taviz verilmiş, yapılan reformlarla ülke batı tarzı yaşam modeline özendirilmiştir. Pehlevi hanedanlığıyla batıya yakın duran İran, İran İslam Devrimi ile ideolojik temelli bir İslam Cumhuriyetine dönüşmüştür.

II. Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş döneminde, uluslararası arenada iki kutuplu bir sistemin hâkim olması, dünya ülkelerini bir blok üyesi olma, tarafsız ya da bağlantısız olma gibi seçeneklerle baş başa bırakmıştır. Doğu bloğunun lider ülkesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Ortadoğu bölgesine yakın olması özellikle Ortadoğu ülkelerinin takınacağı tutumu önemli kılmıştır. Bu durum Batı bloğunun blok lideri Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD), bu bölgeye olan ilgisinin daha da artmasına sebep olmuştur. Zira bu bölge, gerek enerji kaynakları ve bu

¹ Hz. Ali taraftarlığını savunan, halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia ederek, Sünniler için çok değerli olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi peygamberlerden sonra gelen İslam halifelerinin liderliğine karşı çıkan Şiiler, bu iddialarında aşırı giderek Sünnilerden farklı bir İslam yorumu geliştirerek Müslüman dünyanın bölünmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Şiileri destekleyen, onların görüşlerini siyasi ve toplumsal anlamda benimseyen ülke, biraz da zorla Müslüman olmanın tesiriyle olsa gerek, İranlılar olmuştur. 1979 yılında gerçekleştirilen İslam Devrimi ile İran, Şiiliğin siyasi anlamda temsil edildiği bir ülke konumuna gelmiştir.

kaynakların dağıtımı itibariyle; gerekse de jeopolitik açıdan başat güçler için önem arz etmekteydi. Dolayısıyla; özellikle ABD, 19. yüzyılın önemli bir denge ülkesi konumunda olan İngiltere'nin boşalttığı bu söz konusu stratejik bölgeleri yeni bir güç olarak doldurmaya başlamıştır.

İran, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum itibariyle gerek SSCB'nin 'güneye inme' politikasına engel olma maksatlı bir tampon bölge oluşturması; gerekse de enerji kaynaklarına yakınlığı ve sevkiyat yollarına hakimiyeti nedeniyle ABD için stratejik bir öneme sahip olmuştur. 1979 İran İslam devrimine kadar olan süreç içinde İran, bir batı bloğu üyesi olmamakla beraber ABD yanlısı politikalarıyla iyi bir müttefik olarak Batı bloğuna, daha doğru ifadesiyle, ABD'ye yakın durmuştur. 1972 yılında İran'ın ABD'den satın aldığı silahların değerinin 12 milyar doları bulması İran'ın, ABD'nin en çok silah sattığı ülkelerden biri olarak yerini almasını sağlamıştır. Fakat 1979 yılında yaşanan 'İran İslam Devrimi' ile İran'ın başına geçen, Ayetullah Seyyit Ruhullah Musavi Humeyni ile birlikte ABD-İran ilişkileri hızla bozulmuştur.

İran devrimi, hiç şüphesiz genelde siyasi tarihin; özelde ise Ortadoğu tarihinin yakın dönemlerinde meydana gelmiş en önemli hadiselerinden biri olarak tarihte yerini almıştır. Devrim ve sonrasında kurulan İran İslam Cumhuriyeti; yaşanan uzun devrimsel süreciyle, ulema yönetimi Velayet-i Fakih gibi yepyeni bir yönetsel siyasi yapısı ile, ideolojik yanı ağır basan dış politik yaklaşımı ile dünya kamuoyunun ilgisini çekmiştir. 1979 yılında yaşanan rehinelere krizi, uzun süren İran-İrak savaşı, İran'ın bölgedeki Şii toplulukların olduğu ülkelere nüfuz etme çabası, diğer bir ifadeyle 'devrim ihracı' politikası ile bölgede başat güç olma çabası 1990'lı yıllara kadar genelde dünya siyasetinde özelde ise, Ortadoğu siyasetinde üzerinde tartışılan en önemli konular olarak ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası alanda tek kutuplu bir sistem oluşurken İran'da, pragmatik bir dış politika üretmeye çalışan Cumhurbaşkanı Rafsancani ve Hatemi'nin çabaları Batı ile bozulan ilişkileri düzeltmeye yetmemiştir. 1991 yılında gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı ile bölgedeki etkisini hissettiren ABD, 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak müdahaleleriyle bölgenin aktif aktörü haline gelmiştir.

11 Eylül 2001 tarihi Ortadoğu'da önemli siyasi gelişmelere sebep olacak hadiselerin başlangıcı olmuştur. Zira Ortadoğu menşeli El Kaide terör örgütü 11 Eylül 2001

tarihinde ABD'nin ekonomi merkezi olan ikiz kulelere ve ABD'nin savunma merkezi olan Pentagon'a ağır bir terör saldırısı düzenlemiştir. Bu olay sonrasında ABD, Afganistan'a saldırmış ve hemen akabinde de Irak'a saldırarak Saddam Hüseyin yönetimini devirmiştir. ABD bununla da yetinmeyerek bölgedeki iki önemli ülkeyi, Suriye ve İran'ı, 'Haydut Devletler' ya da 'Şer Güçler'(Axis of Evil) (Biz 'Haydut Devletler' tabirini kullanacağız) olarak ifade edilen ülkeler listesine aldığı dünya kamuoyuna bildirerek bu iki ülkenin terörizmi desteklediğini iddia etmiştir. Oysa bu olaylar yaşandığı dönemde İran'ın başında, reformist ve pragmatik bir dış politika stratejisi geliştirerek İran Devrimi sonrası ABD karşıtı dış politikadan daha ılımlı ve yumuşak bir dış politika geliştirilmesi gerektiğini savunan diyalog yanlısı Muhammet Hatemi, cumhurbaşkanı olarak görev yapmaktaydı.

17 Haziran 2005 tarihinde İran'da yapılan seçimlerde muhafazakâr ve radikal söylemleriyle dikkatleri çeken Tahran eski Belediye Başkanı Mahmut Ahmedinejad İran Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ahmedinejad, Tahran'da gerçekleşen bir konferansta İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini söyleyen, İsrail'e bir toprak verilecekse onlara soykırımını reva gören, Avrupa devletlerinin toprak vermesi gerektiğini ileri sürebilen cesur bir söyleme sahipti. İran cumhurbaşkanı bu dönemde barışçıl amaçlı nükleer teknolojiye sahip olma haklarının olduğunu her ortamda ifade etmiş yapılacak bir müdahaleye en sert şekilde karşılık verileceğini ifade ederek adeta meydan okumuştur. Ahmedinejad'ın bu radikal söylemleri İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerji elde etme isteğinin dünya kamuoyunda sorgulanmasına sebep olmaktadır. Onun bu söylemleri tüm dünyada Humeyn'i dönemi dış politikaya geri döndüğü izlenimini vermiştir.

Ortadoğu alt sisteminde, kendisini haydut devlet olarak niteleyen ABD ile coğrafik olmayan fakat siyasi olarak komşu durumunda kalan İran yönetimi, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ABD tarafından açık tehdit olarak gösterilmiştir. Bu durum İran'ın nükleer güç olma hedefini hızlandırarak Ortadoğu bölgesinde güç dengesi politikası geliştirmeye çalışmasına sebep olmuştur. İran, bölgede nükleer güce sahip İsrail, ABD, Rusya, Pakistan, Hindistan ve nükleer güç olmasa da bölgede giderek etkinliğini arttıran Türkiye'ye karşı bir güç dengesi oluşturma amacıyla çok önemli askeri ve ekonomik adımlar atmaya çalışmaktadır.

Bu anlamda İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji edinme açıklamaları dünya kamuoyunun ve uluslararası örgütlerin tepkilerini minimize etme politikası olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan İran'ın sahip olduğu zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa'ya, Ön Asya üzerinden Çin'e satmak istemesi jeoekonomik ve jeostratejik önemini artırma yollarından biri olarak görüldüğü gibi, ABD'nin 'yalnızlaştırma' ya da 'tecrit etme' politikasını sonuçsuz bırakma hamlesi olarak da değerlendirilebilir.

Yine bu bağlamda İran'ın bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirme çabası, son dönemde Türkiye ve Suriye ile olan ilişkilerini geliştirmesi, Rusya ile uzun zamandan beri devam eden karşılıklı pragmatik iyi ilişkileri, Arap ülkeleri ve Avrupa devletleri ile olan diyalog arayışları, bu somut politikanın diğer argümanları olarak gözükmektedir.

İran körfezinde yaşanan, İran-Suudi Arabistan rekabeti, Orta Asya'daki Türk-İran rekabeti, İran-İsrail arasındaki sert politik söylemler, AB-İran arasındaki ABD'ye rağmen gelişen yumuşak ilişkiler, İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma çalışmaları ve dolayısıyla ABD, Rusya ve Çin arasındaki İran üzerinden devam eden gizli rekabet, dünya kamuoyunun İran'a olan ilgisinin daha uzun süre devam edeceğini göstermektedir.

Çalışmanın Konusu

Dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde; uluslararası ilişkilerde son yüzyıl itibariyle geçerli olmuş sistemler ve İran dış politikasının bu sistemlerdeki yerini analiz etme adına, uluslararası sistem kavramı ve yakın tarihimiz itibariye yaşanan Güç Dengesi ve İki Kutuplu Sistemden bahsederek söz konusu bu kavramsal çerçeveyi oluşturmaya çalışacağız. İkinci bölümde; İran dış politikasını belirleyen temel parametreleri iç ve dış faktörler başlığı altında inceleyerek özellikle İran toplumsal ve siyasal yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayan Şiilik ve İran siyasi tarihi, İran'ın siyasi yapısı, jeopolitik konumu, ekonomik etkenleri vs. incelenecektir. Üçüncü bölümde; Soğuk Savaş dönemi İran dış politikasını, bu dönemde yaşanan İran ve bölge ülkeleri için önemli bir kırılma noktasını oluşturan İran İslam Devrimi üzerinde ayrıntısıyla duracağımız gibi, özellikle devrim sonrası İran'ın dış politik öncelikleri üzerinde durmaya çalışacağız. Dördüncü bölümde ise Soğuk Savaşın bitmesiyle İki Kutuplu Sistemin sona erdiği 1990'lı yıllardan sonraki İran dış politikasını etkileyen ve

belirleyen önemli siyasi gelişmeleri inceleyerek, İran'ın bölge ülkeleri ve önemli küresel güçlerle olan ilişkilerini incelemeye çalışacağız.

Çalışmanın Amacı

Bu tezin yazılmasındaki amaç siyasi tarihte önemli bir dönemin sonu olarak kabul edilen Soğuk Savaş sonrasında günümüze Ortadoğu alt sisteminde İran dış politikasını inceleyerek farklı bir bakış açısı sunmaktır. Çalışmada Ortadoğu'da siyasi, toplumsal ve ekonomik anlamda güçlü bir devlet olan İran'ın Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki bölgesel, küresel ve konjektürel değişimlere karşı dış politik eğilimleri incelenecektir.

Çalışmanın Önemi

Sistem teorileri 20. yüzyılın ortalarından itibaren ilişkiler disiplinine girmeye başlamıştır. Özellikle, 18. ve 19. yüzyılda yaşanan Güç Dengesi ve II. Dünya Savaşı sonrası başlayan İki Kutuplu Sistemden esinlenerek geliştirilen teoriler günümüzde de geçerliliğini devam ettirmektedir. Dünyada önemli bir ülke olan İran'ın uluslararası sistemdeki yapı ve bunun coğrafik bir alt sistemi olan Ortadoğu alt sistemindeki yapıda geliştirdiği dış politikanın bu sistemlerle doğrudan ilgisi olduğu düşünüldüğünde bu konunun araştırılması uluslararası literatüre farklı bir bakış açısını sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Tez literatür çalışması yapılarak konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynakların taranmasıyla hazırlanmıştır. Buna ek olarak elektronik veri tabanlarının araştırılmasıyla yayınlanmış makale bildiri ve kitaplar incelenmiş gerekli tasnifler yapılarak, nitel araştırma (qualitative research) tekniklerinden betimsel yaklaşımla, sistematik ve veri analizi yapılarak Soğuk Savaş sonrası bölgesel alt sistemde İran dış politikası tartışılmıştır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Politika, devletler, hükümetler ve halklar arasındaki siyasal, ekonomik, ticari, mali, askeri ve kültürel tüm ilişkileri içine alan bir kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Özellikle günümüzde devletler ve örgütler politikanın en önemli aktörleri konumundadır. Morton A. Kaplan'ın sistem tanımında ifade ettiği farklılıklarıyla ortaya çıkan değişkenlerin, birbirleriyle olan etkileşimlerinin düzenliliği kavramı aktörlerin oluşturduğu bir sistemi, teorik çerçeveden ele alabilme imkânı sağlamaktadır (Kaplan,1957:4).

Gelişen teknoloji sayesinde ulaşım ve iletişim imkânlarının maksimize olduğu küreselleşen dünyada, aktörler arasındaki etkileşim de çok yönlü olarak artış göstermiştir. Silah gönderme sistemleri teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler, siyasi olarak var olan sınırları askeri anlamda kaldırmıştır. Bu durum sistemde var olan yapının, eskinin tersine coğrafi şartların ötesinde ekonomik ve siyasi güç temelinde şekillenmesine sebep olmuştur. Bunun yanında gelişen teknolojinin temel kaynağı durumunda olan enerji kaynaklarına sahip olma ya da geçiş güzergâhı içinde bulunma, jeopolitik konumun günümüzde de hala önemini devam ettirdiğinin somut bir göstergesi konumundadır.

Özellikle, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Fransız İhtilalinin tetiklediği ve tüm dünyada oluşmaya başlayan ulus-devlet yapısı, çok uluslu imparatorluklar için yeni bir dönemi başlatırken, uluslararası sistemde de yeni bir yapılanmanın temellerini oluşturmuştur.

Fiili sınırlarla büyük güç olmanın yerini belki de küreselleşmenin ilk adımlarını oluşturduğunu söyleyebileceğimiz bugünün ekonomik güç esaslı etki altında bulundurma etkileşiminin daha sert olarak uygulandığı bir sömürge devlet sistemini oluşturmuştur. Bu sistemin başat aktörleri İngiltere, Fransa, İspanya, Almanya ve Rusya gibi ülkeler; bunun yanında bu dönemde hala güçlü konumda olan Osmanlı imparatorluğu bir güç dengesi sistemini oluşturmuşlardır.

1940'lı yıllardan itibaren ise sisteme hâkim olan İki Kutuplu Sistem, önemli askeri ve ekonomik rekabete sahne olmuştur. Dünyayı Doğu ve Batı Bloğu diye ikiye ayıran bu sistemden, blok üyesi olmayan devletler de olmak üzere tüm dünya ülkeleri

etkilenmiştir. 1990 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte İki Kutuplu Sistem sona ermiş ve ABD sistemde başat güç olarak ortaya çıkmıştır.

Yapıda ortaya çıkan bu Tek Kutuplu Sistem, günümüzde Avrupa Birliği'nin küresel bir güç olma yolundaki politikaları, Çin'in ekonomisini her geçen yıl daha fazla geliştirmesi, Rusya Federasyonu'nun (daha sonraki bölümlerde Rusya olarak ifade edilecektir), SSCB'nin mirasını devralarak tekrar toparlanmaya başlaması ve Hindistan, Brezilya ve Türkiye gibi bölgesel güçlerin de gelişmesi, yeniden bir güç dengesi sisteminin ortaya çıkacağını göstermektedir.

Birinci bölümde uluslararası ilişkilerde kabul gören uluslararası sistemlerden Güç Dengesi Sistemi ve İki Kutuplu Sistem incelenerek, bölgesel bir alt sistem olan Ortadoğu'da İran dış politikasının bu küresel sistemden ve bölgesel sistemden ne kadar etkilendiği ya da bu sistemleri ne kadar etkilediği incelenecektir.

1.1. Uluslararası Sistem

Sistem kavramının politika literatüründe kullanılmaya başlanması II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlamaktadır. 1955 yılından başlayarak Charles A. McClelland, Morton A. Kaplan, Stanley Hoffmann, George Modelski, J. Davit Singer, Kenneth N. Waltz gibi yazarların, sistem analizini uluslararası politika alanına uygulama çabaları görülmektedir (Sönmezoğlu, 2005: 663, Köni, 2001:24).

Sistem, aralarında düzenli ilişkiler bulunan, ortak özelliklere sahip ve birinde meydana gelen bir değişikliğin diğerlerini de etkilediği bağımlı değişkenler dizisidir. Genelde sistem yaklaşımının temel varsayımlarını içeren bu tanımın yanında sistem, değişik yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin; Morton A. Kaplan, sistemi, 'birbiriyle bağlı değişkenler seti' olarak tanımlamaktadır. Kaplan'a göre 'değişkenler arasında ilişki bulunmayan yapılar, sistem olarak dikkate alınamaz' (Kaplan,1957:4). Uluslararası ilişkiler alanında sistem kuramını temel alarak değerlendiren McClelland'a göre ise sistem, 'gözlemci tarafından algılanan bir yapıdır. Bu yapı içinde sistemi oluşturan öğeler kendi aralarında etkileşirler ve bir bütün oluştururlar' (McClelland, 1966:20). Yine Holsti uluslararası sistemi, 'aralarında düzenli ilişkiler bulunan birbirinden bağımsız politik varlıklar bütünü' olarak tanımlamaktadır (Hosti, 1974:29). Rossenau ise, sistemin bir çevre içerisinde var olduğu

kabul edilen ve karşılıklı etkileşim yoluyla birbirleriyle ilişki içerisinde bulunan parçalardan oluştuğunu ifade etmektedir (Sönmezoğlu Rossenau'dan aktaran, 2005: 663).

Diğer taraftan sistem, gevşek veya sıkı birliktelik yapısına sahip olabilir. Bütün sistemler bir dengeyi oluşturmaya veya mevcut dengeyi korumaya çalışır. Bu dengeler istikrarlı bir yapıda olabileceği gibi istikrarsız da olabilir. İstikrarlı bir dengede sistem, normal işlevini sürdürürken, bozucu faktörlerin etkisine de karşı koyabilmektedir. Her sistemin kendisini içinde yer aldığı çevreden ayıran bir sınırı vardır. Bunun yanında bütün sistemlerin kendi kendini belli bir düzen zeminine oturtmasına yarayan ve bilgi akışını olanaklı kılan iletişim ağı vardır, bunun sonucunda sistemin girdi ve çıktıları oluşmaktadır (Arı, 2001: 99).

Daha büyük sistemler içinde alt sistemler denilen daha küçük sistemler olabilir. Alt sistemler, coğrafik ve fonksiyonel alt sistemler olarak kendi içinde ikiye ayrılabilirler. Birleşmiş Milletler (BM) ve geçmişte Varşova Paktı(VP) veya AB gibi örgütlenmeler fonksiyonel alt sistemlere, Latin Amerika, Uzak Doğu, Afrika ve Ortadoğu gibi bölgeler coğrafik alt sisteme örnek olarak gösterilebilirler. Alt sistemde meydana gelecek bir değişiklik, sistemdeki diğer ilişkileri etkileyebilir. Bunun yanında üst sistem adı verilen uluslararası sistemde meydana gelen önemli bir değişiklik, alt sistemde değişikliklere sebep olabileceği gibi bunun tersi durumunda olması her zaman mümkündür (Köni, 2001:19).

Küresel çaptaki uluslararası sisteme ilişkin birçok yazar, çeşitli nitelikler ölçüsünde bazı sınıflandırmalar yapmaktadırlar. Bu sınıflandırmalarda özellikle siyasal sistemde en temel faktör olarak görülen güç dağılımı yapısı temel alınmaktadır. Böyle bir sınıflandırmayı tarihsel bir yaklaşımla Richard Rosecrance, 1740-1960 yılları arasındaki Avrupa tarihini esas alarak dokuz tarihsel dönemi dokuz ayrı uluslararası sisteme ayırarak incelemiştir. Bu dokuz ayrı sistemi de bazı kriterlere göre kendi içinde dengeli ve dengesiz sistemler olarak ikiye ayırmıştır. Rosecrance, AB, Milletler Cemiyeti ve BM gibi örgütleri, düzenleyici mekanizmalar olarak düzenin sağlanmasını temin eden unsurlar olarak dikkate alırken, devletler arasındaki güç mücadelesi, çıkar çatışması ve ayrılıkçı hareketleri sistemi bozucu girdiler olarak istikrarsız bir yapının oluşmasına sebep olduğu yönünde değerlendirmiştir (Rosecrance, 1963:229).

Uluslararası sistem kavramına ilişkin çeşitlendirmeler yapan Kaplan ise, sistem modelini altıya ayırarak incelemiştir. Bunlar: Klasik güç dengesi sistemi, gevşek İki Kutuplu Sistem, sıkı İki Kutuplu Sistem, hiyerarşik sistem, evrensel sistem, birim-veto sistemidir.

Kaplan'a göre bu sistemlerden güç dengesi sistemi ve gevşek İki Kutuplu Sistem tarihsel olarak gerçekleşmesine rağmen diğer sistemler tam olarak gerçekleşmemiştir. (Kaplan, 1957:912)

Kaplan'ın modelindeki her bir sistem gerçek modeller olmamasına rağmen, uluslararası politikaları anlama açısından önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Waltz, 1979:55). Şimdi bu modellerden klasik güç dengesi sistemi ve İki Kutuplu Sistemi üzerinde durarak, günümüz çağdaş uluslararası sistemini değerlendirmeye çalışacağız.

1.2. Güç Dengesi Sistemi

Kaplan'ın sistem modellerinden biri güç dengesi sistemidir ki bu, uluslararası politikada 'Realistler'in görüşünün dışında 'Davranışçılar'ın görüşlerine daha yakın olarak hazırlanmıştır (Brown ve Ainley, 2007:27) Bu sistem esas olarak 18. ve 19. yüzyıl'da yaşanan klasik güç dengesi sisteminden esinlenerek geliştirilmiştir. Güç dengesi sistemi, sayıları en az üç veya daha fazla olan ve sahip oldukları güçleri itibariyle eşit olduğu varsayılan ulusal devletlerden meydana gelmektedir. Sistem içinde yer alan devletlerin ya da koalisyonun mevcut sistemin yok olmasına neden olacak bir kuvvete sahip olmasına müsaade edilmemektedir. Her devlet potansiyel gücünü artırma ve sistemde başat güç duruma geçme hedefiyle hareket ettiği için, diğer devletlerin bu doğrultudaki amaçlarına engel olmaktadır. Bunun sonucu olarak hiçbir devlet diğerleri üzerinde sürekli bir hâkimiyet kuramaz. Bunda en büyük etken güçlerin yaklaşık olarak birbirine yakın olmasıdır. Bazen bir devlet öne geçmiş olsa da bu durum geçicidir (Kaplan, 1957:22-36). Bugün İran'ın; İsrail'in konumu itibariyle geliştirdiği, nükleer politikalarını bu bağlamda değerlendirmek çok yerinde olacaktır. Öte yandan güç dengesi sisteminde, ittifaklar geçici amaçlara yönelik olduğu için kısa sürelidir. Amacın gerçekleşmesiyle birlikte sona ermektedir. Bu nedenle devletler bu sistemde istikrarlı bloklar oluşturamazlar. Ayrıca bu tür sistemlerde, devletlerarasında sırf ideolojiye dayanan ittifaklar görülmez. Başka bir ifadeyle, güç dengesi sisteminde farklı ideolojiye

sahip devletler ittifak oluşturabilecekleri gibi benzer ideolojiyi benimsemiş devletler ittifak kurmayı gerekli görmeyebilmektedirler (Ataöv, 1960:175).

Kaplan, güç dengesi sisteminin devam ettirilebilmesi şartını birbirine yakın güçte en az beş devletin bulunmasına bağlamıştır. Bu sayının altında bir durum söz konusu olursa mesela üç ulusal devlet olursa herhangi iki devlet anlaşarak diğerini yok edebilir bu durum da sistemin yok olmasına neden olabilir (Kaplan, 1969:294).

Bu sistemde kesin bir zorunluluk olmamakla birlikte, sistemin devam etmesi kendi çıkarına olan ve mevcut düzenin yani statükonun bozulması durumunda zayıf olan devletin yanında ya da koalisyonun yanında yer alarak sistemin çökmesine engel olan bir dengeleyici devlet bulunabilir. Dengeleyici devletin rolü, sistemin devamını sağlamaktır. XVIII. yüzyılda İngiltere, Avrupa güç dengesi sisteminin dengeleyicisi durumundadır. İngiltere'nin savaş bölgelerine uzaklığı, Avrupa'da toprak elde etme isteğinin olmaması ve güçlü bir deniz gücüne sahip olması dengeleyici devlet olmasının başlıca sebepleri olarak sayılabilir (Arı, 1996:47).

Güç dengesi sistemindeki devletlerin temel hareket şekilleri veya sistemin temel kurallarını, Morton A. Kaplan şu şekilde sıralamaktadır. Her aktör sahip olduğu potansiyel gücü ve kapasiteyi arttırmaya çalışırken, savaş yerine müzakereyi tercih etmelidir. Kapasite ve gücünü artırma fırsatını kaybetmektense, savaşı göze almayı tercih edecektir. Savaş hedefi sınırlı olmalı, ana aktörlerden birinin yok edilmesi veya tasfiye edilmesi söz konusu ise savaşı durdurmalı. Sistem içinde hakim duruma geçmeye çalışan devlet veya koalisyonlara karşı çıkmak. Sistem dışında bir süpranasyonal organizasyon ilkesine bağlanan ve bu sebeple politikasına belli bir yön veren diğer aktörler baskı altında tutulmalı. Mağlup olmuş veya koalisyondan ayrılmaya mecbur kalmış devletlerin yeniden sisteme dahil olmasına engel olmamak, Ayrıca bütün temel aktörlere karşı kabul edilebilir ortaklar olarak davranmak (Kaplan,1957:22,23).

Kaplan, güç dengesi sistemi modelini 18. ve 19. yüzyıl Avrupa sistemini baz alarak geliştirmiştir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği süreci birinci kurala, Bismark'ın, Sadova'da Avusturya'ya yönelik takip ettiği diplomasi üçüncü kurala, Fransız devrimi karşısında diğer devletlerin tutumları beşinci kurala ve Napolyon sonrası Fransa'nın sisteme yeniden dahil olması altıncı kurala örnek olarak gösterilmektedir (Arı, 1996:48).

Kaplan'a göre, güç dengesi sisteminde var olan ittifakların içinde bulunmayan devletlerin sayısının fazla olması istikrar için en önemli unsurlardan biridir. Zira böyle durumlarda diğer ittifaklara katılım olması durumunda dengeyi sağlayıcı alternatif katılımlar sağlama imkanı bulunabilmektedir. Bu durumun tersinin söz konusu olduğu durumlarda ise denge rolü üstlenmesi gereken ittifak harici devletlerin, dengesizliğe yol açabilme potansiyelleridir. Bu durum da sistemin çökmesiyle sonuçlanabilecektir (Kaplan,1969:295).

Güç dengesi sisteminde, temel aktörlerin sayılarının belli bir sınırın altına düşmesi, iletişim eksikliği, aktörlerin potansiyel güçleri arasındaki farkın açılması, sistemin dengeleme mekanizmalarının çalışamaz hale gelmesi sistemin istikrarını tehdit eden unsurlardır. Kural dışı hareket eden devletlerin artması, uluslar üstü örgütlenmelerin gelişmesi ve uluslararası ideolojilerin ortaya çıkması da güç dengesi sisteminin yıkılmasına yol açabilecek gelişmelerdir (Ergin, 2008:142).

Netice itibariyle, bir güç dengesi sisteminde birbirine yakın güçte üç veya daha fazla devlet bulunmakta, ittifaklar kısa süreli ve özel amaçlar doğrultusunda oluşmaktadır. Bununla birlikte ideolojik tutumlar yönlendirici olmamaktadır. Savaşlar sınırlı amaçlar için yapılmaktadır. Sistemde her bir devlet hem potansiyel bir düşman hem de potansiyel birer müttefik konumundadır. Güç dengesi sisteminde başat duruma geçmek isteginde olan bir devlet diğer devletlerin bu yöndeki isteklerini engellemekle birlikte, kendi çıkarlarını da korumaya çalıştığından hiçbir ittifak veya devlet sistemde sürekli bir hakimiyet kuramamaktadır. Böyle bir sistemde devletlerin hareket serbestlikleri oldukça fazladır. Diplomasi oldukça esnek olup, çatışmaların giderilmesi ve ittifakların oluşturulmasını kolaylaştırılmaktadır. Bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olduğu için bu tür sistemler, küçük devletler için avantajlar sağlamaktadır. Yine ittifak değiştirmelerin kolay olması çatışmaların giderilmesinde olumlu rol oynamaktadır (Arı, 1996:22).

1.3. İki Kutuplu Sistem

Gevşek İki Kutuplu Sistem birçok yönüyle güç dengesi sisteminden farklılık arz etmektedir. Buna göre uluslararası sistemde mevcut olan iki kutup vardır ve devletler bu iki kutup etrafında bloklaşmaktadırlar. Bunun yanında bloklara katılmayan ve tarafsız politikalar üretebilen devletler de söz konusudur. Endonezya, Mısır, Gana, Hindistan

gibi ülkeler 1950'li yıllardan sonra bağlantısız ülkeler olarak hareket etmişlerdir. Bu sistemde güç dengesi sisteminde bulunan dengeleyici devlet yerine arabulucu devlet rolü söz konusudur. Bu işlevi yerine getiren bağlantısız ülkeler gibi blok dışı devletler ya da küresel boyuttaki uluslararası örgütler gerçekleştirmektedir. Ayrıca bu sistemde, BM gibi evrensel aktörlerin var olmasının yanında, ABD ve SSCB gibi blok önderlerinin ve onların liderliğinde NATO ve VP gibi blok örgütlenmelerin de olması mümkündür. Gevşek İki Kutuplu Sistemde, bloklardan birinin askeri bakımdan diğerine göre üstünlük sağlaması, sistemin düzen ve istikrarını bozacağından, ikinci vuruş gücü önem kazanmaktadır. Nükleer silahların caydırıcı etkisi sistemin istikrarı açısından oldukça önemlidir (Kaplan, 1969:37,38).

Kaplan'a göre sistemin temel kuralları şunlardır:

Hiyerarşik bir örgütlenme içinde olan blok, karşı bloğu ortadan kaldırmaya çalışır, ancak savaş yerine görüşmeleri tercih eder. Hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip olmayan bloğun üyeleri potansiyel güçlerini arttırma yoluna giderken, savaş yerine görüşmeyi tercih ederler. Ancak gücünü arttırmada başarısızlık söz konusu ise küçük savaşları tercih ederler. Tüm blok üyesi devletler, diğer bloğun üye devletlerine göre güçlerini arttırmak için çalışırlar. Karşı bloğun üstünlüğünü kabul etmektense savaş tercih ederler. Tüm blok üyesi devletler, kendi bloğunun amaçlarını küresel aktörün amaçlarından üstün tutarlar. Fakat küresel aktörün amaçlarını karşı bloğun amaçlarından üstün tutarlar. Bloksuz devletler kendi amaçlarını, küresel aktörlerin amaçlarıyla uzlaştırmaya çalışırlar. Küresel aktör amaçlarını ise her iki blok üyelerinin amaçlarından üstün tutarlar. Bloksuz devletler, blok devletler arasındaki savaş tehlikesini azaltmaya çalışırlar. Bir blok üyesini desteklemeleri ancak küresel aktörün amaçlarına yönelik hareket etmesi halinde mümkün olabilir. Tüm blok üyesi devletler kendi bloklarının üye sayısını arttırmaya çalışırlar. Fakat bu çaba bir devleti karşı bloğa itecekse bu durumda bloksuz kalmasını tercih ederler (Kaplan, 1957:38,39).

İki Kutuplu Sistemde küresel aktörün uzlaştırıcı ve savaş önleyici rol üstlenmesi çok önemlidir. Bu sebeple bu sistemde, nükleer savaş tehlikesi ve nükleer tırmanma korkusundan dolayı bir güç dengesi sisteminde olduğundan daha fazla savaştan kaçınma söz konusudur. Bunun yanında Gevşek İki Kutuplu Sistemde ittifaklar, güç dengesi sisteminde olduğu gibi kısa süreli amaçlara yönelik değildir, tam tersine daha uzun

sürelidir ve ideoloji ittifakların oluşmasının temel sebebi olmaktadır. Gevşek İki Kutuplu Sistemde, yukarıda belirttiğimiz kurallardan herhangi birinin uygulanması diğerlerini devre dışı bırakırsa sistem farklı bir sisteme dönüşebilir. Örneğin; bloklardan birinin diğerini ortadan kaldırması durumunda sistem hiyerarşik sisteme dönüşebilir. Her iki blok da hiyerarşik bir örgütlenme yapısında olursa sistem, sıkı İki Kutuplu Sisteme, hiyerarşik yapılar bozulursa güç dengesi sistemine dönüşebilir (Kaplan, 1957:43,45).

1.4. Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası Sistemin Yapısı

II. Dünya Savaşının hemen sonrasında yaşanan gelişmeler ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerle SSCB arasında savaş sırasında devam eden işbirliğinin savaştan sonra mümkün olamayacağını göstermiştir. Savaş sonrasında, tüm devletlerin rakip bloklardan birine veya diğerine üye olması sonucu iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır. Her iki blok da aralarındaki mücadeleye ideolojik bir çatışma görüntüsü vermişlerdir. ABD özgür ve liberal bir dünyanın savunuculuğunu yaparken, SSCB ise üçüncü dünya ülkelerinin emperyalist devletlerin sömürgeci anlayışına karşı çıkmalarının savunuculuğunu yaparak kendi ideolojisini ve dolayısıyla siyasi ve ekonomik etkisini yaymaya çalışmıştır.

Gerçekten de savaştan hemen sonra; Polonya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, ve Yugoslavya'da komünist partiler SSCB'nin desteği ile iktidara gelmeye başlamıştır. Diğer taraftan SSCB'nin savaş sırasında işgal ettiği İran topraklarından çıkmaması, Yunanistan'daki iç savaşta komünistleri desteklemesi ve Türkiye'den toprak talep edip boğazlarda üs istemesi, SSCB'nin yayılmacı dış politikasının göstergesi olduğu gibi, Batılı devletlerinde SSCB ile olan işbirliğinin devam edemeyeceğinin anlaşılmasına sebep olmuştur. Söz konusu bu gelişmeler üzerine, Sovyet tehdidi altındaki iki ülkeye yani Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım öngören Truman Doktrini (1947) ve savaş sırasında tahrip gören Avrupa ülkelerine yönelik yardım planını içeren Marshal Planı devreye sokulmuştur (McNeil, 1970:737, Erten: 2009:377). 1949 yılında ise ABD önderliğinde NATO kurulmuştur. Doğu bloğunda ise 1947'de Kominform kurulmuş, Marshal Planına karşılık Molotof planı geliştirilmiş ve 1955 yılında ise VP kurulmuştur. 1949 yılında yaşanan Çin devrimi, Kore ve Vietnam savaşları, Berlin Krizi(1958-61), U2 Casus Uçağı Olayı

(1960), Küba krizi (1962) gibi olaylar İki Kutuplu Sisteme hâkim olan Soğuk Savaşın şiddetlendiği zaman dilimlerini oluşturmuştur (Arı, 2001:116).

1960'lı yıllardan itibaren ise, Doğu ve Batı blokları arasında gelişen işbirliği ve bu çerçevede yapılan görüşmeler nedeniyle 1990'ların başına kadar gevşek İki Kutuplu Sistemin özellikleri hâkim olmuştur. 5 Ağustos 1963 yılında Küba krizinin hemen arkasından İngiltere, ABD ve SSCB arasında 'Test Ban Treaty' adındaki Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Antlaşması imzalanmıştır. Yine 1963 yılı içinde ABD ve SSCB arasında Hot Line Treaty antlaşması olarak ifade edilen ve iki ülke arasındaki hızlı ve sağlıklı iletişimin sağlanması amacıyla Kırmızı Telefon Antlaşması imzalanmıştır. 1 Temmuz 1968 yılında ise Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının(The Non Proliferation Treaty -NPT) imzalanmasıyla bu ılımlı hava devam etmiştir. 8 Aralık 1987'de Orta Menzilli Füzelere Sınırlanması antlaşması (Intermediate-Range Nuclear Non-Proliferation Treaty-INF) Reagan ve Gorbachev tarafından imzalanmıştır (Arı, 2001:117-118).

1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısı

SSCB'de Gorbachev'in SSCB Genel Sekreterliği'ne gelmesiyle birlikte uygulamaya koyduğu glasnost ve perestroika politikaları çerçevesinde SSCB içinde başlayan değişim rüzgarı kısa sürede tüm blok ülkelerine yayılmıştır. Ayrıca, Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün önemli bir simgesi olan Berlin duvarının yıkılması, Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan reform hareketleriyle SSCB'nin denetiminden çıkmaları ve sonunda SSCB'nin yıkılması ile Soğuk Savaş tamamen bitmiş dünyada ve sistemde yeni bir dönem başlamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle büyük devletlerin etkileri altındaki ülkeleri korumaları, başka bir ifadeyle güvenliklerini sağlama imkanlarının zayıflaması ile, BM örgütünün barışı sağlamadaki etkinliği daha da artmış, Varşova Paketi'nin dağılmasıyla, NATO'nun da geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Sisteme damgasını vuran 45 yıllık bir dönem kapanmıştır.

Süper devletlerin etkilerinin azalması, modern silahların yaygınlaşması, bölgesel güç konumunda olan devletler, konumlarını sağlamlaştırmış hatta bu devletlerin bölgelerinde hegemonik güç oluşturma çabalarının görünmesine sebep olmuştur. Bu dönemde yaşananlar Çin'de kıpırdanmalara sebep olduysa da büyük bir dalgalanmaya izin verilmemiştir. Ekonomik yapıda yaşanan liberal değişimler siyasi sistemlerde de

değişiklikleri beraberinde getireceği hissi doğurmuştur. Çin, bu nedenle ABD ve Avrupa için özellikle ideolojik anlamda artık büyük bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun yanında Çin'in potansiyel ekonomik gücü ve nüfusuyla yeni dönemde uluslararası sistemde bir denge unsuru haline gelmesine sebep olmuştur.

Soğuk Savaşın sona ermesi, blok sistemlerinin dağılması ile oluşan yeni uluslararası sisteme, Yeni Dünya Düzeni denilmiştir. Yeni dönemde tehditler eskiden olduğu gibi iki blok arasındaki potansiyel açık tehditlerden çok farklı olacağı beklenmiştir. Zira yeni dönemde dağılan SSCB bloğu içindeki çok uluslu devletlerde yaşanan etnik çatışmalar (Yugoslavya örneği), ultra ulusçuluk, radikal akımların gelişmesi, nükleer silahların gelişmesi ile birçok ülkenin bu silaha sahip olması gibi tehditlerin yanında gelir dağılımında hızla artan kuzey-güney ülkeleri arasındaki uçurum nedeniyle, kuzeye doğru bir göç dalgasının oluşturacağı toplumsal rahatsızlıklar, hızla gelişen küreselleşmenin beraberinde getireceği kültürel dalgalanmalar, yaşanacak tehditlerin çeşitliliğini ve boyutlarını göstermekteydi.

Yeni uluslararası yapı ABD'nin tartışmasız bir üstünlüğü ile tek kutuplu bir sisteme dönüşmüştür. ABD kendi çıkarlarını koruma ve Amerikan değerlerinin dünyaya yayılması konusunda güvenliği sağlayabilecek tek üstün güç haline gelmiştir. Bunun yanında İki Kutuplu Sistemin dağılmasıyla, AB, Çin, Japonya ve dağıldıktan sonra kısa sürede toparlanan, eski nüfuz alanlarını özellikle ekonomi yoluyla etki altına almaya çalışan Rusya gibi daha belirgin ortaya çıkan bölgesel güçler, ABD'ye karşı denge oluşturmaya çalışmaktadır.

Yine bu dönemin önemli bir özelliği de ulusal gücü belirleyen temel unsurun askeri güçten, ekonomik ve mali güce doğru kaymasıdır. Bu anlamda bölgesel ekonomik birleşme hareketlerinde hızlanma söz konusu olmuştur. Avrupa Birliği ülkeleri, normal bir ekonomik işbirliği ve serbest ticaret bölgesi oluşturmanın ötesinde özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde üye ülkeler arasında siyasi, askeri bir entegrasyonu hedef alan bir değişimle ilerlemeye gitmiştir. AB bugün her alanda ortak bir politika üretmeye çalışan küresel bir güç olma amacındadır. Kuzey Amerika ülkelerinden ABD, Kanada ve Meksika'dan oluşan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North American Free Trade Area-NAFTA) ABD ve Kuzey Amerika ülkelerinin yanında Asya-Pasifik ülkelerini de içine alan bir ekonomik işbirliği örgütü olan APEC önemli ekonomik

işbirliği örgütleridir. Bunun yanında Rusya, kendi etki alanında bulunan ülkelerle birlikte kurduğu Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT) ile ekonomik ve siyasi işbirliği yolları ararken, İran, Pakistan ve Türkiye'nin kurduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization-ECO)'ne üye olan Orta Asya ülkelerini de bir tercih yapmaya zorlamaktadır.(Arı, 2001:123,124)

Sovyetler Birliğinin yıkılması ile İki Kutuplu Sistem geçerliliğini yitirirken, sistemin yapısına ilişkin çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. İlk aşamada birçok akademisyen, ABD'nin mutlak üstünlüğüne, diğer devletlerin bu üstünlüğe karşı koyamayacaklarına ve ABD hegemonyasında tek kutuplu bir sistemin kurulacağını iddia etmiştir. Fakat zamanla bu görüşler sistemin tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru kaydığı yönünde değişmiştir. Çünkü gerek 2001 Afganistan işgali gerekse de 2003 Irak işgali ABD'nin askeri ve özellikle ekonomik gücünü zayıflatmıştır. Ayrıca büyük devlet olarak ifade edilen Rusya, Çin ve Avrupa Birliği'nde, yapısal gerçekçilerin kabul ettiği büyük devlet olma özelliklerini henüz taşımamaktadırlar. (Bu özellikler askeri, siyasi, ekonomik güce sahip olma, müttefiklerine sözünü geçirebilme ve küresel temelde politikalar üretme şeklinde söylenmiştir)(Efeğil ve Musaoğlu, 2009:1). ABD tek kutuplu bir sistemi savunurken; bu ülkeler çok kutuplu bir yapının kurulmasını arzulamaktadırlar. Sonuç olarak ifade edilebilir ki çok bölgesel merkezli, yapısı gevşek çok kutuplu bir sistemin uluslararası sisteme hakim olmaya başlayacağıdır.

1.6. Bölgesel Alt Sistem Olarak Ortadoğu ve Güç Dengesi

Uluslararası siyasal sistemde başlıca iki tür alt-sistem yer almaktadır. Bunlardan birincisi coğrafi alt-sistemler ikincisi ise fonksiyonel alt-sistemlerdir. Küresel nitelikteki uluslararası sisteme ait tipolojilerin, coğrafi alt-sistemde de var olabileceğini tezi ifade edilmektedir (Sönmezoğlu, 2005:664).

Bizim bu çalışmada üzerinde durduğumuz konu ise İran'ın Soğuk Savaş öncesi ve Soğuk Savaş sonrası dönemlerde uyguladığı dış politikanın, uluslararası sistem içindeki yeri ve bu politikaların bir alt sistem olan Ortadoğu'da ve küresel sistemdeki etkileridir. İran Soğuk Savaş döneminde ilk yıllarından itibaren Batı bloğuna yakın bir politika geliştirdiğini görüyoruz. Özellikle ABD için İran, SSCB'yi çevreleme politikasının önemli bir halkasını oluşturmaktaydı. Arap-İsrail savaşları nedeniyle artan petrol fiyatlarıyla milli gelirini arttıran İran, bölgede söz sahibi bir ülke olmanın da hesaplarını

yapmıştır. Bu bağlamda Şah Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'ne bağlı Ebu Musa Büyük ve Küçük Tunb adalarının İran'a ait olduğunu iddia etmiştir. Yine bu dönemde İran'ın ABD'den satın aldığı silahların değeri 12 milyar doları bulurken bu durum İran'ı ABD'nin en çok silah sattığı ülkeler listesinin en üst seviyesine çıkarıyordu(Noreng, 1998:246). İran'ı SSCB'ye mesafeli durmasını sağlayan temel sebep ise iki ülke arasındaki I. Dünya Savaşından beri devam eden savaşlar nedeniyledir. SSCB gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse de II. Dünya Savaşı sırasında İran'a kuzeyden saldırarak bu bölgeyi işgal etmiş savaş sonrası ise bu bölgeden çıkmayı reddetmiştir.

Bütün bunların yanında İran sistemden kaynaklanmayan daha çok iç siyasi gelişmelerin sebep olduğu önemli bir siyasi değişim yaşamıştır. 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi, İran'da köklü bir rejim değişikliğinin yaşanmasına sebep olmuş, monarşinin yerini cumhuriyet almıştır. Bu yeni cumhuriyet Şah'ın batı yanlısı politikalarına bir tepki olarak da meydana gelmiş bir halk hareketinin neticesiydi. Bu durum ABD'nin hiç de hoşuna gitmemiştir. Zira yeni cumhuriyet eskinin ABD müttefiki olan İran ABD ve İsrail'i emperyalist devletler olarak niteleyerek İslami terminolojinin en hakaretimiz sözcüğüyle Büyük Şeytan olarak nitelendiriyordu. Bu tarihten Soğuk Savaşın bitimine kadarki dönemde İran bağlantısız bir politika izleyerek her iki bloğa karşı da mesafeli bir politika yürütmüştür. İran'daki bu iç siyasi değişim bölgesel politikasına da yansımış, yeni rejim bölgede Şii nüfus barındıran ülkelere rejim ihracı politikası güderek Ortadoğu'da başat güç olma politikası yürütmüştür. İran'ın bu hayali 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşı ile son bulduğu söylenebilir. Zira İran, uzun süre bu savaşla uğraştığı gibi yeni değişen rejimin temellerinin oturtulması için de büyük zaman harcamak zorunda kalmıştır.

Soğuk Savaşın bitiminden sonra ise İran'da gerek Hatemi dönemi, gerekse de 2005 yılı İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde radikal söylemleriyle dikkat çeken ve cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad döneminde, Ortadoğu bölgesinde 'Güç Dengesi' sistemine yönelik bir politika ürettiği söylenebilir. Burada önemli bir fark, Hatemi döneminde oluşan reformist ve ılımlı söylemlerin yerini Ahmedinejad döneminde daha radikal ve sert söylemlerin almasıdır. İran'ın bugün dünya kamuoyunda yoğunluklu olarak gündeme gelmesi; ABD'nin İran'ı 'Haydut Devletler'(İnat, 2004:6) listesine alması, uluslararası teröre kaynaklık yaptığı yönündeki iddialar, nükleer güç olma isteği

ve İsrail'e karşı geliştirdiği sert söylemler ile söz konusu olmaktadır. Burada en önemli konu 'Haydut Devlet' olarak nitelendirilen bir devletin nükleer bir güç haline gelmesinin bölgeye ve dünyaya tehdit oluşturacağı konusudur. Fakat konuya İran açısından yaklaşıldığında İran'ın, nükleer güç sahibi olduğu reddedilmeyen İsrail'e karşı, yakın komşusu durumunda olan Hindistan ve Pakistan'ın nükleer güç sahibi olmaları, ayrıca BM Güvenlik Konseyi(BMGK) üyesi olan Rusya ve ABD'nin nükleer güç sahibi olarak bölgede yer almasına karşılık, güvenlik refleksli bir güç dengesi oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Güçlü İsrail lobisinin etkisiyle dış politik argümanlar geliştiren ABD'nin bu konuda objektif olduğu tartışma konusudur. Zira İran'ın nükleer güce sahip olma konusundaki en büyük yardımcıları Çin ve Rusya her ne kadar ABD'nin oluşturduğu uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmemek için İran için uygulanacak ambargolara destek veriyor olsalar da böyle düşünmediklerini İran'a verdikleri teknik destekle göstermektedirler. Diğer yandan Nükleer güç sahibi olduğu her mahfilde ifade edilen İsrail'e karşı, ABD'nin herhangi bir söylem geliştirmemesi bu konudaki subjektif yaklaşımı, belki de Yahudi lobisinin ABD dış politikası üzerindeki etkisini göstermesi bakımından kayda değer olarak görülmektedir. İdeolojik bir rejimle yönetilen İran için düşman konumunda olan İsrail'in, uluslararası hukuk kurallarına göre BMGK üyeleri dışında hiçbir ülkenin sahip olmaması gerektiği nükleer güce sahip olması, İran'ın bu güce sahip olmaya çalışmasını kendisi açısından anlaşılır kılmaktadır. Burada esas olan uluslararası topluma düşen görev Ortadoğu'da ya da dünyanın başka bölgelerinde nükleer güce sahip olmaya imkân vermemesi olduğu gibi, BM Güvenlik Konseyi üyelerinin de ellerindeki nükleer gücü zamanla azaltarak tamamen ortadan kaldırmak olmalıdır. Dünya'da barış ve huzurun temin ve devamını sağlamakla görevli olan BM'in nükleer silahlar, konvansiyonel silahlar, biyolojik ve kimyasal silahların teminini güçleştirecek, bağlayıcı uluslararası hukuk kuralları oluşturması dünyamızın geleceği adına önem taşımaktadır.

Ortadoğu'da güç dengesinin diğer önemli bir gücü İsrail'dir. İsrail kurulduğu 1948 yılından itibaren başlangıçta İngiltere'nin daha sonra ise ABD'nin himayesinde hızla bölgesel bir güç olma yolunda ilerlemiştir. İsrail bugün sahip olduğu nükleer güç ve ABD'de bulunan güçlü İsrail lobisi nedeniyle ABD'nin tüm desteğini arkasına alarak bölgede etkin bir güç olarak yer almaktadır. İran'ın devrim öncesi İsrail ile ilişkileri

olumlu yönde seyrederken, devrim sonrası tamamen aksi yönde cereyan etmiştir. Ortadoğu’da bu iki ülke iki hasım güç olarak yer almaktadırlar.

Ortadoğuda diğer güçlü bir devlet ise Türkiye’dir. Türkiye özellikle son dönemde Ortadoğuda parlayan bir yıldız konumundadır. 2002 yılından itibaren iktidarda bulunan Türkiye hükümeti’nin komşularla sıfır problem politikasıyla daha önce problemlili olduğu Suriye, İran gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi, diğer yandan İsrail’in Filistin’e karşı sert müdahalelerini uluslararası toplum önünde açık olarak ve cesaretle eleştirmesi özellikle Ortadoğu halklarının Türkiye üzerindeki sempatisini ciddi oranda arttırmıştır. Bu sempati uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arap ülke halklarının önceki dönemlerden kalan memnuniyetlerinin de yeniden ortaya çıkmış olabileceği fikrini de ortaya çıkarmıştır.

Ortadoğu’nun diğer önemli güçleri ise Mısır ve Suudi Arabistan olarak sayılabilir. Mısır bulunduğu jeopolitik konum itibariyle Akdeniz ve Kızıldeniz’e hâkim yapısıyla Asya ve Avrupa’nın Afrika’ya giriş kapısı olarak yer almaktadır. İsrail ve Filistin’e olan coğrafi yakınlığının yanında ABD ve İsrail’e olan siyasi yakınlığı bu ülkeyi Ortadoğu’nun önemli bir ülkesi konumuna sokmaktadır. Suudi Arabistan sahip olduğu zengin petrol yataklarıyla bir enerji ülkesi olduğu gibi İslam’ın neşet ettiği ve Müslümanların kutsal saydığı mekânlara sahip olması yönüyle Müslüman ülkeler için bir merkez niteliği taşımaktadır. Mısır ve Suudi Arabistan iki Arap ülkesi olarak Arapların doğal liderliğini sahiplenmesi bakımından da rekabet içinde yer almaktadır.

Burada özellikle Ortadoğu’da hakim olan Şii-Sünni rekabetinden bahsedilmesi alt sistem olarak Ortadoğu’yu analiz etme açısından çok önemlidir. Özellikle Safevi devleti döneminde başlayan Şii’liğin yayılması Ortadoğu bölgesinde hatırı sayılır bir Şii nüfusun oluşmasına sebep olmuştur. Şii’lerin Müslümanlara oranı %15 civarındadır (Sinkaya, 2007:39). Şii’liğin, Sünni’lerin temel esas olarak kabul ettikleri Kur’an ve Sünnet-i Seniyye ve onun uygulayıcıları olarak değer verdikleri Hulefa-i Raşidin olarak ifade edilen halifelere karşı farklı yaklaşım tarzları geliştirmeleri tarih boyunca tepkiyle karşılanmıştır. Şii’ler Hz. Ali’nin halifelik hakkının diğer üç halife tarafından gasp edildiğini iddia ederek bu Sünni’ler için çok önemli ve değerli olan bu üç halifeye karşı kötü sözler söyleyebilmektedir. Sünni’ler ise Hz. Ali Peygamberin damadı olması, peygamberin çok sevdiği torunlarının babası olması ve taşıdığı manevi şahsiyet olarak

çok değer vermekte fakat halifelik vazifesinin o zamanın şartlarında peygambere en yakın sahabeler tarafından seçildiklerini dolayısıyla bir haksızlık olmadığını söylemektedirler.

Şii-Sünni rekabetinin en şiddetli yaşandığı dönemlerden birisi Safevi devletine karşı Sünni Osmanlı Devleti'nin savaşı olmuştur. Bu dönemde Yavuz Sultan Selim, Safevi devletine karşı Çaldıran'da zafer kazanmıştır. Diğer bir dönem ise Şii'liğin siyasi rejim olarak kabul edildiği 1979 İslam devrimi ile söz konusu olmuştur. Bu dönemde İran'ın rejim ihracı tehditlerine karşı İran-İrak savaşında Sünni Araplar Irak'ın yanında yer alarak bu rekabeti ortaya koymuşlardır. İran bu karşı bloğa karşı Nusayri yönetimi altında bulunan Suriye'yi Hafız Esad yönetimini yanına çekmeye çalışmıştır (Sinkaya, 2007:40).

Görüldüğü üzere Ortadoğu'da bir taraftan Sünni-Şii rekabeti üzerinden Müslüman bölge ülke ülkeleri arasında bir üstünlük mücadelesi sergilenmektedir. Diğer taraftan bölgede ABD koruma destekli nükleer bir güç konumunda olan İsrail'e karşı başta İran olmak üzere Suriye ve diğer arap ülkelerinin tepkisi söz konusudur. Türkiye'nin özellikle son dönemde, İsrail-Suriye arasında barış görüşmelerinin gerçekleşmesinde aracı olması, Irak'ın işgali sonrası 'Irak'a komşu ülkeler toplantısı' düzenleyerek ABD ve Avrupa'dan farklı, inisiyatif alıcı bir dış politika üretmesi, İsrail'in bölgedeki uluslararası hukuğu çiğneyen politikalarına karşı uluslararası platformlarda gösterdiği sert tepki ve İran'ın uranyum zenginleştirmesinin durdurulması ya da takası konusunda Brezilya ile olan aktif siyaseti bölge halkları ve ülkeleri nezdinde Türkiye'nin etkinliğini büyük ölçüde arttırmıştır.

Tablo 1: Ortadoğu Bölgesindeki Bazı Ülkelerin Askeri Güçlerinin Karşılaştırılması

	İRAN	SURİYE	İSRAİL	MISIR	SUUDİ ARABİSTAN	TÜRKİYE
Nüfus (milyon)	65,8	19,7	7,1	81,7	28,1	71,8
GSMH (milyar \$)	306	51	195	163	446	652
Kişi Başı GSMH (\$)	4.645	2585	27,743	1,996	15,581	9,069
Asker (bin)	523	292	176	468	221	510
Tank Sayısı	1,613	4950	3900	3505	910	4205
Zırhlı Muharebe	1250	4805	10,827	4160	3450	4593
Top	8,196	3440	5432	4413	868	7450
Taarruz Helikopteri	268	71	175	115	78	40
Savaş Uçağı	319	555	435	458	276	435

Kaynak: Military Balance 2009 verilerinden derlenmiştir. Bkz: *Military Balance*, Routledge, 2009.

Yukarıdaki tabloda Ortadoğu'daki bazı ülkelerin askeri ve ekonomik güçleri verilmiştir. Burada da açık bir şekilde gözükmemektedir ki, Türkiye, İsrail, İran, Suriye ve Mısır Ortadoğu bölgesinin güç dengesini oluşturan aktörler konumundadır. Fakat şurası açıktır ki İsrail'in nükleer güç sahibi olması askeri anlamda İsrail'i bölgenin başat gücü

konumuna sokmaktadır. İşte İran bu sebeple devrim sonrası düşman güç ilan ettiği İsrail'e karşı güç dengesi oluşturmak için nükleer faaliyetlerine hız vermektedir. İran'ın bu çalışmalara hız kesmeden devam edeceği savışı da göze alarak faaliyetlerini yavaşlatsada durdurmayacağı söylenebilir. Zira Kaplan'ın teorisine göre bir aktör kapasite ve gücünü arttırma fırsatını kaybetmektense savaşı göze almayı tercih etmektedir. Güç dengesinde bir ülke stratejik bir gücü kaybetmektense savaşı tercih edebilmektedir.

BÖLÜM 2: İRAN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN UNSURLAR

İran sahip olduğu jeostratejik konum, önemli enerji kaynakları ve kendine özgü siyasi yapısıyla bugün olduğu gibi geçmişte de dünyanın gündeminde olmuştur. Özellikle 1979 yılında yaşadığı İslami devrimle monarşik yapıdan ideolojik bir cumhuriyete dönüşmesi İran için en önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Devrim sonrası rejim ihracı tehdidiyle, içinde Şii nüfus barındıran Ortadoğu'daki ülkeler için bir tehdide dönüşen İran, 2001 yılında meydana gelen 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD tarafından 'Haydut Devletler' listesine eklenmesiyle ve özellikle sahip olmaya çalıştığı nükleer güç nedeniyle bugün birçok ülke ve uluslararası örgüt tarafından tehdit olarak görülmektedir. Bu bağlamda İran dış politikasını; Şiilik, siyasi yapı gibi içsel faktörler etkilediği gibi uluslararası sistemde hakim güçler ve bölge ülkelerinin etkisi gibi dışsal faktörlerde etkilemektedir.

İran nüfusunun %89'u Şii, %9'u Sünni²'lerden oluşmaktadır (Yeşiltaş ve diğ., 2009:70). Şii inancına göre yönetilen İran'da, dini lider olarak ifade edilen Velayet-i Fakih ülkenin başında bulunmakta ve kayıp olan imamın temsilcisi olarak önemli yetkilere sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla İran dış politikasının belirlenmesinde Şii ideolojinin önemli bir yeri vardır. Diğer taraftan İran tarihi itibarıyla 6,7 bin yıllık bir geçmişe sahip olmasıyla köklü bir medeniyettir (Gündoğan, 2010:33). Tarihi bu geçmişi İran dış politikasının daha iyi anlaşılması için çok önemlidir.

İran'da siyasi yapı, karar alma mekanizması seçilmişler ve atanmışlardan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı ve milletvekilleri seçimle iş başına gelirken, aday olabilmeleri için üyelerini dini liderin atadığı Anayasa Koruyucular Konseyi(AKK)'nin izin vermesi gerekmektedir. İran siyasi yapısı ve karar alma mekanizması İran dış politikasının belirlenmesinde son derece önemlidir.

İran, Şii'liğin siyasi anlamda temsil edildiği tek ülke konumundadır. İslam devrimi ile bu siyasi yapıya kavuşan ülkenin ana dış politikasından biri özellikle Şii nüfusun olduğu ülkelere rejim ihracı politikası olmuştur. Bu bağlamda İran dış politikasını belirleyen temel dinamiklerden biri de söz konusu bu resmi ideolojidir.

² Sünni İslam: Peygamber ve Raşit Halifelerin yolundan giderek, Şeriatı Kur'an ve Peygamberin Sünnetine göre yorumlayan anlayışı ifade etmektedir.

İran bulunduğu jeopolitik konum itibariyle Ortadoğu'nun Asya'ya açılan kapısı konumundadır. Diğer yandan Hazar Denizi'ne kıyısı olması Basra Körfezine hâkimiyeti itibariyle hem jeoekonomik hem de jeostratejik avantajlara sahip durumdadır. Bu konumu itibariyle İran Soğuk Savaş dönemi başta olmak üzere her dönemde, küresel güçlerin etki alanına almak istedikleri bir ülke durumunda olmuştur. İran dış politik açılımlarında bu özel konumunun her zaman avantaj ve dezavantajlarını yaşamıştır.

Son olarak İran, bugün önemli bir enerji kaynağı olan doğalgaz konusunda dünyanın Rusya'dan sonra ikinci büyük rezervlerine sahip ülkesi, ispatlanmış petrol rezervleri itibariyle ise dünyada dördüncü ülke konumundadır. Diğer taraftan İran'ın hakim olduğu Basra körfezi ise Ortadoğu petrolünün dünyaya dağıldığı önemli stratejik bir merkez konumundadır. İran'ın sahip olduğu bu jeoekonomik ve jeostratejik imkânlar İran dış politikasının belirlenmesinde önemli etkilere sahip olduğu bir gerçektir.

Yukarıda bahsi geçen içsel faktörlerin yanında, Soğuk Savaş dönemi İki Kutuplu Sistem ve Soğuk Savaş Sonrası oluşan Tek Kutuplu uluslararası sistem, İran dış politikasını belirleyen dışsal faktörler arasındadır. Bunun yanında bölge ülkeleri içinde körfez ülkelerinin İran'a karşı geliştirdikleri dış politik yönelimler, diğer yandan Ortadoğu'da güç dengesi adına Türkiye ve Irak'ın dış politik açılımları da İran dış politikasını etkileyen faktörler arasındadır.

Ortadoğu'da 1948 yılında bölgenin siyasi sosyal ve dinsel dokusuna uyum sağlayamayan İsrail devletinin kurulması, özellikle devrim sonrası ideolojik kaygılarla dış politika üreten İran'ın İsrail'e karşı husumete dayalı bir dış politika üretmesine sebep olmuştur. ABD dış politikasında karar alma mekanizmasında önemli bir işlev gören lobiler içinde İsrail lobisinin en güçlü siyasi eksenini oluşturması, Ortadoğu bölgesinde ABD'nin İsrail yanlısı bir politika üretmesine neden olmaktadır. Bu durum özellikle 11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak'a yerleşerek adeta İsrail'in korumacılığını bizzat üstlenmesi sonucunu doğurmuştur. Elbette ki ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahale etmesinin siyasi ekonomik birçok sebebi vardır. Fakat İsrail'in bölgedeki güvenliğinin tesis edilmesi de müdahale sebeplerinden biri olarak rahatlıkla ifade edilebilir. Dolayısıyla İran dış politikasının şekillenmesinde İran-İsrail, İran-ABD ilişkilerinin önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Biz bu ikinci bölümde kısa cümlelerle değindiğimiz başlıkları açarak İran Dış politikasını belirleyen içsel ve dışsal faktörleri ele almaya çalışacağız. Bu faktörler hassasiyetle incelendiğinde görülecek ki İran'ın gerek küresel uluslararası sistemde gerekse de bölgesel alt sistemde bu faktörlerin etkisiyle dış politik tercihlerini belirlemektedir. Hiç şüphesiz burada sayılan sebeplerin dışında da faktörler vardır, fakat biz burada en önemli gördüğümüz başlıkları incelemeye çalıştık.

2.1. İçsel Faktörler

2.1.1. Tarihsel Arka Plan

İran Tarihi; batıda Fırat Nehri, doğuda İndus ve Seyhun Nehri, kuzeyde Kafkasya, Hazar Denizi ve Aral Gölü, güneyde ise Basra Körfezi ve Umman Denizi arasında kalan bölgede yaşanan olayları kapsamaktadır. Bu bölge günümüzde İran, Azerbaycan, Afganistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkiye'nin doğusu, Irak ve Pakistan'ın bazı bölgeleriyle sınırlanmıştır. Hakimiyeti bu coğrafya içinde gerçekleşmiş olan İran Tarihini beş temel dönemde kronolojik tarih itibariyle incelemeye çalışacağız. (Gündoğan, 2010)

1. İslamiyeti Kabulü Öncesi Dönem (M.Ö. 625; M.S. 651)
2. İslamiyeti Kabul Sonrası Dönem (651; 1501)
3. Ortaçağ Sonrası Dönem(1501; 1925)
4. Modern Dönem (1921; 1979)
5. İran İslam Cumhuriyeti (1979- ...)

2.1.1.1. İslamiyeti Kabulü Öncesi Dönem

İranlılar binlerce yıllık, medeniyet, kültür ve devlet yönetimi geleneğiyle Ortadoğu'nun köklü milletlerinden biridir. Bu medeniyetin tarihi 6 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Yaşadıkları bölge Dicle ve Fırat'ın doğusunda kalmaktadır. Geçmişte kayda geçen ilk ve önemli savaşlar bu bölgede meydana gelmiştir. Dolayısıyla İran, sayısız istila ve işgale uğramıştır. İran'ın etkisi Ortadoğu ile sınırlı kalmamış kadim Yunan'a kadar uzanmıştır. Tarihte Yunan-İran karşılaşmasının en önemlisi Makedon kralı Büyük İskender'in doğu seferi olmuştur. MÖ 334-331 yılları arasında gerçekleşen bu

karşılaşma İskender'in III. Darius'un ordusunu yenerek İran topraklarına hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır. İskender'in ölümüyle dağılan Yunan hâkimiyeti sonrasında İran'da Pers (Ahamenit sülalesi) imparatorluğu kurulmuştur.(MÖ 248). Yeni imparatorluğun birinci işi Yunan izlerinin silinmesi olmuş ikincisi ise Roma İmparatorluğu'nun Fars toprakları üzerindeki yayılmacı etkilerine karşı koymak olmuştur. Bu durum MS 224 yılında kurulan Sasani İmparatorluğu'na kadar devam etmiştir. Bu yaklaşık 500 yıllık dönem tarihçiler tarafından Fars kültür ve medeniyetinin doruğa ulaştığı dönem olarak değerlendirilmektedir. Sasani İmparatorluğu'nun kurucusu Ardeşir (MS 226-240) ve sonrasında gelen başarılı hükümdarlar sayesinde Sasani'ler sınırlarını bugünkü Irak, Ermenistan, Afganistan, Türkiye'nin doğusu, Suriye'nin doğusu, Pakistan, Kafkasya, Orta Asya ve Arap yarımadasını kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Sasaniler II. Hüsrev zamanında(MS 590-628), Mısır, Ürdün, Filistin ve Lübnan'ı imparatorluk sınırları içine katmıştır. Bu dönemde Sasani İmparatorluğu'nun en büyük düşmanı Roma İmparatorluğu olmuş ve özellikle Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen bölgeleri denetimi altına almak isteyen Roma İmparatorluğu ile Sasani imparatorluğu arasında büyük savaşlar cereyan etmiştir. Sasani imparatorluğu Hz. Ömer döneminde başlayan fetihlerle Müslümanlar tarafından MS 651 yılında yapılan Kadisiye Savaşı ile yıkılmıştır. 674 yılı itibariyle de tüm İran İslam güçlerinin eline geçmiştir. Bu tarihten itibaren İranlıların geleneksel putperest, ateş gede dinleri yok olmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra İranlılar Müslümanlığı istemeden de olsa kabul etmeye başlamışlardır (Gündoğan, 2010:34,35).

2.1.1.2. İslamiyeti Kabulü Sonrası Dönem

İslam tarihinin dört halife döneminden sonraki zamana tekabül eden Emeviler döneminde hakim olan milliyetçilik anlayışı, İran halkında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Zira İranlılar da Müslüman olduğu halde Arap olmayan diğer toplumlar gibi Emeviler tarafından 'Mevali' olarak tanımlanmış ve ikinci sınıf insanlar olarak görülmüştür (Lewis, 2009:96). Mevali, bu dönemde Emevilerin Arap olmayan Müslümanlara taktığı ad idi. Genellikle küçümsemek ve ikinci sınıf vatandaş muamelesiyle Arapların koruması altında olduğu anlamında kullanılıyordu. Özellikle bu durum köklü bir medeniyet tarihine sahip Farslılar tarafından ciddi rahatsızlıklara sebep olmuştur. Bunların etkisiyle bu dönemde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile ortaya çıkan

Şii'lere Farslıların sahip çıkmasına sebep olmuştur. 743 yılında Emevi halifesi Abdülmelik' in ölmesiyle İran coğrafyası da, tıpkı tüm Müslüman coğrafyası gibi, bir iç savaş dönemine girmiştir. 9 Haziran 747 tarihinde, azad edilmiş Pers bir köle olan Ebu Müslim Horasani önderliğinde Emeviler'e karşı başlatılan isyan giderek yayılmış, 749 yılında Kufe'deki askerler tarafından halife ilan edilmiş mezhep lideri Ebul Abbas'ın 750 yılında yıkılan Emevi Hanedanlığı'nın yerine geçmesiyle Abbasi hükümlürlüğü başlamıştır (Lewis, 2009:96). Abbasiler'in ilk değışikliği, başkenti Şam'dan Irak sınırları içerisine taşımak olmuştur ki, bu bölge yıllarca Pers kültürü ve tarihinden bilfiil etkilenmiştir. Abbasiler dönemi, İslam'ın İran kültüründen etkilenme açısından zirve yaptığı dönemlerden biri olmuştur. Gerek başkent değışikliği, gerekse Arap aristokrasisinin yerini alan Pers bürokrasisi buna neden olmuştur. Zamanla Abbasi halifesinin gücü ve etkisinin azalmasıyla İran coğrafyası diye tanımlanan bölgede hakim birçok farklı güç merkezinin belirdiği görülmüştür. 9. yüzyıl.'dan itibaren Tahiriler, Horasan'da; Safariler, Sistan'da; Samaniler ise Buhara'da etkili hale gelmişlerdir. Bu dönem İran'ın yeniden bağımsız olma yönünde kıpırdanmaya başladığı bir sürece eşlik etmiştir. Her ne kadar Abbasiler ismen varlıklarını 1258'deki Moğol işgaline kadar devam ettirmiş olsalar da bölge çoğunlukla Selçuklular ve Gazneliler'in etkisi altında kalmıştır. Bu dönemde İranlı bürokratlar, bölgede hüküm süren devletler içinde önemli görevler almışlar, Sasani metinleri Arapçaya çevrilmiş, Sasani saray protokolü ve idari yapılanması adapte edilmiştir (Lewis, 2009:100-101). Kitlelerin mensup olduğu mezhepler açısından bakılacak olursa, dönemin İran'ı bugünün aksine %90' lara varan oranlarda Sünni'dir. Bu olgu, Modern Dönem içinde inceleyeceğimiz Safeviler' e kadar böyle sürecektir. Ancak Safeviler'in iktidara gelişiyle İran coğrafyasında Şiilik'in ana mezhep olarak yükselişi görülecektir. Safevilere kadar olan dönemde İran coğrafyası, salt bir gücün mutlak egemenliği içinde kalmamış; siyasi olarak istikrarsız bir dönem geçirmiş olarak kabul edilebilir. Bölge Ayetullah Murtaza Mutahhari üzerindeki hakimiyet çoğunlukla Moğol ve Türk kökenli devletlerin elinde olmuş; Timur, Karakoyunlular ve Akkoyunlular da bu dönem içerisinde hüküm sürmüşlerdir (Kerim, 1980:21).

2.1.1.3. Orta Çağ Sonrası Dönem

Bugünkü Şii İran'ın oluşmasında 1501-1507 yılları arasında İran'da iktidarı ele geçiren Safevi hanedanının ve onların kurmuş olduğu Safevi İmparatorluğu'nun(1502-1736) büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde Safeviler bir taraftan sınırlarını genişletme çabası içindeyken bir taraftan da hâkimiyetleri altındaki tebaanın tamamına yakınının Şiileştirilmeye çalışmışlardır. Safevi döneminden önce geniş kitleler halinde bu bölgede yaşayan Sünniler tamamen sökülüp atılmıştır. Şiiliğin yayılması daha önce Fatimiler, Zeydiler, Büveyhiler ve Akkoyunlu Şahı Uzun Hasan döneminde ivme kazanmışsa da bunun sistematik olarak bir politikaya dönüşmesi Safevi İmparatorluğu döneminde olmuştur. Safeviler bu dönemde özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde Şiiliğin yayılmasına çalışmıştır. Safevi Ailesi üyelerinden birinin İran'ın kuzeybatısında Türkçe konuşulan bölgesi Azerbaycan'da kurduğu Safevi tarikatı geniş kitleler içinde yayılarak Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanmış, tarikat şeyhleri önderliğinde Kafkas Hristiyanları'na karşı seferler düzenlenmiştir. Bu aşiretlerden Türk olanlar Safevi tarikatını desteklediklerini göstermek için başlarına sardıkları kırmızı sarıklar nedeniyle 'Kızılbaş' olarak adlandırılmışlardır. Bu dönemde, hem İran coğrafyasının bugününe temel olacak inanç esaslarından 'Alevilik' ve 17. yüzyıl.' dan itibaren de 'Şiilik' in yaygınlaşması gerçekleşmiş, hem de modern ulus-devlete giden yolun temelleri atılmaya başlanmıştır. Şah İsmail tarafından kurulan ve 1587-1629 yılları arasında tahtta bulunan Şah Abbas zamanında en güçlü dönemini yaşayan, Türk kökenli bu hanedanlık komşusu olan bir diğer Türk imparatorluğu Osmanlılarla da mücadele içerisine girmiştir (Gündoğan, 2010: 63). Özellikle Anadolu'daki Alevileri kışkırtma ihtimali, Osmanlılarca bir tehdit olarak görülmüş, Yavuz Sultan Selim zamanında bu nedenle birçok kez karşı karşıya gelinmiştir ki bunlardan en bilineni Osmanlı zaferiyle sonuçlanan Çaldıran Savaşı'dır. Günümüz İran'ının batı komşusu olan Osmanlılar ve devamında da Türkiye ile sınırları temel olarak 1639 yılındaki Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla belirlenmiş, sınırın tam olarak çizilmesi ise 'Modern Dönem'de ele alınacak Rıza Şah döneminde 1937 yılında gerçekleşmiştir (Oran, 2001:363).

Safevi Hanedanlığı varlığı boyunca sadece Osmanlılarla değil, Portekiz Donanması ve Özbek Kabileleri ile de mücadele içine girmiştir. Özellikle Afganistan'da yaşanan mücadele, günümüz dinamiklerinin yeni olmadığını göstermesi bakımından önem arz

etmektedir. 18. yüzyıl. başında Kandahar'da çıkan isyanda Safevi Ordusu başarısızlığa uğramış ve Afganlar, Safevi Hanedanlığı'nı İsfahan'a kadar ilerleyerek yıkmışlardır (1722) (Karadeniz, 2006: 49). 1735'te Nadir Şah İran'ın kontrolünü ele geçirerek Afganları püskürtmüş ve Afşar Hanedanlığı dönemi başlamıştır. Uzun zaman hüküm süremeyen Afşarlar'ı, 1794 yılına kadar yaklaşık 40 yıl tahtta kalan Zend Hanedanlığı takip etmiştir. Kaçar Hanedanlığı boyunca(1794-1925) başkent olarak günümüzde de başkent olan Tahran kullanılmıştır. Bu dönemde (1804-1813) Rus-İran Savaşları meydana gelmiş İran ağır yenilgi almıştır. Savaşın temel sebebi ise Rusların Kafkasya'ya inme isteklerinden kaynaklanmaktadır. Savaşın sonucunda imzalanan Gülistan antlaşması ile Gürcistan'ın tamamı ve Kafkasların büyük çoğunluğu Ruslarda kalmıştır. 1820 yılında Ruslarla yapılan ikinci savaş da İran'ın yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Yapılan Türkmençay Antlaşması'yla Güney Kafkasya ile Aras nehrinin kuzeyi tamamen Rusların eline geçmiştir (Karadeniz, 2006:135). Fetih Ali Şah döneminde gerçekleşen bu antlaşmalar İran üzerinden İngiltere-Rusya arasındaki rekabetin doruk noktaya ulaştığı zamanlardır. Fetih Ali Şah'tan sonra tahta geçen Muhammet Şah ve Nasreddin Şah döneminde modernleşme ve batılılaşma atılımlarının yapıldığı zaman dilimi olmuştur. Nasreddin Şah çok sayıda öğrenciyi okumaları üzere Fransa ve Belçika'ya göndermiştir. Bu dönemde İngiltere Rusya'nın güneye inmesini engelleme adına Afganistan'ı tampon ülke olarak kullanmaya başlamıştır. Nasreddin Şah döneminde İran ulusal bilincinin gelişimi ve sömürgeciliğe karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ve tarihe Tütün İsyanı olarak geçen olay yaşanmıştır. Olaylar, 1890 yılında Nasreddin Şah'ın İran'daki tütünün üretilmesi, satışı ve ihracatı imtiyazını, yıllık 15.000 Pound ve %25 kar payı İran hükümetine aktarılmak kaydıyla İngiliz Tütün Şirketine vermesi ile başlar (Kiddie, 2004:621). Ayetullah Mirza Şirazi'nin mevcut koşullarda tütün kullanımının İslam kurallarına aykırı olduğu yönündeki fetvaya başta İran'lı tüccarlar olmak üzere tüm halk boykot ederek destek vermiştir. Neticede 1892 yılında Şah bu imtiyazı geri almak zorunda kaldı. Bu olay İran tarihinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin; Şii ulemanın ülke siyasi konularında baş göstermesine sebep olmuştur. Diğer taraftan geniş halk kitlelerinin kendilerini bir siyasi güç olarak görmeye başlamalarına sebep olmuştur. Tütün İsyanı hem dış istilayı hem de devleti hedef alan ilk geniş tabanlı ayaklanma olmuştur. Özellikle ülkenin dış güçler tarafından sömürüldüğü kaygısının olduğu bir zamanda ulemanın anti-emperyalist tutumu İran

halkı nezdinde ulemanın konumunu meşrulaştırdığı gibi ulemanın itibarlarının halk nezdinde artmasına sebep olmuştur (Kiddie, 2004:621; Gündoğan, 2010:74,75).

19. ve 20. yüzyıl.'larda İran, anayasal tartışmaların yaşandığı yeni bir döneme adım atmıştır. Hanedan her ne kadar uzun süre ayak diretmiş olsa da 1906 yılında, Hanedanlık'ın da egemenliğini sürdürdüğü meşruti monarşiye dayanan bir dönem başlamış ve ilk meclis açılmıştır. 1908 yılında Büyük Britanya tarafından Huzistan bölgesinde bulunan petrol, İngiltere'nin ülkenin bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. İran'da petrolün varlığının kesinleştiği 1908 yılından bir yıl sonra kurulan İngiliz-İran Petrol Şirketi (Anglo Iranian Oil Company-AIOC) hisselerinin %51'ni 1914 yılında alan İngiliz hükümeti şirket üzerinde ve dolayısıyla da İran petroleri üzerinde denetim sahibi olmuştur (Arı, 2001:90). Bu tarihten sonra İran'ın kaderi Rusya- İngiltere arasında 1907 yılında imzalanan antlaşmaya bırakılmıştır. Bu antlaşmaya göre Ruslar İran'ın kuzey bölgelerinde yeni imtiyazlara kavuşmaktaydı. İran'ın güneyi ve doğusu ise İngiltere'ye kalmaktaydı. Orta bölgeler ise tarafsız kalacaktı (Gündoğan, 2010:80). I. Dünya Savaşı sırasında İran her ne kadar tarafsız kalmış da olsa, Rusya ve Büyük Britanya tarafından işgal edilmiştir. Bu dönemde İran'ın güneyinin tamamen İngiltere'nin kontrolüne kuzeyinin de Rusya'nın kontrolüne girdiği söylenebilir. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Ruslar İngiltere'nin de çekilmesi şartı ile tüm İran'dan çekileceğini açıklayarak Rusya-İngiltere arasında imzalanan tüm gizli antlaşmaları açıklamışlardır. İngiltere İran'dan çekilmediği gibi daha fazla imtiyaz almanın yollarını aramıştır (Gündoğan, 2010:81).

Sonuç olarak İngiltere'nin İran üzerindeki baskısının daha fazla artmasıyla oluşan iç karışıklıkları, Kozak(Koşak) Tugayı ile Tahran'a gelen Albay Rıza Han bastırmış bazı politikacıları tutuklayarak, Şah'tan Seyyid Ziya ed-din Tabatabai'yi başbakan olarak atamasını istemiş kendisi de Genel Kurmay başkanı olmuştur. Ancak üç ay gibi kısa bir süre sonra Rıza şah Başbakan olmuştur. Kaçar Hanedanlığı 11 yaşında tahta geçen Şah Sultan Ahmed'in 1923 yılında İran'ı terk etmesiyle ülkeyi tek başına yönetmeye başlayan Rıza Han, İran meclisinin 1925 yılında Şah Ahmed'in yerine Rıza Han Pehlevi'yi tahta geçirmesiyle Pehlevi Hanedanlığı dönemi başlamıştır (Arı, 2001:1994).

2.1.1.4. Modern Dönem

Rıza Şah Pehlevi 1925-1941 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Bu süreç içerisinde milliyetçi, anti-komünist, reformist ve seküler bir yönetim tarzı belirlemiştir. Kurduğu hanedana koyduğu 'Pehlevi' adı eski Pers kabilelerinden birinin adıdır. Bu durum Şah'ın milliyetçi tutumunun en açık göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Otoriter bir monarşik yapı kuran Rıza Şah'ın reformist olarak nitelenmesi, oluşturduğu merkezi yapının İran'ı Batılı anlamda modern bir ülke yapmaya yönelik olmasından kaynaklanmaktadır (Turan,2002:126). Rıza Şah Pehlevi, iktidarda kaldığı süre içerisinde batıdaki komşusu, Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye ile yalnızca iyi ilişkiler kurmaya çalışmakla kalmamış, Kemalist Türkiye'yi ülkesi için bir model olarak da görmüştür. Şah şeriat kanunlarının yanında Fransız hukukunun da temel alındığı yeni bir kurumsallaşmaya gitmiştir. Rıza Şah 1906 Anayasasını kaldırmamış olsa da oluşturduğu yeni hukuksal yapı ile zaten onu işlevsiz hale getirmiştir. Seküler anlamda oluşturulan devlet hiyerarşisinde ulemaların rolünü önemli ölçüde azaltmıştır. 1939 yılında tüm vakıflar devlete bağlanarak ulemaların ekonomik bağımsızlığına da son verilmiştir. Batılı anlamda bir yenilik hedefleyen Şah, 1928 yılında çıkartılan yasa ile erkeklerin Avrupa'lı gibi giyinmesini ve 1935'te ise şapka giyilmesini zorunlu hale getirmiştir. 1936 yılında çıkartılan başka bir kanun ile kadınların peçe giymeleri ya da örtülü olmaları tamamen yasaklanmıştır. Bu doğrultuda kamu görevlilerinin eşlerinin sosyal tesislere, resmi toplantılara ve resepsiyonlara açık şekilde katılmaları teşvik edilmiştir. 1935 yılında Tahran üniversitesi kurulmuş, Avrupa üniversitelerinde öğrenim görmek isteyen yüz öğrenciye her yıl burs verilmiştir. Ayrıca azınlık dillerinin konuşulmasını yasaklayan Şah, Farsça'daki Türkçe ve Arapça kelimelerin sayısını da azaltmıştır (Arı, 2001:197). Rıza Şah döneminde Türkiye ile İran arasında 1926'da 'Dostluk-Güvenlik Antlaşması' ve 1937 yılında bölge ülkelerinden Irak ve Afganistan'ın da katılımıyla bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması olan 'Sadabad Paketi' imzalanmıştır (Oran, 2001: 360,368). Şah'ın II. Dünya Savaşı'nın ortasında devrilmesiyle yerine oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahta çıkmıştır. II. Dünya Savaşı, tıpkı birincisinde olduğu gibi İran'ın Rus (SSCB) ve İngilizlerce işgaline sahne olmuştur. Müttefiklerin Rıza Şah'ın Alman yanlısı olduğuna dair inancı, savaşın kaderi açısından hayati bir önem arz eden petrolü koruma amacıyla ülkesinin işgale uğramasına neden olmuştur (Turan, 2002:127). Şah tahttan indirilerek Güney Afrika'ya

sürgüne gönderilmiş, yerine ise İngiliz yanlısı olarak bilinen oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi getirilmiştir. 1943 yılında Tahran Konferansı'nda müttefik ülkeler savaş sonrası için İran'ın bağımsızlığını Tahran Deklarasyonu ile garanti altına almışlarsa da; bu antlaşmaya rağmen Sovyetler, İran'ın kuzeybatısından çıkmak bir yana, bölgede sosyalist nitelikli iki özerk cumhuriyet kurdurarak etkinliğini pekiştirmiştir. SSCB İran'dan 1946 yılında petrol yatakları işletmesine dair imtiyazlar elde ederek işgali sonlandırmış ama ABD'nin İran yanlısı açık tutumu üzerine bu imtiyazlar resmîyet kazanmamıştır. Muhammed Rıza Şah Pehlevi dönemi İran'ın batıya en açık dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemde özellikle ABD ile yakınlaşan İran, bölge liderliğinde de Türkiye ile amansız bir rekabet içine girmiştir. Bu dönemde İran içinde birçok iktidar değişimi de meydana gelmiştir. Sadece 1951'e kadar olan dönemde tam 6 başbakan değişmiş ve bu tarihte Başbakanlık makamına gelen, aristokrat bir aile çocuğu olan, Fransa ve İsviçre'de üniversite eğitimi alıp Neuchatel Üniversitesinde doktarasını yapan Musaddık'tır. Musaddık'ın arkasına komünist Tudeh Partisi ve Şii ulemayı da alarak İran petrolünü 15 Mart 1951 tarihinde millileştirmesi, İngiltere ile İran arasında önemli bir krizin çıkmasına neden olmuştur (Beaumont ve diğ, 1980:282). Başarısız birkaç darbe denemesinin üzerine 1953 yılında CIA tarafından MI6 destekli organize edilmiş olan Ajax Operasyonu, emekli General Fazlullah Zahidi' nin Musaddık'ı devirmesine neden olmuştur. Bu dönemden itibaren İran, İslam Devrimi'ne kadar Şah'ın mutlak kontrolünde kalmıştır. Bu dönemde 28 Nisan 1951 yılında özellikle İngiliz Şirketi AIOC'ın Musaddık tarafından millileştirilmesi İngiltere'nin buna şiddetle karşı çıkması önemli siyasi bir olaydır. ABD'nin de bu millileştirme politikasına karşı İran'ın yanında yer alması, İran İslam Devrimi'ne kadar İran üzerindeki dış politik etkinin İngiltere'den ABD'ye geçtiğinin somut göstergesi olmuştur (Çevik, 2005:180; Arı, 2001:198).

1955 yılında Bağdat Paktı ve müteakiben devamı niteliğindeki Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization-CENTO)'ya imza atarak batı dünyasıyla da yakınlaştığını gösteren İran, 1962'de Şah'ın ekonomik, sosyal ve idari alanlardaki reformlarına sahne olmuş, bunların en tartışılanını 'Ak Devrim' olarak da adlandırılan toprak reformu oluşturmuştur. 'Ak Devrim' Şii ulemanın mülkiyetinde olan vakıf mallarına el koyması, ekonomik alanda 'Çarşı' adı verilen esnaf-tüccarın etkisini azaltmak amacıyla yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmesi, genel olarak reformların

başarısızlığı ve batılı politikalar, halk ve Şii ulemanın muhalefetlerini arttırmalarına neden olmuştur (Ansari, 2006:627;Çevik, 2005:180;Gündoğan, 2010:106). 1963 Haziran'ında Büyük Ayetullah Humeyni'nin başını çektiği birçok ayaklanma meydana gelmiş, Humeyni, Şah'ı hedef alan açıklamalarından dolayı idam cezasına çarptırılmış ancak ulemanın direnişi üzerine infaz edilmek yerine, 18 ay boyunca tutuklu kalmış daha sonra önce Türkiye, Irak ve en nihayetinde Fransa'ya sürgüne gönderilmiştir (Keddie, 1981:158). Ekonomik olarak hedeflenen kalkınmanın gerçekleşmemesi ve halkın refah seviyesinin düşüklüğü, iç politikada Şah'a yönelen tepkileri her geçen gün arttırmıştır. Dış politikada ise 1970'lerde yükselen petrol fiyatlarıyla artan gelirler İran ordusunun modernizasyonun finanse edilmesini sağlayarak, İran'ın bölgede, özellikle de Basra Körfezi'nde, ABD'nin de desteklediği bir güç olarak sivrilmesine neden olmuştur (Kocatürk, 2004:249). Bu dönemde imzalanan antlaşmalar, İran'ın bölgede başat güç olarak belirlediğini ve komşularıyla ilişkilerini göreceli olarak düzelttiğini ortaya koymaktadır.

2.1.1.5. İran İslam Cumhuriyeti

İslam Devrimi'ne giden gelişmelerin tohumları 1978'de büyük halk gösterileri ile atılmıştır. Grevler ve gösteriler artarak ekonomiyi felç edince Şah çareyi Ocak 1979' da ülkeyi terk etmekte bulmuştur. 1 Şubat 1979 günü sürgünde bulunduğu Paris'ten Tahran'a gelen Büyük Ayetullah Humeyni sadece siyasi değil; dini bir lider olarak da kabul edilmiştir. Şah yanlıları ile devrimciler arasındaki mücadele çok uzun sürmemiş ve 11 Şubat'ta devrim taraftarları mücadelesini zaferle noktalamışlardır. 1 Nisan' da ise İran İslam Cumhuriyeti'i ilan edilmiş; böylece Pehlevi Hanedanlığı da tarihe İran adına son monarşi olarak geçmiştir. Aralık 1979' da Humeyni ülkenin dini lideri olarak seçilmiş ve İran'da teokratik dönem başlamıştır (Turan, 2002:246; Arı, 2001: 531).

Devrimin dinamiklerine bakıldığında devrime neden olarak ekonomik geri kalmışlık, batılı reformlara ulemadan gelen tepkiler ve otokrasiye olan ortak nefret gösterilebilir. Ekonomik olarak her ne kadar 1970'lerde yükselen petrol fiyatlarıyla birlikte İran'ın petrol gelirlerinin artması İran için önemli bir şans oluştursa da, bu refahın halka yansıtılmaması, zengin fakir arasındaki gelir uçurumunun gün geçtikçe derinleşmesi ve petrol gelirlerinin azımsanamayacak kısmının da askeri modernleşme ve başarısız reformlara gitmesi Şah'a karşı tepkilere neden olmuş, bu tepkilerin bir parçası olan

büyük grevler ekonomiyi bir kısır döngüye sokmuştur (Arı, 2007b:341). Humeyni'nin oynadığı en önemli rol ise muhalefeti birleştirmesi, Şah'a karşı tek cephe oluşturarak tepkilerin Şah'a yönlendirmesini sağlamak olmuştur. Dolayısıyla İran devrimi, çarşı esnafı ile köylünün, üniversite öğrencisi ile radikal Şii grupları aynı platformda toplayan Humeyni'nin başarısıyla gerçekleşmiştir. Devrimden sonra da Humeyni yandaşları dışındaki akımlar başarıyla tasfiye edilmiştir. Dini kanattaki İslami cumhuriyete karşı olan, mehdi gelmeden bahsi geçen idari yapının kurulamayacağına dair endişe taşıyan İslami gruplar Humeyni'nin fetvalarıyla (içtihad) pasifize edilmiş, sol örgütlenmeler ve siyasi haklar isteyen gruplar ise beklediklerini bulamamışlardır. Bahaîlerin tutuklanması, komünist Tudeh Partisi'nin kapatılması yukarıda belirtilenlere örnek teşkil etmektedir. Ağustos 1979' da İslami Cumhuriyet Partisi içindeki din adamlarınca kurulan 'Devrim Muhafızları' bu geçiş döneminde aktif rol oynamış, parti içindeki din adamları da meclisteki çoğunluğu ele geçirerek halkın %99 onayıyla İslami Anayasa'nın kabulü ve Humeyni'nin başa geçmesinde etkin olmuşlardır (Gündoğan, 2010). Devrimden sonra, devrimin sürekliliği bakımından iki etmenin kilit role sahip olduğu düşünülmektedir. Bunlardan biri İran-Irak savaşı; diğeri ise batılı güçler karşısında İran'ın kendisini konumlandırma yöntemidir. Irak konusuyla ilgili; İki ülke arasında Şah zamanından beri süregelen sınır çatışmaları, İran İslam Devrimi'nden sonra Şii lider Humeyni'nin başa gelmesi ile farklı bir boyuta taşınmıştır (Arı, 2007b). Artık sadece I. Dünya Savaşı'ndan miras kalan sınır uyuşmazlığı değil, aynı zamanda İslam Devrimi'nin Irak'taki Şii çoğunluğu kışkırtabileceğine dair çekinceler Irak'ı endişelendirmiştir. İran'ın ağırlığını iç siyasete vermesi ve devrim dinamikleri nedeniyle ABD desteğinden yoksun kalması gibi sebeplerle, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin bunu fırsat bilerek Huzistan'a saldırmasına sebep olmuştur (Bozgeyik, 1981: 233). Savaş 1980 - 1988 yılları arasında sürmüş, her iki taraftan yaklaşık bir milyon kişinin hayatına mal olmuş; neticede savaşın mutlak bir galibi çıkmamıştır. Buna rağmen, savaş İran açısından birleştirici bir rol oynamış; devrim, savaş boyunca süreklilik kazanma fırsatı bulmuştur. Özellikle Güney Azerbaycan'da milliyetçi–ayrılıkçı hareketlerin; daha geniş kapsamlı ve vatanseverlik odaklı bir İran milliyetçiliği ile dengelenmesi ve savaş dönemi koşullarının yarattığı psiko–politik faktörler ile ülke bütünlüğünün ve devrimin yerleşmesinin sağlanması mümkün olmuştur. Diğer yandan, Humeyni İran'a hedefler göstererek iç dinamiklerin odak noktasını dış politikaya çevirmiştir. Bunun en somut

örneği ABD ve İsrail'in yeni düşman olarak algılanması ve bu çerçevede gelişen ABD Büyükelçiliği baskımıdır. Baskında 52 ABD görevlisi Humeyni yanlısı öğrenciler tarafından 444 gün boyunca esir tutulmuş, elçilik görevlilerini kurtarmaya yönelik ABD operasyonları da başarısızlığa uğramıştır (Armaoğlu, 1995:749).

3 Haziran 1989'da İran İslam Ulemasının önderi olan Humeyni'nin ölmesiyle boşalan 'rehberlik'e Velayet-i Fakih görevine halihazırda da liderliği devam eden Ali Hamaney getirilmiştir (Çevik, 2005:181). Yine bu dönemde iki dönem üst üste Cumhurbaşkanı seçilen Haşimi Rafsancani özellikle Anayasa ile ilgili reformların yapılmasını sağlamıştır. Rafsancani'den sonra Cumhurbaşkanlığına yine iki dönem seçilen Muhammet Hatemi Reformist politikaların uygulanmasına devam etmiş, özellikle dış politikada pragmatist bir dış politika geliştirmiştir (Gheissarı, 2009:332). Bu bağlamda batı devletleri ve özellikle ABD ile diyalog imkânlarının aranmasına çalışılmıştır. Fakat Hateminin ikinci dört yıllık döneminin hemen başında meydana gelen 11 Eylül olayları, ABD'nin İran'ı 'Haydut Devletler' listesine koymasın Hatemi'nin ılımlı dış politik çizgisini baltalamıştır.

2005 yılı seçimlerinde radikal söylemleriyle dikkat çeken Tahran eski Belediye Başkanı Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle İran tekrar devrim yıllarına benzer bir radikal söyleme geri dönmüştür. Ahmedinejad ABD ve özellikle İsrail'e karşı radikal söylemler geliştirmiştir. Ahmedinejad'ın bu dış politikası İran halkı tarafından da benimsenmiş bunun teyidi anlamında 2009 İran Cumhurbaşkanı seçimlerinde ılımlı söylemleriyle dikkat çeken ve yeniden aday olan Hatemi'ye karşı galibiyet kazanarak yeniden İran Cumhurbaşkanı olmuştur. Bugün İran, sahip olmaya çalıştığı nükleer enerji ile yeniden dünya gündemindedir. Barışçıl yollarda kullanılmak üzere nükleer enerji edinimini doğal hak gören İran'a karşı Batı dünyası ve özellikle ABD, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla İran'ın nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığını ve Ahmedinejad'ın radikal söylemlerini adres göstererek terörist bir devlet olarak nükleer silah üretmek istediğini iddia ederek bunun mutlaka engellenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Sonuç olarak; uzun süreli İran tarihi, köklü bir medeniyet anlayışına sahip; zamanla oluşup yerleşmiş siyasi bir kültürü bünyesinde barındıran ülke olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu durum İran'a, başta Ortadoğu'da olmak üzere uluslararası sistemde söz sahibi bir ülke olma potansiyelini vermiştir.

2.1.2. Şiilik

Şiilik, İslam Dini'nin en büyük mezheplerinden biridir. İnanç esasları ve ibadet biçimleri İslam'ın en geniş kabul görmüş mezhebi sayılabilecek Sünniliğe nazaran birçok farklılık barındıran Şiilik, salt demografik olarak önemli sayıdaki kitlelerce benimsenmiş olmakla kalmamış; aynı zamanda İslam coğrafyasına da büyük ölçüde yayılmıştır. İran, Şii mezhebinin resmi mezhep olarak tanındığı ve siyasi olarak temsil edildiği bir ülke iken (Cenneti, 1995:39), Irak'ta Şiiler demografik çoğunluğu oluşturmakta; Bahreyn, Irak, Suriye, Lübnan, Afganistan, Pakistan, Yemen, Suudi Arabistan, Azerbaycan, gibi birçok ülkede de önemli oranda Şii nüfus bulunmaktadır (Fığlalı, 2008:265). Şiiliğin tarihsel gelişim süreci, inanç esasları ve siyasi yansımaları üzerinde durmak bugünün İran'ının siyasi ve toplumsal yapısını anlama da önem arz etmektedir.

2.1.2.1. Şii Mezhebinin Tarihsel Süreci

Şii kelimesi Arapçada 'Shi-at Ali', yani Ali'nin taraftarları veya Ali'yi sevenler anlamına gelmektedir. Hz. Muhammet'in vefatından sonra halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunanlara 'Şhi-atı Ali' denilmiş zamanla bu kavram Şia sözcüğüne indirgenmiştir. Bugün Şia mezhebine bağlılığı ifade etme ya da ona mensubiyetin ifadesi adına Şii kelimesi kullanılmaktadır (Arı, 2007:44). Bu bağlamda terminolojik karışıklığa sebep olan Ehl-i Beyt kelimesinin de izah edilmesinde fayda vardır. Ehl-i Beyt ev halkı anlamına gelmektedir ve Hz. Muhammet'in yakın akrabalarını ifade etmektedir. Nitekim Şiilik'te de Hz. Muhammet, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ehl-i beyti oluşturmaktadır. Şiilik'in ortaya çıkması Hz. Muhammet'in ölümünden sonra halifenin kimin olması gerektiği tartışmalarıyla başlamıştır. Bilindiği gibi Hz. Ali; Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslam'ın ileri gelenlerinin oluşturduğu bir meşveret meclisi tarafından halife seçilmiştir. Fakat Hz. Ali'nin halife seçilmesine karşı çıkan dönemin Şam valisi ve Emevi ailesine mensup olan Muaviye, Hz. Osman'ın şehit edilmesinin araştırılmadığı, suçluların cezalandırılmadığı ve bazı sorumlu idarecilerin görevden alınmadığı iddialarıyla Hz. Ali'nin idare-i hilafetine karşı çıkmış ve bu gerginlik kısa sürede savaşa dönüşmüştür (Gündoğan, 2010:39). Sıffin savaşında mağlup olmak üzere olan Muaviye'nin hileli bir hakemlik olayı ile Hz. Ali'nin ordusunu arkadan vurmuş ve Hz. Ali'nin askerlerinin dağılmasını sağlamıştır. Bu

çarpışmalarda Hz. Ali safında çarpışıp sonrasında onu terk eden daha sonra isimleri dışta kalanlar anlamında Hariciler olarak anılacak ve yaklaşık sayıları 4000 olan bir grup oluşmuştur. Bunlara göre Hz. Ali Muaviye'nin hakemlik teklifini kabul ederek Allah'a karşı isyan etmiştir. Haricilerden üç fedai Muaviye ile de anlaşarak Hz. Ali ve onun yardımcısı Amr İbn'ül As'ı öldürme teşebbüsünde bulunarak Hz. Ali'yi şehit etmişlerdir. Hz. Muaviye halifeliğini ilan etmiş fakat İran, Irak, Horasan ve Hicaz'daki Müslümanlar Hz. Muaviye'nin halifeliğini kabul etmeyerek Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ı halife olarak tanıdıklarını ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Muaviye Hz. Hasan üzerine bir ordu göndermiştir. Müslüman kanı dökülmesini istemeyen Hz. Hasan, Medine'ye çekilerek halife olma iddiasında olmadığını göstermiştir. Bir müddet sonra Muaviye'nin vefatı gerçekleşmiş yerine oğlu Yezid geçmiştir. Fakat başta Hz. Ali'nin diğer oğlu Hz. Hüseyin olmak üzere birçok Müslüman buna karşı çıkmıştır. Bunu öğrenen ve çoğunluğunu Şii'lerin oluşturduğu Küfe'li kalabalık bir grup Mekke'ye haber göndererek Hz. Hüseyin'i halife seçmek istediklerini ve yanlarına gelmesini istemişlerdir. Hz. Hüseyin peygamber ailesinden kadın ve çocukların da olduğu bir grupla yola çıkmıştır. Fakat Irak'ta Kerbela denilen yerde karşılarına çıkan Yezid ordusu miladi 681 yılında hicretin 61. senesinde(10 Muharrem 61) Hz. Hüseyin ve yanındakileri katletmiştir. Bu hazine vakadan sonra Müslümanlar Sünni'ler (Peygamber yolundakiler) ve Şii'ler (Hz. Ali taraftarları) olarak ikiye ayrılmışlardır. Bir müddet sonra Şii'lik siyasi niteliği gittikçe artan bir mezhebe dönüşmüş ve buna en çok sahip çıkanlar da İran'lılar olmuştur (Arı, 2007:44,45).

2.1.2.2. Şiilik'in İnanç Esasları

Şii'lerin savunduğu ana konu halifeliğin Hz. Ali'den başlamak üzere ehl-i beyt mensuplarından seçilmesi gerektiği hususudur. Tevhit akidesine inanmada ve Hz. Muhammet'in peygamberliğini kabul etme konusunda Sünni mezhebinden ayrılan bir yanı yoktur. Fakat Hz. Ali'nin ilk halife olduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda Şii mezhebinde, Sünni mezhebinden farklı olarak, Hz. Ali üzerine odaklanmış bir ehl-i beyt sevgisi olduğu söylenebilir. Şii mezhebinin temel inançları; Hz. Ali'nin Hz. Muhammed' den sonra insanların en erdemlisi ve en üstünü olduğu, halifeliğin kamu işi değil; tıpkı namaz, zekat veya oruç ibadetinde olduğu gibi halka bırakılmayacak dini bir görev olduğu, Hz. Muhammed' in kendisinden sonra gelecek kişi olarak Hz. Ali'yi

işaret ettiği, hilafetin Hz. Ali sonrasında oğulları ve torunları arasında sürmesi gerektiği, seçilmiş olan imamların tüm günahlardan korunmuş ve masum oldukları, Hz. Ali ve soyundan gelen imamlar hariç tüm halifelerin Hz. Ali takipçilerine zulüm ve haksızlık yapmış olduğudur (Arı, 2007:46). Şii inancında imamlık kurumu Hz. Peygamberi ve dolayısıyla Hz. Ali ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le devam eden ehl-i beytten oluşmaktadır. Nitekim Sünni inancında da bu durum çok farklı değildir. Bu sebeple Sünni dini önderlerin birçoğu ya bu soydan gelmişlerdir ya da kendilerinin bu soydan geldiğini ileri sürmüşlerdir.

Birkaç kola ayrılmakla birlikte, Şiilerin ana gövdesini oluşturan ve on iki imamcılar ya da Onikiciler (isna aşeriye) olarak bilinen grup Hz. Ali'yi ve onun soyundan gelenleri cemaatin meşru önderleri olarak kabul etmektedirler. Bunlar Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin özel bir ruh ve bilgiyi kendilerinde taşıdıklarına inanırlar. Hz. Ali'nin soyundan gelen birisi (Mehdi) adaletin hükmünü gerçekleştirmek için dünyada zuhur edecektir (Arjomand, 1988:11). Şiiler içinde en çok taraftar kazanan hareket olarak halifeliğin on ikinci imama kadar Hz. Ali'nin torunları arasında devrettiğini ve bu sürecin 9. Yüzyılda kesintiye uğradığını iddia eden bir gruba göre 12. İmamın kayıp olduğunu ölmediğini ileri sürerek bir gün mutlaka döneciğe inanmaktadırlar. Buna göre Şii imamları:

Ali b. Ebu Talib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali b. El-Hüseyin, Muhammed el-Bakır b. Ali Zeynelabidin, Cafer es-Sadık b. Muhammed, Musa el-Kazım b. Cafer, Ali er-Rıza b. Musa, Muhammed et-Taki b. Ali, Ali en-Naki b. Muhammed, Hasan el-Askeri b. Ali en-Naki, Muhammed el-Mehdi b. Hasan el-Askeri' dir (Arı,2007:47,48).

Şii mezhebinde üzerinde ihtilaf olmayan tek imam Ali İbn-i Ebu Talib yani yukarıda belirtilen adıyla Hz. Ali'dir. Şii mezhebine ait kollardan günümüzde varlığını geniş kitleler içinde hala sürdürenleri, İmamilik (İmamiye) ki, en yaygınları Caferilik ve İsmaililiktir; Zeydilik ve ülkemizde de yoğun olarak İç Anadolu'da, özellikle de Sivas-Tunceli hattı ve çevresinde hakim olan Alevilik ve Hatay-Adana-Mersin üçgeninde yaygın olan, Suriye'de ise iktidarda bulunan Nusayrilik'tir (Fığlalı, 2008:267). İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi anayasal mezhebi olan Caferi İsna Aşeri'dir(İmamilik) (Cenneti, 1995:39). Şii mezhepleri içindeki en büyüğü ve Zeydiyelik' ten sonra en ılımlı olanıdır. Şii kaynaklar bu kolu 6. İmam Cafer-i Sadık'ın yolundan giderek radikal

görüşlerden sakınan kesim olarak tanımlamışken, Sünni kaynaklar ise Zeyd bin Ali'ye sırt çevirenler olarak tanımlamıştır. İmamilik'e göre başta Hz. Muhammed olmak üzere her imam (imamet yani halife anlamında) halefini atamak sorumluluğuna yetkili ve haizdir, Hz. Muhammed de hiç kuşkusuz kendinden sonrası için Hz. Ali'yi atamıştır. Bu inanca göre Allah, imamı günahlardan koruduğunu, bunun için de imamın yasa ve kanun oluşturmakta, önder olarak tam yetkili olduğunu söylemektedir. Bir başka anlatımla imamın buyruğu, Allah'ın buyruğudur ve bunlar da şeriatın bir parçasıdır. Bu yetkilendirmenin sebebi Allah'ın Hz. Muhammed'e ve daha sonra gelen imamlara Şiiler'i kıyamete kadar koruyacak olan bazı güçler verdiğine dair olan inançtır. Bu bağlamda 'Takiyye', her Şii'nin canını korumak, öteki mezheplere karşı siyasi hareketlerini gizlemek için başvurulmuş ve en az namaz, oruç kadar önemli kabul edilen temel bir ilkedir. İlk altı imam üzerine İmamilik içinde bir tartışma bulunmamakla birlikte, altıncı imamdan itibaren imamlığın kime devredileceği üzerine olan tartışmalar İmamilik'in de temel iki kola ayrılmasına neden olmuştur. Buna göre altıncı İmam Cafer-i Sadık'ın beş oğlu arasından İsmail'in İmam olduğuna inananlara İsmailiye (Yediciler), Musa Kasım'ı imam kabul edenlere ise İsnâaşeriye (On ikiciler) diğer bir isimle Caferiler denmiştir. On iki imam inancına mensup olanlar son imamın kayıp olduğuna ve kıyamet yaklaştığında dönerek Şiilere önderlik yapacağına inanırlar. Yukarıda yapılan imam sıralamasında da 12 İmamlı İsnâaşeriye görüşü esas alınmıştır (Fığlalı, 2008:270).

2.1.2.3. Şiilik'in Siyasi Yansımaları

Görüldüğü üzere İslam'ın diğer mezheplerinde olduğu gibi Şiiler'de de siyasi bölünmeler söz konusu olmuştur. Her ne kadar ibadet biçimlerinde ve inanç esaslarında farklılıklar olsa da Şiileri 'taraf' yapan politik olarak Hz. Ali yanlısı olmalarıdır. Tarihteki ilk büyük Şii devleti Fatımiler olmuştur. 909-1171 arasında 262 yıl boyunca hüküm sürmüş olan bu devlet İsmailiye mezhebine bağlıdır. Fatimi Devleti'ne müteakip, İran coğrafyasına mensup olan önce Safeviler, daha sonra ise Kaçarlar Şii mezhebinin en büyük temsilcilerinden olmuşlardır. Bu devletler Fatımilerin aksine on iki imam inancının bir kolu olan Caferiliği benimsemişlerdir. Özellikle Safevi döneminde, Osmanlı gibi Sünniliğin Hanefi koluna mensup bir imparatorlukla olan

ilişkileri incelemek hem tarihsel açıdan hem de günümüz perspektifi için Sünni-Şii ilişkileri üzerine bir fikir verebilecektir.

Osmanlı- Safevi ilişkileri Safeviler'in 1501'de Şah İsmail tarafından kurulduğu tarihten itibaren mücadele içerisinde geçmiştir. Özellikle Anadolu'da yaşayan Alevi nüfus nedeniyle Safeviler bu bölgeye ilgi duyarak, etki alanı oluşturmaya yönelik çeşitli faaliyetler yürütmüştür. II. Bayezit hükümdarlığı altında Trabzon Sancağı'nda görev yapan Şehzade Selim bu dönemde Safeviler ve Şiilikle mücadele etmiştir. Şehzade Selim'in tahta çıkmasıyla iki devlet arasında çoğu zaman 'gerginlik' olarak tanımlanabilecek olan ilişkiler, Çaldıran Savaşı ile sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu savaş sonrasında Yavuz Sultan Selim Osmanlı topraklarından Şiilik tehlikesini uzaklaştırmış; ancak bazı kaynaklara göre Anadolu'da yaşayan 40000 Alevi'nin de katline neden olmuştur. Bu olay sonrasında İran ile Osmanlı arasında statükoyu koruma politikası çerçevesinde gelişmiştir (Kerim, 1980:11).

İran'da Şiiliğin siyasi yansıması, 1800'lü yıllarda yaşanan Tütün İsyanı'nda dini liderlerin verdiği fetvaya halkın itibar etmesiyle Kaçar hanedanının geri adım atmasıyla başlamıştır. 1979 yılında yaşanan İslam devrimi ile Şii'lik siyaseti yönlendiren temel etken haline dönüşmüştür. Belirtildiği üzere, İran on iki imamı Caferi öğretisini benimsemiştir (Cenneti, 1995: 39). Nüfusunun %90'a yakını Şii olan İran'ın dini lideri, Velayet-i Fakih makamının temsilcisidir. 1960'lı yıllarda Humeyni tarafından Necef'te verilen derslerle olgunlaştırılan bu kavram kayıp olan imamın yerine İslam toplumlarının yönetilmesi görevi vekâleten müçtehitlerin vazifesi olduğu varsayımına dayanır. Çünkü Ayetullah Humeyni'ye göre âlimler peygamberin mirasçılarıdır. Bu miras dini alanı kapsadığı kadar siyasi alanı da kapsamaktadır. Böylelikle Humeyni'nin Şii siyasi düşüncesini din-siyaset ayrımını ortadan kaldıracak şekilde yeniden düzenlediği ifade edilebilir. Ona göre Velayet-i Fakih gaip imamın dini ve siyasi otoritesinin temsilcisi konumundadır (Gündoğan, 2010:168). Yukarıda da değinildiği üzere bu kavram yasama yetkisine de vekâlet edildiği anlamına gelmekte, bir diğer ifadeyle, İran dini lideri on ikinci imamın temsilcisi olarak her türlü siyasi ve idari yetkiyi kullanabilme hakkına sahip bulunmaktadır (Arjomand, 1988: 11). Salman

Rüştü³ vakası da herhalde Şii mezhebine göre İslam'ın şartlarından olan, cihadın İran dini lideri elinde ne kadar büyük bir güç haline dönüşebileceğinin göstergesi niteliğindedir (Gündoğan, 2010:400). Allah'ın vekili sayılan İran dini lideri en üst seviyedeki bu konuma gelebilmek için, ulema ve talebeleri tarafından dindarlığının onaylanması ve Şii fıkhi üzerindeki üstün uzmanlığının kabulü gerekmektedir (Fığlalı, 2008:210). Kişinin bu makama gelene kadar zorlu aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Arapça, mantık, belagat, İslami bilimler ve Caferi fıkhi öğrenilmelidir. Kabiliyetli olduğuna kanaat getirilenler Şii hadis, tefsir ve fıkhnı detaylı olarak öğrenmektedirler. Bu eğitimle birlikte Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarma düzeyine ulaşanlar 'müctehid' makamına yükselmektedirler. Bahsi geçen aşamaların başarıyla geçilmesi itibariyle taraftar toplamaları ve talebe durumlarına göre sırayla önce 'Huccet-ül İslam', sonra 'Ayetullah' ve nihayet 'Büyük Ayetullah' (Ayetullah el-Uzma) sıfatlarını hak ederler (Fığlalı, 2008:215). Toplam Şii nüfusunun, dünya genelinde Müslüman demografik yapının %10-15 kadarını oluşturduğu tahmin edilmektedir ki bu da bir milyar üç yüz milyon nüfusluk Müslüman demografinin yüz otuz milyon kadarını oluşturdukları anlamına gelmektedir (Keskin, 2008:95).

Şii demografinin İslam Dünyası'ndaki %10 – 15'lik oranı ilk bakışta bir dezavantaj gibi görünse de; İran'a sağlayabileceği temel jeopolitik avantaj, İslam coğrafyasının hemen her yerine dağılmış olmasıdır. Özellikle Ortadoğu'da, 'Şii Uyanışı'⁴ ya da 'Şii Hilali' (Shiite Crescent) olarak adlandırılan sürecin, Körfez ülkeleri yönetimlerinin üzerinde yarattığı panik havasının, söz konusu nedenden kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira, Şii Uyanışı olarak adlandırılan süreç, jeopolitik ve sosyo-politik dinamiklerden ötürü hızlı bir domino etkisi oluşturabilecek mahiyettedir. Bu nedenle İran'ın Şii demografiyi dış politik bir avantaj ve müdahale zemini olarak algılaması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle 2003 Irak müdahalesi sonrasında yaşanan çatışmalar, Arap etnisite temelindeki kimlik tanımlamalarının, yerini mezhepsel ayrılıklara bırakabildiğini gösteren bir dönemi işaret etmektedir. Dolayısıyla, Şii kimliği politik bir olgu ve birçok ülkede; statükoya karşı direnişin sembolü haline gelebilmiştir.

³ Hint asıllı İngiliz bir roman yazarı olan Salman Rüştü yazdığı romanda Kur'an ve Hz. Muhammet'e hakaret içeren ifadeler kullanması sebebiyle İslam dünyasından büyük tepki görmüştür. İran Velayet-i Fakih'i Humeyni hakkında ölüm fermanı çıkartmıştır(Gündoğan, 2010:401)

⁴ Şii Uyanışı: Sünni-Şii rekabetinde özellikle İran İslam devrimi sonrasında Şii'liğin Şii nüfus bulunduran ülkelerde siyasi nüfuz oluşturma çabası olarak ifade edilmiştir. (Nasr, 2006:7)

İran, sahip olduğu bu demografik yapıyı, Soğuk Savaş dönemi İki Kutuplu Sisteminde özellikle artan petrol gelirleriyle birlikte bölgesel anlamda başat bir güç olmanın temel unsuru olarak görmüştür. Özellikle İran İslam devrimi sonrasında yürüttüğü tam bağımsızlık ve bağlantısızlık politikalarıyla Ortadoğu bölgesinde hâkim Şii nüfusun olduğu ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede etki alanları oluşturmayı amaçlamıştır. Fakat konjektürel olarak gelişen İran-İrak savaşı İran'ın rejim ihracı politikasını tüm gücüyle yürütmesine engel olmuştur. SSCB'nin yani doğu bloğunun dağılmasıyla ise uluslararası sistemde hâkim olan Tek Kutuplu Sistemde İran yeni dış politik arayışlar içine girerek daha reel-politik düzlemde Şii'liği bir etki unsuru olarak kullanmaya devam etmiştir.

Sonuç olarak; İran'da Şiilik, siyasi ve politik bir ulusal değerdir. Bu değerın devlet planında temsil edilip anayasal zeminde Şiiliğin gereklerinin ulusal ve uluslararası düzlemde politik hedef olarak tayin edilmesi, İran dış politikasındaki Şiiliğin yerini ifade etmesi bakımından kayda değerdir.

2.1.3. Siyasi Yapı

İran dış politikasının belirlenmesinde şüphesiz en önemli etken İran'ın sahip olduğu siyasi yapıdır. İran siyasi yapısının temel unsurları nelerdir? Dış politik yapımcılar bu yapının neresinde bulunmaktadır ve karar alma sürecindeki etkileri nelerdir? İran İslam devrimi sonrasında monarşik yapıdan teokratik bir Cumhuriyet rejimine dönüşen İran'da siyasi yapının incelenmesi çok önemlidir. İran, atanmış olan ile seçilmiş olan bürokratik yapıyla yönetilmektedir. Velayet-i Fakih'in en üst siyasi makam olarak bulunduğu İran'da Dini Liderin atadığı kurumsal yapılarla, seçimle iş başına gelen Cumhurbaşkanı ve milletvekilleri arasında bir rekabetin olduğu görülmektedir. Şurası açıktır ki Dini Lider İran'da en büyük otorite konumundadır. Ondan sonra gelen Cumhurbaşkanı ve Meclis Dini Lider ile uyumlu çalışmak mecburiyetindedir.

2.1.3.1. Dini Lider (Rehber, Veli-yi Fakih/Veli-yi Emr)

İran iç ve dış politikasının doğru okunması açısından Velayet-i Fakih kuramının ve üstlendiği rolün iyi bilinmesi gerekmektedir. Çünkü İran'daki mevcut siyasi yapı Velayet-i Fakih makamı merkeze alınarak yapılandırılmıştır. Bu kavram 1960'lı yıllarda Humeyni tarafından ortaya atılmış ve Şii mezhebinin yeni bir siyasal teorisini ortaya

koymuştur. Bu kurum, Şii mezhebinin imamet kurumunun devamı olarak geliştirilmiştir. Çünkü Şii mezhebi Hz. Peygamberin ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife seçilmemesine bir tepkinin sonucu olarak doğmuştur. Bunu savunanlara göre Hz. Peygamber defalarca Hz. Ali'nin kendinden sonra halife olması gerektiğini söylemiştir. Buna göre Müslümanları yönetmek Hz. Peygamberin soyundan gelen imamların görevi olması gerektiğidir. Burada Şii'ler için kritik olan soru şudur: İmamların olmadığı dönemde ne yapılmalıdır? Devletin kurulması yönetilmesi nasıl olacaktır? Bu sorulara cevap aranmıştır zira Şii mezhebi inanışına göre on ikinci imam kayıptır. Buna göre onun ortaya çıkacağı zamana kadar ülkedeki siyasi yapı neye göre kurulacaktır? İşte Humeyni 1960 yılında Necef kentinde verdiği derslerde Velayet-i Fakih kuramını ortaya koymuştur. Buna göre kayıp imam, İslam toplumlarının yönetimini müçtehitlere vermiştir. Dolayısıyla Humeyni devleti yönetme hakkının müçtehitlerde, yani Siyasal İslam'ı temsil edecek din adamlarında olması gerektiğini savunmuştur (Gündoğan, 2010: 151).

1979 İran İslam devrimi ile birlikte Humeyni bu teorisini hayata geçirme imkanı bulmuştur. Velayet-i Fakih İran anayasasına girmiş ve İran siyasi yapısının en önemli kurumu haline gelmiştir. Velayet-i Fakih'in diğer bir tabirle dini liderin yetkileri Anayasa'nın 110. maddesinde şu şekilde sıralanmıştır: Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'ne danışarak ülkenin temel politikalarını tespit etmek. Silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını yapmak, savaş, barış ve seferberlik ilan etmek, Uzmanlar Konseyi mensubu fakihleri (dini otorite), Radyo ve Televizyon Teşkilatı Başkanı, Genelkurmay Başkanı, Devrim Muhafızları ve düzenli ordu liderleri ile kuvvet komutanlarını atamak, görevden almak ve istifalarını kabul etmek. Diğer yandan, ekonominin kayda değer bir kısmını kontrol eden dini vakıfların yöneticilerini atamak da Dini Lider'in yetkileri arasındadır (Cenneti, 1995: 87,88).

Görülüyor ki dini lider, yöneticilerini ve üyelerini atama ve görevden alma yetkisini elinde bulundurduğu askeri ve sivil kurumlar itibarıyla çok güçlü bir konumda bulunmaktadır. Dini Lider, yukarıda belirtilen anayasa hükmüne göre, başkomutan olarak düzenli ordu, Devrim Muhafızları, polis, jandarma, ve devrim sırasında oluşturulan güvenlik kuvvetleri dahil tüm askeri kurumların komutanlarını, komutan yardımcılarını, Genelkurmay Başkanlarını, Genelkurmay Başkanı Yardımcılarını, tüm

hava, kara ve deniz kuvvetleri komutanlarını atama yetkisine sahiptir. Dini Lider bu yetkisini temsilcilerine devredebilmekteydi. Örneğin; Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığını İçişleri Bakanlığı'na devreder dolayısıyla İç işleri Bakanı bu görevi onun adına yürütür. Ama İç İşleri Bakanı güvenlik kuvvetlerinin komutanlarını değiştiremez. Böylelikle iç güvenlik gibi hükümetin asli görevi olan bir iş, bunu yönetmek için gerekli yetkiler olmaksızın hükümetin omuzlarına yüklenmiş olur. Bu durumda Dini Lider'in ya da onu etkileyen güç odaklarının istemediği bir hükümetin başa gelmesi durumunda hükümet için ciddi engeller oluşturabilmektedir. Kolluk kuvvetlerini tam olarak denetleyemeyen hükümet 1999 Tahran Üniversitesi Öğrenci Yurdu'na polis saldırısı olayında olduğu gibi, kritik durumlarda verdiği talimatlara uyulmadığı durumlarla karşılaşabilmektedir (Bayır ve diğ, 2008).

Diğer taraftan Dini Lider, İran ekonomisinin önemli bir oranını kontrol eden dini ve ticari vakıfların başkanlarını da atamaktadır. Ayrıca İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı'nı doğrudan atamaktadır. Üniversiteler, Vakıflar ve birçok resmi kuruma doğrudan atadığı temsilciler vasıtasıyla bu kurumlarda denetim mekanizması oluşturabilmektedir (Oğuz ve Çakır, 2000: 37).

Görülüyor ki Dini Lider sahip olduğu yetkilerle İran'da tek adam konumundadır. Her ne kadar seçimle iş başına gelen bir Cumhurbaşkanı olsa da seçilen cumhurbaşkanı Dini Lidere'e rağmen hareket edememektedir. Örneğin; Muhammet Hatemi Cumhurbaşkanı olarak seçildiğinde açık olarak Hatemi'nin rakibini destekleyen o günün dışişleri bakanı Ali Ekber Velayeti'yi bu görevden aldığı Dini Lider bu atamayı istemediğini gösterircesine Ali Ekber Velayeti'yi kendi Dış Politika Danışmanlığı'na getirmiştir. Bu durum cumhurbaşkanının birlikte çalışmak durumunda olduğu hükümet üyelerini bile atarken, Dini Lider'e danışması gerektiği gerçeğini fiili olarak ortaya koyması bakımından manidardır.

2.1.3.2. Cumhurbaşkanı

1979 yılına kadar Şahlık ile yönetilen İran, İslam devriminden sonra cumhuriyet rejimini kabul etmiştir. Cumhurbaşkanlığı kurumu da ilk defa İran siyasi tarihine devrimle birlikte girmiştir. İran Anayasası'na göre, Dini Lider'den sonra en büyük makam cumhurbaşkanlığı makamıdır. Anayasayı uygulama, üç erkin ilişkilerini düzenleme, yürütme gücüne Dini Lider'in sahası dışındaki konularda başkanlık etmek

Cumhurbaşkanı'nın görevleri arasındadır (Cenneti, 1995: 92). Cumhurbaşkanlığı süresi dört yıldır. Halkoyu ile seçilen Cumhurbaşkanı üst üste yalnız iki defa seçilebilmektedir. Anayasa gereği Cumhurbaşkanı adayları siyasi ve dini kimliği ile tanınmış kişiler olması gerekmektedir. Bu durumun tespiti ise Anayasa Koruyucular Konseyi'nin(AKK) görevidir. Diğer taraftan AKK'yi seçimin usulüne uygun yapılıp yapılmadığını da denetleme hakkına sahiptir (Cenneti, 1995: 93).

Cumhurbaşkanlığı makamının 1989 yılında yapılan değişikliklerle görev ve yetkileri artırılmıştır. Fakat her ne kadar artırılmış olsa bile Cumhurbaşkanının etkinliği Dini Lider ile olan uyumu ile doğrudan orantılıdır. Dini Lider ile Cumhurbaşkanının programları birbirine uymadığında Cumhurbaşkanı etkisizleştirilmektedir. Bunun en somut örneği olarak, Hatemi'nin gerçekleştirmeye çalıştığı reformların, destek vermeyen Dini Lider Hameney sebebiyle başarısız olması gösterilebilir.

Her ne kadar Dini Lider'in ciddi ağırlığı olsa bile Cumhurbaşkanı yürütmenin başı olması yönüyle İran'da en önemli ikinci makamdır. Karar alma mekanizmasının baş unsurlarından biridir (Bayır ve diğ, 2008: 240).

2.1.3.3. İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şurâ-y-i İslamî)

4 yılda bir yapılan seçimlerle oluşan 290 üyeli parlamento temel yasama organıdır. Bu sayı her 10 yılda 20 milletvekili artacaktır (Cenneti, 1995: 65). İran Anayasası'nda meclise; yasama, Bakanlar Kurulu'na güvenoyu verme, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nun işlevini denetleme ve gerekirse görevden alma gibi yetkiler verilmiştir (Cenneti, 1995: 75). İran'da meclis önemli bir siyasi kurum olmakla beraber hem Dini Lider hem de denetleme kurumları vasıtasıyla sınırlandırılmaktadır. Cumhurbaşkanı gibi Meclis'te Dini Lider ile uyum içinde çalışmak zorundadır. Zira meclisten çıkan kanunlar üyelerinin yarısının Dini Lider tarafından atandığı Anayasa Koruyucular Konseyi'nin onayından geçtikten sonra yürürlüğe girebilmektedir.

2.1.3.4. Anayasa Koruyucular Konseyi (Şurâ-y-i Negâhbân)

Altı üyesi Dini Lider tarafından seçilen konseyin, altısı da Parlamento tarafından atanan, ruhban sınıfından olmayan hukukçulardan oluşan on iki kişilik bir üst meclis hüviyetindedir. İran siyasi yapısında çok önemli bir kurum görevindedir. Anayasa Koruyucular Konseyi İran siyasal sistemine Meşrutiyet (1906) Anayasası ile birlikte

girmiştir. Oradaki görevi mecliste alınan kararların dine uygun olup olmadığının denetlenmesidir. İslam devriminden sonra kurumun yapı ve işlevi genişletilerek Anayasa'da yer verilmiştir. 12 kişiden oluşan AKK meclis tarafından alınan kararların dine ve Anayasaya uygun olup olmadığını denetleme görevini yapmaktadır. Meclisten çıkan her karar onay için AKK'ye gitmektedir. AKK 10 gün içinde açıklama yapmak zorundadır aksi takdirde yasa kabul edilmiş sayılmaktadır (Cenneti, 1995).

AKK olmadan meclisin oluşma imkânı yoktur. Zira milletvekili aday olmak isteyen adayların AKK tarafından onaylanmaları gerekmektedir. Aynı şekilde konsey, Cumhurbaşkanı adaylarının da aday olup olamayacaklarına karar verme organı konumundadır.

Bu kurum İran İslam rejiminin filtresi konumundadır. Seçilme hakkını AKK vermektedir. Yani rejimin ölçülerine uymayan milletvekili ya da Cumhurbaşkanı adayları seçilme hakkına sahip olamamaktadır. AKK üyelerinin yarısı Dini Lider tarafından atandığı için, Dini Lider ile uyumlu olmayan kişilerin seçilme şansı bulunmamaktadır (Bayır ve diğ, 2008: 243).

2.1.3.5. Uzmanlar Konseyi (Meclis-i Hobregân)

İlk uzmanlar meclisi 1 Nisan 1979'da yapılan referandumla monarşiye son verilmesinin ardından yeni Anayasayı hazırlamak amacıyla, bir nevi Danışma Meclisi olarak kuruldu. 70'ten fazla üyesi genel seçimlerle belirlenmiştir. Hazırladığı anayasa taslağı 2 Aralık 1979'da yapılan referandumla kabul edilmiştir. İkinci Uzmanlar Meclisi'nin 83 üyesi Aralık 1982'de yapılan iki turlu seçimle belirlenmiştir. Kasım 1985'de Humeyni'nin halefi olarak Hüseyin Ali Montazeri'yi bu meclis seçmiştir. (Oğuz ve Çakır, 2000: 39). Montazeri Mart 1989 tarihinde Humeyni tarafından istifa ettirilmiştir. Uzmanlar Meclisi aynı yıl içinde ölen Humeyni'nin yerine zamanın Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'i Dini Lider olarak seçmiştir.

Şu an itibariyle Uzmanlar Meclisi 86 kişiden oluşup 8 yıllığına seçilmektedir. Uzmanlar Meclisi üyesi olanlar aynı zamanda milletvekili ya da diğer konsey üyelikleri vazifesinde de bulunabilmektedir. Bugün bu meclisin başkanlığını eski Cumhurbaşkanı Rafsancani yürütmektedir (Oğuz ve Çakır, 2000: 39).

2.1.3.6. Maslahat Konseyi (Mecme-i Teşhis-i Meslehet-i Nezam)

Maslahat Konseyi Şubat 1988'de Humeyni'nin talimatı ile kurulmuştur. Devrimin hemen ardından Meclis ile Anayasa Koruyucular Konseyi arasında anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştır. Humeyn'i bu anlaşmazlıklara son verecek ve bir hakem görevi üstlenecek fakat yine atanmışlardan oluşacak bir kurum kurma fikriyle 1988 yılında kurmuştur. Lider'e danışmanlık yapmak ve Meclis ile AKK arasında çıkan uyuşmazlıkları çözmek gibi iki ana görevi olup, 31 üyelidir. AKK, Meclis'in çıkardığı bir yasayı anayasa ve Şeriata uygun bulmaz, Meclis yasanın ilk halinde ısrar ederse, konu bu heyet tarafından çözülmektedir. İkinci dönem Meclis sırasında 1988–89 yıllarında, Rafsancani Hükümeti ile radikallerin hâkim olduğu Meclis ve Muhafazakârların kontrolü altındaki Koruyucular Konseyi arasında arabuluculuk yapmış ve önem kazanmıştı (Bayır ve diğ., 2008: 243).

2.1.3.7. Sistemin İşleyişi

İran siyasi sisteminin önemli açmazlarından bir tanesi, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve Meclis'in, dini lider ve onun atadığı bürokratlar karşısında sınırlı yetkilere sahip olmasıdır. Cumhurbaşkanı ve halkoyuyla seçilen meclis, dini lider tarafından onaylanmak zorundadır. Aynı şekilde, meclisin yasama alanında aldığı kararlar, üyelerinin yarısı Dini Lider tarafından seçilen Uzmanlar Konseyi'nin onayından sonra yürürlüğe girmektedir. Öte yandan, seçimlerde aday olabilmek için Uzmanlar Konseyi tarafından 'ehil' bulunmak gerekmektedir; son meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi yüzlerce başvuru bu nedenle geri çevrilebilmektedir. Örneğin; 2009 seçimlerine 475 kişi Cumhurbaşkanlığı adaylığı için başvurmuş fakat sadece dört aday katılabılmıştır (Ertan, 2009). Cumhurbaşkanının ordu üzerinde hiçbir kontrolü yoktur. Devrim Muhafızları (Sipâh-ı Pasdaran) ve düzenli ordunun (Arteş) komutanları Dini Lider tarafından atandıklarından dolayı Cumhurbaşkanına karşı emir komuta bağlılığı duymamaktadırlar. Ayrıca, düzenli ordu ile Devrim Muhafızları arasında geçmişte bazı irtibatsızlıklar yaşanmış ve Rafsancani'nin Dini Lider Ali Hamaney'in de destek vermesiyle askeri hiyerarşiyi ve ordunun değişik unsurları arasındaki uyumu güçlendirme çabaları bazı olumlu sonuçlar vermiştir. Bunun yanında İran dış politikasıyla ilgili temel esasların belirlenmesi de daha çok Dini Lider'in yetki alanına girmektedir. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı

seçilmesiyle, muhafazakâr aday Natık Nuri'yi açıkça destekleyen, 1981– 1997 yılları arasında on altı yıl Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Ali Ekber Velayeti'nin görevde daha fazla kalamayacağı kesinleşmiş ve Hatemi tarafından görevden alınmıştır. Ancak, Dini Lider Hamaney, dış politikada herhangi bir değişiklik olmayacağını ifade etme sadedinde Velayeti'yi, Dışişleri Baş Danışmanlık'ına atamıştır. Dini Lider'in bütün bu görev ve yetkilerinin yanında Nemayendehâ-yı Rehber olarak ifade edilen, sayıları yaklaşık olarak 2000'i bulan ve çeşitli devlet kurumları nezdinde Dini Lider'in gözetim ve denetimini sağlayan temsilcileri vardır. Bunlar bazı durumlarda bakanlardan bile daha güçlü olabilmekte ve her şeye müdahale edebilmektedir (Buchta, 2000: 48). Dini Lider ile Cumhurbaşkanı arasında, yetki karmaşasından kaynaklanan ve yürütmenin görevlerini yapmasını zorlaştıran gerilim potansiyeli, meclisle hükümet arasında da mevcuttur. Cumhurbaşkanı ile meclis, farklı seçimlerle iş başı yapmakta ve birçok dönemde hükümetle meclis çoğunluğu arasında görüş ayrılıkları olabilmektedir. Rafsancani'nin ilk cumhurbaşkanlığı döneminde radikal/sol grupların hâkim olduğu meclis, hükümetin yapmayı düşündüğü kısmen liberal reformları engellemeyi ya da geciktirmeyi başarmış, birçok yasanın çıkarılabilmesi için bir sonraki seçimlerde radikallerin tasfiye edilmesini beklemek gerekmişti. Sistem içindeki kurum ya da güç odakları arasında çıkan sorunların çözüme kavuşturulduğu iki önemli yapı göze çarpmaktadır. İlk kurulduğu zamana göre etkinliğini yitirse de Maslahat Konseyi, sistemin güçlü figürlerini bir araya toplayan bir forum niteliği taşımaktadır. Aynı şekilde, Milli Güvenlik Konseyi (Şuraye Ali-e Emniyete Melli) de krizlerin kapalı kapılar ardında çözüme kavuşturulduğu bir zemin olabilmektedir (Khosrokhavar, 2000: 36).

İran'da siyasal parti bulunmamakta, siyasi yelpazedeki dağınıklık nedeniyle meclis, hatta hükümet, değişik görüşlerden kişilerin oluşturduğu zayıf koalisyonlar etrafında teşekkül etmektedir. Örneğin; Hatemi'nin cumhurbaşkanı olması için çaba gösteren, akabinde de hükümetinde yer alan kişiler arasında ekonomi ve dış politika konularında mutabakat mevcut değildi. İran'daki politik grupları tanımlamak için kullanılan radikal, sol, sağ, muhafazakâr, ılımlı, pragmatist vs. gibi terimleri ülkenin kendi şartları içinde yorumlamak gerekmektedir. Her şeyden önce, tüm bu grup ve kişiler, Velayet-i Fakih'in sistemin içindeki rolü konusunda ya da temel hak ve özgürlükler alanında farklı görüşlere sahip olsalar bile devrimin ilkelerine bağlıdırlar. İkincisi, her bir tanımlama

içinde yer alabilecek alt grup ve kişiler homojen bir yapı arz etmemektedir. Ekonomide devletin daha etkin rol oynamasını, sosyal adaletin, gelir dağılımında eşitliğin savunucusu olduğu için sol düşünce içinde telakki edilebilecek biri, Velayet-i Fakih'in rolü konusunda muhafazakâr, Amerika'yla ilişkiler konusunda ılımlı olarak adlandırılabilir. Bu anlamda, çeşitli politikalar etrafında değişken koalisyonlar oluşabilmektedir, daha liberal ekonomik politikaları savunan muhafazakâr ve ılımlıların oluşturduğu birliktelik dış politika alanında varlığını devam ettiremeyip, ılımlıların dış dünyayla daha uyumlu görüşlerine şiddetle itiraz eden muhafazakâr – sol/radikal koalisyonun muhalefetiyle karşılaşabilmektedir (Demircan, 1997:32). Kişilerin geçmişte savundukları görüşleri zaman içinde değiştirmeleri de politik yelpazede yansıma bulmaktadır. Örneğin; Amerikan Büyükelçiliği'nin işgalinde yer almış bazı kimseler zamanla Amerika'yla ilişkilerin düzeltilmesini savunabilmiş ya da devrimin en radikal/militan savunucuları, bugün mücadelelerini insan hakları ve politik özgürlüklerin geliştirmesine adayabilmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da kişisel bağlılıkların ideolojik tutumlar kadar önemli bir role sahip olmasıdır. Şii ulema içindeki her bir klik, geleneksel olarak kendi içinde hiyerarşik; ancak ulemanın oluşturduğu diğer gruplardan kısmen özerk yapılar halinde örgütlenmiştir. Gruplar; medrese, vakıf ya da önemli bir kişi etrafında teşekkül ederek bir nevi klan haline gelmekte, diğer güç unsurlarıyla evlilik vs. gibi yollarla koalisyonlar oluşturabilmektedir. Devrimle birlikte devletin yönetimini devralan ruhban sınıfı, bürokrasi, çarşı ve yerel unsurların da dâhil olduğu plüralist bir politik yelpaze oluşturmuştur. Kişisel sadakat ve patronaj ilişkileri bürokrasinin her kademesinde kendini hissettirmekte, bazı kimseler resmi görevinin çok ötesinde nüfuza sahip olabilmektedir.

İran'da yönetime talip olan/olmasına izin verilen gruplar içinde devrimin ilkelerine bağlılık konusunda fazla bir ayrılık yoktur. Ancak, devrimin dış dünyaya anlatılması ve yayılması konusu, dış politikanın temel tartışmalarından biri olmuştur. Daha çok Rafsancani'nin görüşleriyle özdeşleşen pragmatist/ılımlı kanat, İran'ın diğer Müslüman ülkeler için model olması gerektiğini savunurken, giderek etkinliği azalan radikaller, devrimin gerekirse silahlı mücadele yoluyla ihraç edilmesi gerektiğine inanmışlardır. İran devleti, bugün bile kısmen etkisini hissettiren, değişik grupların kendi vizyonlarını dış politika gündemine taşıdığı ikili – hatta çoklu – bir yapıya sahip olmuştur. İlimlilerin

gereksiz yere ilişkileri germeme esasına dayanan ve ülkenin, başta ekonomi alanında olmak üzere, işbirliğine ihtiyaç duyduğu konulara odaklı dış politikası, devletin çeşitli kademeleri içinde güçlü nüfuzu olan radikal/muhafazakâr unsurlar tarafından sabote edilebilmiştir.

Devletin hemen her noktasında görülen ikili yapı, dışışleri örgütlenmesinde de kendini göstermektedir. Büyükelçiler cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve dışışleri teşkilatı yürütmeye bağlı bir yapı olarak faaliyetini sürdürmektedir. Ne var ki, görünüşte sefaretlere bağlı olan kültür bürolarının, doğrudan dini liderin uhdesinde faaliyet gösterdiği ve onun dış politika vizyonunu takip ettiği ileri sürülmektedir.

2.1.4. Resmi İdeoloji

İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetimi devrimci İslam ya da devrimci ideoloji olarak adlandırabileceğimiz yapı üzerine bina edilmiştir. Devrimci İslam ya da devrimci ideoloji sadece idarenin İslam kurallarına göre belirlenmesi gerekliliğini savunmamakta, ayrıca uluslararası düzenin de buna göre yapılması gerektiğine inanmaktadır. Bu ideoloji üzerine bina edilen İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, dış politikasının ana hatlarını 10. bölümün 152-155. maddelerinde belirlemiştir. Anayasanın 152. maddesine göre, 'İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması, despot ve zorba güçlere karşı hiçbir yükümlülük altına girilmemesi ve savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı ilişkiler kurulması temeline dayanır'. Anayasanın 153. maddesine göre, 'Yabancı güçlerle ülkenin doğal ve ekonomik kaynakları, kültürü, ordusu ve diğer öğelerinin sömürülmesine neden olacak her türlü antlaşma yapılması yasaktır'. Anayasanın 154. maddesine göre 'İran İslam Cumhuriyeti tüm insanların mutluluk müjdecisidir. Bağımsızlık, özgürlük, adalet ve hakkın egemenliğini tüm insanların doğal hakkı olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla, diğer ülkelerin içişlerine karışmaksızın, ezilenlerin ezenlere karşı haklı savaşımını, dünyanın neresinde olursa olsun destekleyecektir' (Cenneti, 1995:109,110)

Bu anayasal maddelerin oluşturulmasında şüphesiz Ayetullah Humeyni'nin önemli katkıları bulunmaktadır. Fakat söz konusu bu ideolojinin oluşmasında diğer devrim önderlerinin ve yaşanan tarihi sürecinde etkisi vardır. Dolayısıyla İran denilince akla

gelen Şii siyasi söylem, İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojisini tek başına açıklamaz. Bu söylem temel esas olmak üzere, ideolojinin oluşmasında Pehlevi politikalarını ve İran tarihinin önemli olaylarını da hesaba katmak gerekir. Bu tarihin içerisinde ulusal bilinci pekiştiren Tütün İsyanı ve 1908 yılında gelişen anayasal hareketlerle pekişen ulemanın konumu, İran'ın zaman zaman Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmesinin ve Musaddık darbesinin olumsuz sonuçları, Pehlevilerin siyasi baskılarına karşı direniş ve Pehlevi'lerin ABD ve İsrail yanlısı politikalarına karşı oluşan direniş, söz konusu bu ideolojinin oluşmasındaki tarihi olaylar olarak ifade edilebilir (Gündoğan, 2010:179).

Humeyni'ye göre devrimci İslam ideolojisi İran İslam Cumhuriyeti dış politikasına 5 önemli yükümlülük getirmektedir (Humeyni, 1992).

1-Evrensel bir İslam yönetiminin kurulmasına çalışmak 2-Ezenler karşısında ezilenleri kollayıp gözetmek: İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının önemli hedeflerinden biri, evrensel İslam yönetiminin kurulması doğrultusunda büyük güçlerle mücadele ederek, dünyada ezilenlere yardım etmektir. Ayetullah Humeyni'ye göre ezilmişliğin en kötü şekli, kültürel olanıdır. Ezenler politikaları ile kitlelerin kültürlerini asimile ederek, onları kültürel zafiyete uğratarak, kimliklerini kaybettirirler'. Ayetullah Humeyni, Dünya Kurtuluş Örgütlerine gönderildiği bir mesajda 'ezilenlerin, ezenlere tabi olmasında en önemli etkiyi düşünce ve fikirde onlara bağlanma oluşturur. Bu diğer bağımlılıkların kaynağıdır. Kendi bağımsızlığınızı kazanmak için ulusal ve kültürel değerlerinizi koruma olgunluğuna erişmeniz gerekir' açıklamasını yapmıştır. 3- İran İslam Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması: İran dış Politika kuramcıları kuramsal olarak coğrafi sınırın İslami Birlik açısından önemli olmadığını savunmakla birlikte İran'ı kurulacak İslam yönetiminin, temel karargâhı olarak görmesinden korunmasını gerekli görmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün korunması dar'ül-islamın korunması anlamına gelmektedir. 4- Müslümanların haklarını savunmak: İran İslam Cumhuriyeti, kurulacak evrensel İslam yönetiminin fiili temsilcisi olarak, kendisini, tüm müslümanların haklarını korumakla yükümlü görmektedir. Müslümanlara gelebilecek her türlü haksızlık karşısında bütün gücüyle karşı koyması gerektiğine inanmaktadır. 5- İran İslam Devriminin İhracı: İran'ın, İslami Devrim değerlerini başta Müslüman ülkeler olmak üzere, bütün dünyaya yayma politikası, dış politikasının, en önemli amaçlarından biri olmuştur. Ayetullah

Humeyni'ye göre İslami yönetimin temel misyonu, 'Evrensel İslami Düzen'i kurmaktır. Ayetullah Humeyni'ye göre bunun gerçekleşmesi için devrim ihracı bir mecburiyettir. Ayetullah Humeyni bir açıklamasında 'İslam Devriminin, İran sınırları içinde mahpus kaldığı gün Fatıha'sı okunmalıdır' demiştir. Diğer bir yerde bu konuda der: 'Biz devrimimizi dünyaya ihraç etmeliyiz. Çünkü İslamiyet çeşitli Müslüman ülkelerini farklı bir şekilde düşünmez. İslamiyet, dünyada tüm ezilmiş toplumların destekleyicisidir. Öte yandan, bütün Süper Güçler ve büyük kuvvetler, bizi yok etmek için ayağa kalkmışlardır. Şayet biz kapalı bir çevrede kalsaydık kesinlikle yenilgi ile karşı karşıya kalacaktık' (Humeyni, 1984: 13).

Diğer bir yerde ise; 'Biz Devrimimizi ihraç etmeliyiz derken, yanlış olarak biz yayılcılık yapmak istediğimiz anlaşılmalıdır. Bizim dış politika ve uluslararası ilişkilerimizde vazgeçilmez amacımız, İslam'ı dünyaya yaymaktır. Amerika ve uşakları bunu yayılcılık ve İmparatorluk kurma olarak değerlendirmek istiyorlarsa bunu da iyi karşılız. Bizim amacımız siyonizm, kapitalizm ve komünizmin kokmuş köklerini kurutmak ve bu üç temel üzerine kurulu düzeni yıkmaktır. Biz, İran'da gerçekleşen bu uyanışın ki bunun sonucunda, İran toplumu kendisini süper güçlerin sultanından kurtarmış oldu, diğer uluslar ve devletlerde de gerçekleşmesini istiyoruz'.

'Devrim İhracı' söylemi devrimci yönetim için bir amaç ve bir strateji sunmakla birlikte 'devrimci misyon ve görev' olarak algılanmıştır. Başlarda içeriği belli olmamakla birlikte devrimin evrenselliğini savunanların ve hem İslam'ın evrenselliğini savunanların bulunduğu ve uzlaştığı nokta ve ortak payda sayılmıştır. İslam evrenselliğinden hareket eden kesim devrim ihracından 'İslam'ın kurtuluş mesajının tüm ezilen insanlara ulaştırmayı amaçlarken devrimci kesim bunun ötesinde fiziksel saldırıyı da göz ardı etmemiştir (Khumayni, 1992). Dış politikada bu etmen devrimci hareketlerle ilişkilerde Şii gruplar başta olmak üzere tüm İslamcı gruplarla güçlü ilişkilerin geliştirilmesini, Körfez ülkeleri ile ilişkilerde söz konusu yönetimlerin meşruiyetinin sorgulamasını, Filistin Sorununda İsrail'in meşruiyetinin sorgulanmasını ve yok edilmesi gerektiğini ve ABD ile ilişkilerin kesik kalmasını gerektirmektedir.

Sonuç olarak; İran, resmi ideolojisinin dış politikanın temel bir unsuru olması İran Anayasası'nın temel felsefesini ortaya koyan Humeyni'nin sözlerinde saklıdır. Bu durum Şii-Sünni rekabetini arttırdığı gibi Ortadoğu alt sisteminde geliştirilen

politikaların ana parametresini de oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira körfez ülkeleri böyle bir endişeyle Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'ni kurarak işbirliği yaparken, Irak sahip olduğu yoğun Şii nüfusun etkilenebileceği düşüncesiyle İran'a savaş açmıştır. Diğer taraftan ABD Ortadoğu alt sisteminde istediği sistemin işlemesi adına yalnızlaşan bir İran'ı savunarak politikalarını bu düzlemde yönlendirmektedir.

2.1.5. Jeopolitik Konum

“Bir ülkenin coğrafyası o ülkenin dış politikasını belirler.” Napolyon

İran jeopolitiği İran dış politikasının belirlenmesinde ana parametrelerden bir tanesidir. Zira bulunduğu bölge itibariyle kıtalararası geçiş niteliğine sahip bir matematiksel konuma sahiptir. İran, Asya-Avrupa güney bağlantısının geçiş bölgesinde bulunmaktadır. Bu yönüyle zengin Ortadoğu enerji kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasında hem kaynak ülke hem de transit geçiş ülkesi olma konumundadır. İran Avrasya ana kıtasının Kuzey-Güney merkezi geçiş hattını oluşturan Kafkaslarla da doğrudan sınıra sahiptir. İran Kuzey-Güney hattının doğu yakasını oluşturarak Orta Asya-Afgan-Hint hattına komşu durumdadır. Avrasya kıtasının iki önemli iç denizine kıyısı bulunmaktadır. Bunlardan biri yine zengin enerji kaynaklarına yataklık yapan Hazar Denizi, diğeri ise dünya petrolünün %65'nin aktarım sahası olan Basra Körfezidir. İran Rimland⁵ (kenar kuşak)'ın merkezi hattını oluşturan önemli bir jeopolitiğe sahip olması yönüyle, bu alana sahip olmak isteyen ana güç Rusya'nın sürekli olarak baskısını hissetmiştir. Bu durum İran'ın stratejik tercihlerini sürekli etkilemiştir (Davutoğlu, 2008:426).

İran'ın geniş coğrafi alanı stratejik ve askeri açıdan kritik bir önem taşımaktadır. 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak savaşı boyunca İran'ın kuzey, batı ve kuzeybatı kesimleri fiili savaştan etkilenmemiştir. Eğer bir ülke İran'a saldırırsa özellikle de sıcak çatışma içine girerse büyük sorunlarla karşılaşabilir. Bunun nedeni İran'ın her hangi bir askeri müdahale karşısında doğal (coğrafi) savunma olanaklarına sahip olmasıdır. Coğrafi konum jeopolitiğin temel unsurudur. Geniş saha güçtür. Saha coğrafi bütünlüğe sahip olması jeopolitik görüşe göre kuvvettir. Özellikle de coğrafi bütünlükle birlikte

⁵ Mackinder'in ortaya attığı kara hâkimiyet teorisinin Kenar Kuşağı'nın(Rimland) Rusya'nın çevreleme politikasının teorisini oluşturmaktadır (Temur, 2009)

stratejik kaynaklara sahip olan saha daha büyük güçtür. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda İran, sahip olduğu geniş saha itibariyle jeopolitik açıdan önemli bir güce sahiptir.

Biçim açısından İran, hem toplu hem de uzunlamasına alana sahip bir devlet özelliği taşımaktadır. Bir ülkenin dünya üzerindeki yeri eskiden beri coğrafyacılara ve özellikle jeopolitikçiler tarafından politika ve stratejide kuvvet unsuru olarak kabul edilmektedir. Fiziki faktörler bakımından İran'ın konumu değerlendirildiği zaman İran güneyde Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na açık bulunmasına rağmen, kıyıların ülkedeki yerleşme bölgelerine uzaklığı ve buralardan dağlar ve çöllerle ayrılmış olması nedeniyle denizle yeteri kadar bağlantı kurulamamıştır. Dar deniz geçitleri (Boğazlar) ve kanallara göre konum açısından İran önemli bir stratejik avantajı elinde bulundurmaktadır. Adaların deniz geçitlerini (boğazları) ve deniz yollarını kontrol altında tutma, kıyıları koruma ve askeri üsler kurma gibi durumlar dışında geniş alanlara ve zengin doğal kaynaklara sahip oldukları için ekonomik önemleri vardır. Beşeri faktörler bakımından İran'ın konumu değerlendirildiği zaman ise, devletlerin az ya da çok sayıdaki devletle komşu olmaları dış politikalarında etkili olan faktörlerden biridir. Genel olarak çok sayıda komşusu olan devletler dış politikalarında komşularının istek ve tutumlarına göre usta bir diplomasiye ihtiyaç duymaktadırlar. Sekiz devletle uzun kara sınırlarına sahip olan İran, Basra Körfezine kıyısı olan ülkeler (BAE, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Kuveyt) ile 1.259 km uzunluğunda deniz sınırına sahiptir. Bu durum İran'a tarihten günümüze kadar uzanan diplomasi geleneğini kazandırmıştır. Bütün bu faktörler değerlendirildiğinde özet olarak İran'ın dünya adası diye de anılan Asya-Avrupa-Afrika'nın(Afroavrasya) kesişme noktasında, kıyısız özellikler içeren; ancak ağırlıklı olarak, merkezi bir jeopolitik yapıya sahip olan, hem gelişme, hem çevrelerinden gelecek tehditleri doğmadan önleme ihtiyacı ve hem de kuşatılma kompleksi taşıyan merkezi jeopolitiğe sahip olan ülke özelliklerini sergilemektedir.(İzzeti, 2002:18)

Nitekim 1900'lü yılların ortalarına kadar Rusya ve İngiltere'nin kuşatması altında kalan İran, Soğuk Savaş döneminde SSCB tehlikesine karşı ABD şemsiyesi altında kendine koruma alanı aramıştır. ABD için ise SSCB'ye karşı uygulanan çevreleme politikasında İran önemli bir jeopolitik müttefik konumundaydı.

Görüldüğü üzere İran sahip olduğu jeopolitik konum itibariyle gerek küresel güçler açısından gerekse de bölge ülkeleri açısından önemli bir aktör olarak görülmüştür. İran siyasi yapısının oluşturduğu politik yönelimlere göre küresel güçlerin ya da bölge ülkelerinin yaklaşımı farklı özelliklerde olmuştur. İran, uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapı arz ettiği zaman diliminde ABD için devrime kadarki süreçte SSCB'nin çevrenmesinde çok önemli bir jeopolitik konumda kabul edilmiştir. Soğuk Savaşın sona erdiği ve Yeni Dünya Düzeni söyleminin dış politik yansımalarının ilk örneklerinin görüldüğü Birinci Körfez Savaşı'nda anlaşıldı ki İran jeopolitiği bölge açısından çok önemlidir. İran'ın Ortadoğu alt sisteminde ise bölgenin enerji kaynaklarının dağıldığı körfeze hakim yapısı İran'ın dahil edilmediği bir denge sisteminin oluşturulamayacağını göstermiştir.

Harita 1: Basra Körfezi

Kaynak: <http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>)

2.1.6. Ekonomik Koşullar

Ekonomik koşullar ile dış politika arasında birebir etkileşim olduğu, küreselleşen dünyanın somut gerçeklerinden bir tanesidir. Günümüz dünyasında ekonomik çıkarlar

ulusal çıkarlarla doğrudan alakalı olup, sermayenin serbest dolaşımı, çok uluslu şirketlerin dünyanın her yerine yayılmaları, gümrük vergilerinin azaltılması ya da kaldırılması, ticaretin önündeki ulusal ve uluslararası diğer engellerin ortadan kaldırılması, işçilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı ve karşılıklı bağımlılık ile insanların emeği çok ucuza alınabilmektedir. Küreselleşen dünyanın ekonomik girdi ve çıktılarının, ulusal çıkarla doğrudan ilgisi dış politik yönelimlerin doğrultusunun ekonomi endeksli olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Petrol sanayisini ilk olarak yabancı imtiyazına açan ve aynı zamanda ilk millileştiren⁶ ülke İran olmuştur. Ayrıca petrol nedeniyle ilk defa hükümetin düşürüldüğü ve yine petrol sektöründe çalışan işçilerin ilk defa bir monarşinin yıkılmasında etkin rol aldığı bir ülkedir. İran tarihinde görüleceği üzere petrol ve doğalgaz endeksli ekonomik şartların İran dış politikasının belirlenmesinde önemli etkileri her zaman söz konusu olmuştur.

1980 yılında başlayan İran-Irak savaşı, Şah döneminde kötüye gitmeye başlayan ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. Bütün sıkıntıların kaynağını Şah'ta gören geniş halk kitleleri devrimle birlikte her şeyin düzeleceğini beklemekteydi; fakat onlar kendilerini birden bire bir savaşın ortasında buldukları gibi, Irak'ın füze saldırılarıyla, sahip oldukları önemli ekonomik merkezlerin bombalanmasıyla ekonomik şartların kendileri için daha da ağırlaştığını an be an hissetmişlerdir. Diğer taraftan ABD'nin ve Batılı ülkelerin uyguladığı ambargo ve yakın çevre ülkelerinin rejim ihracı konusundaki tehdit algılamaları sebebiyle İran'la olan ekonomik ilişkilerini ekonomik ve siyasi anlamda minimize etmiş olmaları, İran ekonomisinin daha da kötüye gitmesine sebep olmuştur. Bu durum Rafsancani ve Hatemi döneminde yakın komşularla, Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yollarının araştırılmasını sağlamıştır.

Bugün İran, sahip olduğu jeostratejik konum itibarıyla, önemli enerji kaynaklarının bulunduğu bir bölgede yer aldığı gibi, bu enerji kaynaklarının doğu ya da batı hattında dağıtımını konusunda da kaynak ülke konumundadır. İran sahip olduğu 28.13 milyar metreküp ispatlanmış doğalgaz rezervleri ile dünyada Rusya Federasyonu'ndan sonra en

⁶ 1951 yılında Pehlevi ailesine rağmen Pazar esnafının desteğiyle Başbakan'lığa getirilen Musaddık, 1933 yılında İngiliz British Petroleum ile yapılan ve İran'daki Petrolün çıkarılıp işlenmesi yetkisini bu şirkete veren sözleşmeyi iptal eden yasayı meclisten geçirerek İran Petrolünün millileştirilmesini sağlamıştır.

çok rezerve sahip ülke konumundadır (Yeşiltaş ve diğ, 2009:61). İran ABD'nin yoğun etkisiyle yaşadığı uluslararası ambargoya karşı sahip olduğu enerji kaynaklarını doğu-batı istikametinde dağıtılması konusunda anlaşmalar yaparak söz konusu bu ambargodan kaynaklanabilecek ekonomik sıkıntıları aşmaya çalışmaktadır. Bu anlamda 2004 yılında Çin ile 100 milyar dolarlık doğalgaz antlaşması ve 80 milyar dolarlık nükleer tesis kurulmasına ilişkin antlaşma gerçekleştirmiştir. (Özkan, 2010:24). Ayrıca Çin büyük oranda ihtiyaç duyduğu petrolün de %17'sini İran'dan İthal etmektedir (Karaca, 2010:27). Diğer yandan Hindistan İran ile ticari ve enerji alanlarında ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Hindistan özellikle hazar enerji kaynaklarının İran-Pakistan-Hindistan hattından güney ve güneydoğu Asya bölgelerine ihracını sağlayacak ortak projeler geliştirmek istemektedir. Bu bağlamda İran ile 22 milyar dolar tutarında bir doğalgaz antlaşması imzalamıştır (Vakil, 2006:60). İran'ın son dönemde Türkiye ile yaptığı enerji antlaşmaları da göz önüne alındığında İran'ın sahip olduğu ekonomik kaynakların İran dış politikasına ne kadar etki ettiği daha iyi anlaşılacaktır.

Harita 2: İran Doğalgaz ve Petrol Sahaları

Kaynak: <http://www.tsk.tr/SAREM/Dergiler/2007/sad10.pdf>

Sonuç olarak; İran dış politikanın, ana eksenini oluşturan ideolojik algılamalar zaman zaman ekonomik şartlara göre esneklik yaşadığı gibi, belirli bazı politikaların yürütülmesinde tamamen ekonomik kaygıların temel faktör olduğu gözlenmektedir.

2.2. Dışsal Faktörler

2.2.1. Uluslararası Sistem

Dünyada 19.yüzyıl'da başlayıp 20. yüzyıl'ın sonlarına kadar devam eden sürede sistemde, güç dengesi sistemi hakim olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya gibi ülkeler söz konusu bu sistemin aktörleri olmuştur. İran bu dönemde sanayi devrimiyle hızla büyüyen ve genişleyen İngiltere ve Rusya'nın Ortadoğudaki üstünlük politikalarının rekabet zeminini oluşturmuştur. İngiltere için Asya ve Ortadoğudaki sömürgelerinin güvenliği ve ulaşımı açısından İran çok önemli stratejik bir konumdaydı. Rusya için ise sıcak denizlere inme politikası gereği güney sınırını oluşturan İran, Rusya'nın bu politikasını gerçekleştirilmesinde merkezi bir

konum taşımaktaydı. 1813- 1820 yıllarında İran ile Rusya arasında yapılan savaşlarda İran büyük yenilgi alarak Türkmençay antlaşması ile Güney Kafkasya'nın tamamını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan İngiltere'nin İran üzerindeki siyasi ve ekonomik baskısı 1890 yılında baş gösteren Tütün İsyan ile gün yüzüne çıkmış İran Şahı, İngiltere'ye verilen Tütün imtiyazını kaldırmak zorunda kalmıştır (Gündoğan, 2010:74). Yine 1908 yılında İran'ın Kuzistan bölgesinde bulunan İran petrolünün işletme hakkı %51 hisseyle AIOC şirketiyle İngiltere'ye ait olmuştur (Arı, 2001:90). İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki bu rekabeti, İran'ın 1917 Bolşevik devrimine kadar güneyden İngiltere'nin; kuzeyden ise Rusya'nın sıcak baskısını hissederek geçirmesine sebep olmuştur. I. Dünya Savaşında Rusya kuzeyden, İngiltere ise güneyden olmak üzere İran'ın tamamını işgal etmiştir. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen devrim ile Rusya, İngiltere'nin de çekilmesi şartıyla tüm Kuzey İran'dan geri çekileceğini söyleyerek, İngiltere ile yapılan tüm gizli görüşmeleri açıklamıştır (Gündoğan, 2010:80)

II. Dünya Savaşı sonrası ise uluslararası sistemde iki kutuplu bir sistem hakim olmuş ABD ve SSCB'nin liderliğini yaptığı doğu ve batı bloğu oluşmuştur. İran bu dönemde bir bloğa bağlı olmamakla beraber ABD yanlısı bir politikayı İran İslam Devrimine kadar devam ettirmiştir. Özellikle 1971 yılında ABD başkanı Richard M. Nixon'un gerek SSCB'yi çevreleme politikasında gerekse de SSCB'nin Ortadoğudaki nüfuzunun kırılması adına İran kilit rol oynamıştır. 1973 Arap-İsrail savaşlarında artan petrol fiyatlarıyla geliri hızla artan İran ABD'den en çok silah satın alan ülke konumuna yükselerek, bölgede ABD'nin en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir.

1979 İran İslam Devrimi ile İran ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak değerlendirerek ilişkilere son vermiştir. SSCB'yi ise "Küçük Şeytan" olarak adlandırarak bu dönemde bağlantısızlık politikası yürütmüştür. İki kutuplu sistemin bu yumuşama döneminde ABD ile İran arasındaki ilişkilerin bozulması SSCB'nin çıkarına olmuştur. Devrim sonrası başlayan İran-İrak savaşında her iki ülkeyi de silah pazarı olarak gören ABD ve SSCB iki ülkeye de açıktan destek vermemesine rağmen Irak'a açıktan İran'a ise gizli olarak silah satmıştır. Bu olay ABD'de 'İrangate' skandalı olarak ortaya çıktığında günlerce konuşulmuştur.

1990'lı yılların başında dağılan SSCB ile uluslararası sistemde İki Kutuplu Sistem sona ererken ABD hegemonyasının sahip olduğu tek kutuplu bir sistem uluslararası sisteme hakim olmuştur. Bu dönemde Irak'a karşı ABD'nin Körfez Savaşı İran'ı sevindirmiş; fakat bölgede ABD nüfuzunun artmasıyla İran endişelenmiştir. Özellikle, Hatemi dönemindeki pragmatik politikalarla ABD ve batı ülkeleriyle yakınlaşmak isteyen İran, 11 Eylül 2001 saldırılarıyla sarsılmış, ABD tarafından haydut devletler listesine eklenmiştir. 2005 yılında Ahmedinejad ile devrim sonrası sert politik söylemlerine geri dönen İran, Nükleer enerjiye sahip olma hakkının uluslararası hukuk çerçevesinde olduğunu savunmuştur. ABD ise İran'ı uluslararası terörizme destek verdiği ve nükleer silah elde etme hedefi olduğu iddiasıyla uluslararası kamuoyu desteği sağlayarak İran'ı yalnızlaştırmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse İran, uluslararası sistemin yapısını kendi potansiyel siyasi gücüyle etkileyememiş fakat mevcut olan uluslararası sistemden sahip olduğu jeopolitik konum sebebiyle sürekli etkilenmiştir.

2.2.2. Bölge Ülkelerinin etkisi

İran dış politikasını etkileyen önemli faktörlerden birisi de şüphesiz ki bölge ülkelerinin etkisidir. Ortadoğu gibi eski tarihlerden bu yana siyasi çalkantıların sürekli revaçta olduğu bu bölgede önemli jeostratejik bir konumda bulunan İran, sahip olduğu nev-i şahsına münhasır siyasi ve toplumsal yapısıyla bu çalkantıların ya bizzat belirleyicisi ya da önemli oranda etkilenen bir aktörü olarak yer almıştır. Ortadoğu'da hakim dini unsur olarak İslam dini yer alırken, bölgede kutsal yer ve mabetlere sahip Hıristiyan ve Yahudiler tarafından da ciddi oranda önemsenmektedir. Tarih boyunca süregelen Haçlı Seferleri, bu kutsal bölgelere sahip olma algısından kaynaklanmıştır. Söz konusu bu seferler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında sürekli bir mücadelenin adını oluşturmuştur. Nitekim ABD Başkanı Bush, daha sonra sözünün yanlış anlaşıldığını söylese bile, Irak'a 2003 yılında yapılan müdahaleyi böyle bir Haçlı seferine benzetmiştir. İran halkı, İslamiyeti Hz. Ömer döneminde kabul etmiş; fakat Hz. Ali sonrasında yaşanan siyasi çalkantılarda, Sünnilere göre farklı bir yorum geliştirerek Şii'liği benimsemiştir. Ortadoğu nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Sünnilere karşı İran Şii'leri, zaman zaman düşmanca tavır takınarak Şii'liğin yaygınlaşması için çaba sarf etmiştir. Özellikle Safevi Şahı İsmail döneminde Şii'lik, gelişme fırsatı

bulmuştur. Şii'liğin İran'da hakim siyasi unsur haline gelerek yönetim şeklini belirlemesi ise 1979 İran İslam Devrimi ile söz konusu olmuştur. Özellikle bu dönemde İran'ın rejim ihracı politikası Sünni olan; fakat içinde Şii nüfus barındıran bölge ülkeleri tarafından endişe ile karşılanmıştır. Bu bağlamda ülkesinde önemli Şii nüfus barındıran Irak, 1981 yılında İran'a savaş açmıştır. 8 yıl süren bu savaş aslında rejim sonrası bölgede Şii'lik adına etkin olmak isteyen İran'ın kontrol altında tutulmasına sebep olmuştur. İran, bütün gücünü bu savaşı kazanmak için harcamıştır. Bundan dolayı rejim ihracı konusunda aktif bir dış politika geliştirememiştir.

İran'da gerçekleşen devrim sonrası, İran'ın rejim ihracı politikasını düşmanca olarak algılayan Körfez ülkeleri 1981 yılında KİK'i kurmuştur. İran'ın Şii politikalarında en çok çeken ülkeler nüfusunun %65'nin Şii'lerden oluştuğu Irak, nüfusunun %10'nu oluşturan; fakat önemli petrol yataklarının bulunduğu bölgede yaşayan Suudi Arabistan, yine nüfusunun %50'ni Şiiilerin oluşturduğu Bahreyn ve devrim sonrasında ülkesindeki nüfusun %25'ni oluşturan Şii nüfusun ayaklandığı ve gösteriler düzenlendiği Kuveyt olmuştur (Arı, 2007:363). Söz konusu bu ülkelerin kurduğu KİK İran'a karşı körfez ülkelerinin ortak dış politika üretmesi için kurulmuştur.

Diğer taraftan Ortadoğu'daki son yarım yüzyılda yaşanan olayların temel sebebi olarak görülen İsrail de İran dış politikasını etkileyen bölge ülkelerinden bir tanesidir. İsrail ile devrim öncesi iyi ilişkiler kuran İran, devrim sonrası bölgede en önemli düşmanı olarak İsrail'i görmeye başlamıştır. İsrail'in Filistin'e karşı uyguladığı sert müdahaleleri sürekli eleştiren İran, İsrail'i tanımamakta hatta İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın tabiri ile İsrail haritadan silinmesi gereken bir ülke konumundadır. İran'ın bu düşmanca tavrına karşılık İsrail ise İran'ın terörizme destek verdiği düşüncesini tüm dünyaya yayarak İran'ın nükleer güç sahibi olmaması için gereken tüm uluslararası politikaları geliştirmeye çalışmaktadır. Bu anlamda ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesini desteklediği gibi bugün İran'a yapılacak bir müdahaleyi de sonuna kadar destekleyeceğini ifade etmektedir. İran ise bir taraftan İsrail'in nükleer güç olmasına karşı batının sessizliğini çifte standart olarak değerlendirirken, bir taraftan da nükleer güç olma yolunda faaliyetlerine devam etmektedir. Zira İran, bölgede İsrail'e karşı güç dengesi oluşturabilmesi için nükleer güce sahip olmayı zorunlu görmektedir.

İran dış politikasını etkileyen bölge ülkelerinden biri de hiç şüphesiz Türkiye'dir. Türkiye-İran ilişkileri tarih boyunca sorunsuz olarak geçmiştir. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında Şah İsmail'in Şii'liği Anadolu'da yaymak istemesi sebebiyle meydana gelen mücadeleler sayılmaz ise İran, Osmanlı ile ve bugünün Türkiye'si ile karşı karşıya gelmemeye çalışmıştır. Devrim sonrası Türkiye'deki radikal unsurların İran'ı örnek alma çabalarıyla Türkiye'de de bir İslami rejim istemeleri çok etkili olamamıştır. 1997 yılında Refahyol hükümeti döneminde Refah Partili Sincan Belediye Başkanının düzenlediği Kudüs Gecesi programına katılan İran büyükelçisinin sözleri Türkiye-İran ilişkilerinin gerginleşmesine Türkiye'nin İran büyükelçisini gönderip kendi büyük elçisini çekmesine sebep olmuştur.

Bugün ise İran ile Türkiye arasında önemli enerji antlaşmaları söz konusudur. Türkiye bir taraftan bölgenin nükleer silahlardan arındırılması gerektiği söylerken, bir taraftan da İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerjiye sahip olma hakkının olduğunu savunmaktadır. Türkiye; ABD, İsrail ya da Batı ülkelerinin İran'a karşı fiili müdahalesine ise bölge istikrarı açısından şiddetle karşı çıkmaktadır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; Ortadoğu bölgesindeki dinamik siyasi aksiyon yıllarca eksik olmamıştır. İran bölgenin önemli bir jeopolitik, jeostratejik aktörü olarak bu siyasi hareketlilik içinde önemli roller üstlenmiştir. Soğuk Savaş öncesinde ve Soğuk Savaş sonrasında bölge ülkelerinin geliştirdikleri dış politik yönelimler, birbirleriyle olan ilişkilerini olumlu ya da olumsuz etkilemiştir.

2.2.3. Küresel Güçlerin Etkisi

İran dış politikasının belirlenmesinde önemli etkenlerden biri, küresel güçlerin etkisidir. Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu jeoekonomik enerji kaynakları itibariyle dünya petrol ve doğalgaz üretiminin önemli bir kısmının üretildiği bölge konumundadır. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin sahip olduğu petrol, İran ve Irak içinde en büyük gelir kaynağı konumundadır. İran sahip olduğu ispatlanmış doğalgaz kaynakları itibariyle Rusya'dan sonra dünyanın en zengin ikinci ülkesi iken, petrol üretiminde dünyanın dördüncü büyük üreticisi konumundadır. Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu söz konusu bu zengin enerji kaynakları sebebiyle küresel güçlerin bölgede sürekli etkin dış politika üretmeleri sonucunu da beraberinde getirmiştir. 20. yüzyılın başlarında İngiltere, Fransa, Rusya bölgede etkin olmaya çalışmış, Soğuk Savaşın başlamasıyla

uluslararası sistemin yapısına paralel ABD ve SSCB bu bölgede etkin bir politika üretmek için bölge ülkelerini kendi bloklarına kazandırma ya da diğer bloktan uzak tutma politikalarını geliştirmelerine sebep olmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte dünyada süper güç konumuna geçen ABD, Birinci Körfez Savaşıyla bölgeye ilk müdahalesini yapmış, daha sonraki Afganistan ve İkinci Körfez Savaşı ile bölgeye tamamen yerleşerek Yeni Dünya Düzeni politikalarını bu bölge üzerinde geliştirmeye çalışmıştır. Bugün ise ABD bölgede etkinliğini devam ettirirken, giderek birer küresel güç olma yolunda ilerleyen, AB, Rusya ve Çin gibi ülkeler ya da uluslararası topluluklar bölgede etkin olmanın yollarını araştırmaktadır.

Görüldüğü üzere küresel güçlerin, bölgeye olan ilgisi bölgenin jeoekonomik ve jeostratejik konumundan dolayı sürekli olagelmıştır. Bu durum bölgenin önemli bir aktörü olan İran dış politikasını da etkileyeceği açıktır. İran I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Rusya'nın işgaline uğrayarak bundan etkilendiği gibi, İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini devam ettirdiği 1950'li yılların sonuna kadar bu ülkenin tesirini sürekli üzerinde yaşamak zorunda kalmıştır. Nitekim gerek Tütün Krizi ve gerekse de 1955 yılında yaşanan İran petrolünün millileştirilmesi krizi İran ulusal bilincinin canlanmasında önemli etkilerde bulunmuştur. Yine 1960 yıllarda başlayan ve 1972 yıllarında zirveye çıkan İran-ABD ilişkilerinin boyutu 1979 devrimini oluşturan sebeplerden bir tanesi olarak görülmüştür. 1972 yılında İran ABD'nin en çok silah sattığı ülke konumuna yükselerek bölgede ABD'nin en önemli müttefiki konumuna yükselmiştir. Devrim sonrası ise İran-ABD ilişkileri sürekli kötüye gitmiştir. Hatemi döneminde İran'ın diyalog yaklaşımı 11 Eylül olayları ile akim kalmış, 2002'de Bush'un İran'ı Haydut Devletler içinde saymasıyla birlikte ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Bugün ABD İran'ın nükleer silah edinmeye çalıştığı iddiasıyla sürekli İran üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadır. ABD, İran'ın bölgede nükleer güç olmasını, Ortadoğu politikası ve İsrail'in güvenliğinin korunması açısından çok tehlikeli görmekte, gerekirse askeri seçenekleri masada bulundurduğu iddia edilmektedir (Özen,2010). İran'ın nükleer silaha sahip olması bölgede özellikle İsrail kısıncında olan ülkelerin İran'ın eksenine girmesi sonucunu doğuracaktır. Son dönemde zaten özellikle Şii hilali bölgesinde etkinliğini artıran İran böylece bölgede tek hakim güç olacak ve hem Amerika'nın hareket etmesini engelleyecek hem de Amerikan dostu olan; ama halk

desteğinden yoksun rejimlerin altındaki zemini yok edecektir. Bu durum ABD'yi, İran'a karşı baskıyı arttıracak politikaları sürekli üretmesine sebep olmaktadır.

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte, ABD ile arası bozulan İran, özellikle 2000'li yıllar sonrasında Rusya ile ilişkilerini geliştirmiştir. Rusya ile Nükleer tesislerin kurulması konusunda antlaşmaya varan İran, giderek büyüyen ekonomisiyle küresel bir güç olmaya aday olan Çin ile de enerji antlaşmaları ve nükleer enerji santrallerinin kurulmasına ilişkin antlaşmalar yaparak ABD'nin 11 Eylül sonrası oluşturmaya çalıştığı yalnızlaştırma politikalarını engellemeye çalışmıştır. Özellikle Çin ve Rusya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin tabi üyesi olmaları dolayısıyla, İran aleyhine alınacak kararlarda veto etme yetkilerinin olması, İran'ın bu ülkelerle olan ilişkileri açısından önemli görülmektedir. Örneğin; Çin, İran'ın Japonya'dan sonraki ikinci büyük petrol ve doğalgaz müşterisi konumundadır. Bu anlamda 2004 yılında Çin ile 100 milyar dolarlık doğalgaz antlaşması ve 80 milyar dolarlık nükleer tesis kurulmasına ilişkin antlaşma gerçekleştirmiştir. (Özkan, 2010:24). Ayrıca Çin büyük oranda ihtiyaç duyduğu petrolünde %17'sini İran'dan ithal etmektedir (Karaca, 2010:27). İran'ın Çin ile olan bu ilişkileri ABD'ye karşı avantaj oluşturmaktadır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; İran bulunduğu konum itibariyle küresel güçlerin sürekli etkin olmak istedikleri jeostratejik, jeoekonomik bir bölgede bulunmaktadır. Bu durum küresel güçlerin sürekli İran'ı etki altında tutmak istemelerine, İran üzerinden politik ve siyasi rekabetlerini devam ettirmelerine sebep olmuştur.

BÖLÜM 3: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

Soğuk Savaşın başladığı yıllar olan 1940'lı yılların sonunda İran, İngiltere ve yeni kurulan SSCB'nin etkisi altında idi. İngiltere'nin bölgedeki giderek zayıflayan siyasi nüfusunu zamanla ABD doldurmaya başlamıştır. İran İkinci Dünya Savaşında SSCB'nin işgaline uğraması nedeniyle gelişen Soğuk Savaş şartlarında Batı bloğu yanlısı politikalar geliştirerek Sovyet tehdidine karşı kendisine bir güvenlik şemsiyesi oluşturmayı amaçlamıştır. ABD ve İngiltere'nin baskısıyla kurulan Sadabat paktı bu bölgede Sovyet tehdidine karşı bir savunma işbirliği antlaşması niteliği taşıyordu. Bu bağlamda İran'ın ABD ile olan ilişkileri hızla gelişmiş, İran ABD'nin silah ihracatında en büyük alıcı konumuna yükselmiştir. Artan petrol fiyatları nedeniyle geliri büyük oranda artış gösteren İran, bu geliri büyük oranda ABD ve batı ülkelerinden aldığı silaha yatırmıştır. İran'ın batı ile olan bu yakın ilişkileri İran İslam Devrimi'ne kadar devam etmiştir.

1979 yılı İran siyasi tarihinin belki de en önemli gelişmelerinin yaşandığı tarih olarak ifade edilebilir. Zira 16 Ocak'ta Şah ülkeyi terk ederken, 1 Şubat'ta Humeyni sürgün olduğu Paris'ten büyük bir coşkuyla ülkesine dönmüştür. Aslında bu durum monarşiile yönetilen İran siyasi yapısının tarihe gömülmesi, yeni İran İslam rejiminin tarih sahnesine çıkmasının sembolik ifadesini oluşturmuştur.

İran İslam Devrimi gerek uluslararası sistemi küresel anlamda gerekse de Ortadoğu bölgesini bölgesel anlamda etkilemiştir. Devrim tarihine kadar ABD ile yakın ilişkiler kuran İran, İki Kutuplu Sistem içinde ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası içinde kilit bir konumdaydı. Ayrıca Ortadoğu petrolünün dünyaya açıldığı Basra Körfezinin önemli bir bölümünün İran'ın kontrolünde olması, İran'ı ABD için jeostratejik ve jeoekonomik açıdan çok daha önemli kılmaktaydı. Fakat İran İslam Devrimi ile birçok şey değişmek zorunda kalmıştır. İran ABD'yi artık büyük şeytan olarak görerek ilişkilerini bitirme noktasına getirmiştir. Diğer yandan devrimle birlikte devrim ihracı politikasını açıkça ifade eden İran, bölgede Şii nüfus barındıran başta Irak olmak üzere, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Buna ilk tepki olarak Irak İran'a saldırı düzenleyerek 8 yıl sürecek İran-İrak savaşını başlatmış, Körfez ülkeleri ise, Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurarak İran'ın rejim ihracı tehlikesine karşı bir birlik oluşturma yoluna gitmişlerdir.

Üçüncü bölümde Soğuk Savaş döneminde devrim öncesi İran dış politikasının ana hatlarına değindikten sonra, İran İslam devriminin oluşum süreci, oluşumu ve hemen sonrasında İran dış politikasını belirleyen temel faktörleri inceleyerek, Soğuk Savaş dönemi devrim sonrası İran dış politikasını olaylarla incelemeye çalışacağız.

3.1. Soğuk Savaş Öncesi Genel Hatlarıyla İran

19. ve 20. yüzyıl.'larda İran, anayasal tartışmaların yaşandığı yeni bir döneme adım atmıştır. Hanedan her ne kadar uzun süre ayak diretmiş olsa da 1906 yılında, Hanedanlık'ın da egemenliğini sürdürdüğü meşruti monarşiye dayanan bir dönem başlamış ve ilk meclis açılmıştır. 1908 yılında Büyük Britanya tarafından Kuzistan bölgesinde bulunan petrol, İngiltere'nin İran'a olan ilgisini arttırmıştır. İran'da petrolün varlığının kesinleştiği 1908 yılından bir yıl sonra kurulan AIOC hisselerinin %51'ni 1914 yılında alan İngiliz hükümeti şirket üzerinde ve dolayısıyla da İran petroleri üzerinde denetim sahibi olmuştur (Arı, 2001:90). Bu tarihten sonra İran'ın kaderi Rusya- İngiltere arasında 1907 yılında imzalanan antlaşmaya bırakılmıştır. Bu antlaşmaya göre Ruslar İran'ın kuzey bölgelerinde yeni imtiyazlara kavuşmaktaydı. İran'ın güneyi ve doğusu ise İngiltere'ye kalmaktaydı. Orta bölgeler ise tarafsız kalacaktı (Gündoğan, 2010:80). I. Dünya Savaşı sırasında İran her ne kadar tarafsız kalmış da olsa, Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Bu dönemde İran'ın güneyinin tamamen İngiltere'nin kontrolüne kuzeyinin de Rusya'nın kontrolüne girdiği söylenebilir. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Ruslar İngiltere'nin de çekilmesi şartı ile tüm İran'dan çekileceğini açıklayarak Rusya-İngiltere arasında imzalanan tüm gizli antlaşmaları açıklamışlardır. İngiltere İran'dan çekilmediği gibi daha fazla imtiyaz almanın yollarını aramıştır (Gündoğan, 2010:81).

Sonuç olarak İngiltere'nin İran üzerindeki baskısının daha fazla artmasıyla oluşan iç karışıklıkları, Kozak(Koşak) Tugayı ile Tahran'a gelen Albay Rıza Han bastırmış bazı politikacıları tutuklayarak, Şah'tan Seyyid Ziya ed-din Tabatabai'yi başbakan olarak atamasını istemiş kendisinde Genel Kurmay başkanı olmuştur. Ancak üç ay gibi kısa bir süre sonra Rıza Şah Başbakan olmuştur. Kaçar Hanedanlığı 11 yaşında tahta geçen Şah Sultan Ahmed'in 1923 yılında İran'ı terk etmesiyle ülkeyi tek başına yönetmeye başlayan Rıza Han, İran meclisinin 1925 yılında Şah Ahmed'in yerine Rıza Han Pehlevi'yi tahta geçirmesiyle Pehlevi Hanedanlığı dönemi başlamıştır (Arı, 2001:1994).

Rıza Şah Pehlevi 1925-1941 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Bu süreç içerisinde milliyetçi, anti-komünist, reformist ve seküler bir yönetim tarzı belirlemiştir. Kurduğu hanedana koyduğu 'Pehlevi' adı eski Pers kabilelerinden birinin adıdır. Bu durum Şah'ın milliyetçi tutumunun en açık göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Otoriter bir monarşik yapı kuran Rıza Şah'ın reformist olarak nitelenmesi, oluşturduğu merkezi yapının İran'ı Batılı anlamda modern bir ülke yapmaya yönelik olmasından kaynaklanmaktadır (Turan, 2002:126). Rıza Şah Pehlevi iktidarda kaldığı süre içerisinde batıdaki komşusu Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye ile yalnızca iyi ilişkiler kurmaya çalışmakla kalmamış, Kemalist Türkiye'yi ülkesi için bir model olarak da görmüştür. Şah şeriat kanunlarının yanında Fransız hukukunun da temel alındığı yeni bir kurumsallaşmaya gitmiştir. Rıza Şah 1906 Anayasasını kaldırmamış olsa da oluşturduğu yeni hukuksal yapı ile zaten onu işlevsiz hale getirmiştir. Seküler anlamda oluşturulan devlet hiyerarşisinde ulemaların rolünü önemli ölçüde azaltmıştır. 1939 yılında tüm vakıflar devlete bağlanarak ulemaların ekonomik bağımsızlığına da son verilmiştir. Batılı anlamda bir yenilik hedefleyen Şah 1928 yılında çıkartılan yasa ile erkeklerin Avrupa'lı gibi giyinmesini ve 1935'te ise şapka giyilmesini zorunlu hale getirmiştir. 1936 yılında çıkartılan başka bir kanun ile, kadınların peçe giymeleri ya da örtülü olmaları tamamen yasaklanmıştır. Bu doğrultuda kamu görevlilerinin eşlerinin sosyal tesislere, resmi toplantılara ve resepsiyonlara açık şekilde katılmaları teşvik edilmiştir. 1935 yılında Tahran üniversitesi kurulmuş Avrupa üniversitelerinde öğrenim görmek isteyen yüz öğrenciye her yıl burs verilmiştir. Ayrıca azınlık dillerinin konuşulmasını yasaklayan Şah Farsça'daki Türkçe ve Arapça kelimelerin sayısını da azaltmıştır (Arı, 2001:197). Rıza Şah döneminde Türkiye ile İran arasında 1926'da 'Dostluk-Güvenlik Antlaşması' ve 1937 yılında bölge ülkelerinden Irak ve Afganistan'ında katılımıyla bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması olan 'Sadabad Paketi' imzalanmıştır (Oran, 2001: 360,368). Şah'ın II. Dünya Savaşı'nın ortasında devrilmesiyle yerine oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahta çıkmıştır. II. Dünya Savaşı, tıpkı birincisinde olduğu gibi İran'ın Rus (SSCB) ve İngilizlerce işgaline sahne olmuştur. Müttefiklerin Rıza Şah'ın Alman yanlısı olduğuna dair inancı, savaşın kaderi açısından hayati bir önem arz eden petrolü koruma amacıyla ülkesinin işgale uğramasına neden olmuştur (Turan, 2002:127). Şah tahttan indirilerek Güney Afrika'ya sürgüne gönderilmiş, yerine ise İngiliz yanlısı olarak bilinen oğlu Muhammed Rıza Şah

Pehlevi getirilmiştir. 1943 yılında Tahran Konferansı'nda müttefik ülkeler savaş sonrası için İran'ın bağımsızlığını Tahran Deklarasyonu ile garanti altına almışlarsa da; bu antlaşmaya rağmen Sovyetler, İran'ın kuzeybatısından çıkmak bir yana, bölgede sosyalist nitelikli iki özerk cumhuriyet kurduklarını pekiştirmiştir. Sovyetler Birliği İran'dan 1946 yılında petrol yatakları işletmesine dair imtiyazlar elde ederek işgali sonlandırmış ama ABD'nin İran yanlısı açık tutumu üzerine bu imtiyazlar resmîyet kazanmamıştır. Muhammed Rıza Şah Pehlevi dönemi İran'ın batıya en açık dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemde özellikle ABD ile yakınlaşan İran, bölge liderliğinde de Türkiye ile amansız bir rekabet içine girmiştir.

3.2. Soğuk Savaş Dönemi: İran İslam Devrimi Öncesi Dönemde İran Dış Politikası

Ortadoğu coğrafyasının genel siyasi tarihine göz gezdirildiğinde demokratik bir sistemle yönetimin söz konusu olmadığı görülecektir. Bu kadim bölgede yer alan devletler, uzun bir zaman ya diktatörlükle ya da monarşi ile yönetile gelmişlerdir. Bu durum söz konusu bu ülkelerin dış politik yaklaşımlarının diktatörlerin kişisel istekleri doğrultusunda şekillenmesine sebep olmuştur. İran'ı da diktatörlükle yönetilen bu ülkeler grubuna dâhil etmek pekâlâ mümkündür. 1502 yılında Safevi hanedanının yönetimine giren İran'daki Safevi idaresi 1736 yılına kadar sürmüştür. Kısa süreli olarak Nadir Şah ve Zand hanedanlığı tarafından yönetilen İran'da 1796 yılında Kaçar kabilesi güçlenerek ülkeyi ele geçirmiştir. 1925 yılında Kaçar Hanedanlığının ortadan kalkmasıyla Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur. İran'ın yakın tarihine bakıldığında sürekli olarak dıştan gelen müdahalelerle karşı karşıya geldiğini görürüz. İran'ın Ortadoğudaki Jeopolitik konumu küresel güçlerin bu ülke üzerindeki rekabet alanını sürekli canlı tutmuştur. Dış politikasında da bu müdahalelerin etkisini izlemek mümkündür. Örneğin I. ve II. Dünya Savaşları sırasında iki defa Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilme tecrübesini yaşayan İran, bu deneyim ile de dikkatli bir dış politika izleme yoluna gitmiştir.

1951 senesinde Pehlevi ailesine rağmen, pazar esnafının desteğini arkasına alan Ulusal Cephe lideri Musaddık'ın başbakanlığa gelmesi ile İran siyasetine yeni bir soluk gelmiştir. İran milliyetçiliği, bütün bu tarihsel tecrübe sonucunda, 1951'de Musaddık'ın şahsında iktidara geldiğinde, iktisadi ve siyasi açıdan tam bağımsızlığı ve 'negatif denge doktrini' dediği mutlak tarafsızlığı savunuyordu (Çetinsaya,2004:212). Musaddık, İran'ın petrol kaynaklarının British Petroleum'la yapılan 1933 tarihli sözleşme ile

sömürüldüğünü düşünüyor ve bu anlaşmayı feshetmek istiyordu. Musaddık'ın hazırladığı İran petrollerinin millileştirilmesini öngören yasa tasarısı 8 Mart 1951'de meclisten geçti ve Şah, meclisin bu kararıyla daha da güçlenen Musaddık'ı 28 Nisan 1951 tarihinde başbakanlığa getirmek zorunda kaldı (Duran, 1974:73). Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi başta İngiltere olmak üzere ülke petrollerindeki haklarını kaybeden tüm batılı devletler ile arasının açılmasına neden oldu. 1953 yılında CIA ve İngiltere tarafından organize edilen bir operasyonla Musaddık iktidardan devrilmiş ve Şah ülkeye geri dönmüştür (Arı, 2004:262).

Bu dönemde İran'ın en önemli ticari partnerlerinden birisi de İsrail olmuştur. Şah döneminde İran, İsrail silah sanayinin en önemli müşterileri arasında yer aldığı gibi, İsrail'de; petrol ihtiyacının %75'ini İran'dan temin etmiştir (Caşın, 1999:292). ABD ile olan yakın ilişkiler gibi İsrail ile olan yakın münasebetler de devrime kadar sorunsuz devam etmiştir. Bu durum İsrail ile çatışma halinde olan Müslüman Arap ülkelerinin olduğu kadar içeride İran halkının da tepkisini çekmekteydi. Ortadoğu'da patlak veren Arap-İsrail Savaşı'nın ardından gelen 1973 petrol krizinde, OPEC üyesi ülkelerin petrol üretiminin azaltılmasına yönelik kararlarını hiçe sayan İran, bu durumdan istifade ederek bu dönemde petrol üretimini daha da arttırmış ve Batı ülkelerine daha fazla petrol ihraç etmek suretiyle de ekonomisini güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu durum Arap ülkelerinin uyguladığı ambargonun yeterince etkili olmamasına sebep olmuştur.

1953 darbesinden sonra İran ile Amerika arasındaki münasebetler hızla artmış, İslam Devrimine kadar İran, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olmuştur. Amerikan Başkanı Carter'in 1978 yılındaki İran ziyareti esnasında Niavaran Sarayında kullandığı 'Dünyanın en sorunlu bölgesinde, Şah'ın liderliği altında İran bir istikrar adasıdır.'(Çetirge, 1997:39) sözü, Amerika-İran ilişkilerinin boyutu ve Amerika'nın İran'a bakışını anlatması bakımından çok önemlidir. Oysa aynı dönemde İran Şahına yönelik eleştiri ve protestolar artmaya başlamıştır. ABD ile yakın ilişkiler kuran İran, aynı zamanda bölge ülkeleri ile de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışıyordu. Örneğin 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı'na aynı yıl Pakistan ve İngiltere ile birlikte İran da katılmıştır Daha sonra bu anlaşma Irak'ın çekilmesiyle 1958 yılında CENTO ismini alacaktır.

3.3. İnan İslam Devrimi

İnan Devrimini anlayabilmek için, onu meydana getiren ekonomik, toplumsal ve siyasi sebeplere yakından bakmak gerekmektedir. İnan İslam Devrimi geleneksel siyasi devrimlerin dışında bir hareket olarak göze çarpmaktadır. Özde, bir din adamı olan Humeyni'nin önderliğinde Şah'a karşı yapılan bir halk hareketi olmakla beraber, birden fazla çıkar gurubunun ortak hareket etmesiyle başarı kazanmış, İslami özellikler taşıyan ve tamamen kendine özgü toplumsal bir harekettir.

Devrimin nedenleri üzerinde inceleme yaptığımızda devrimin tek bir nedenin değil, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi gibi birden fazla sebebin devrimin meydana gelmesinde etkili olduğu ifade edilebilir. Bu sebepler üst üste konduğunda ise dünyada daha önce eşine pek rastlanmamış bir halk hareketini meydana getirmiştir. Modern siyasi felsefe bu olguyu açıklamada yetersiz kalmıştır. Çünkü yaklaşık iki yüz yıllık bir düşünce geleneğine göre köklü siyasi ve toplumsal değişim anlamına gelen devrim ancak ekonomik sınıflar eliyle ve yine pozitif yönde yapılırdı. Buna örnek 1789 Fransız Devrimi yoksul halk kitlelerinin ayaklanmasıyla ortaya çıkmış ve dünyanın kadim monarşilerinden biri olan Fransa Krallığı devrilmiş ve halk iktidarı anlamına gelen demokrasiyi kurmuştur. 1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrim de benzer niteliktedir. Burada da Rus işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesi söz konusuydu. Yine ekonomik bir sınıf Romanov hanedanına son vermiş ve komünist bir devlet yapısını getirmiştir. İnan İslam Devrimi ise kendinden önceki hiçbir devrime monarşinin yıkılması konusu dışında bir benzerlik göstermemektedir. Bunun dışında devrimi yapan kitle, devrim süreci, devrimin ideolojisi ve devrimin sonuçları itibariyle kendine has özellikler taşımaktadır (Gündoğan, 2010:20,21).

Devrimin nedenleri üzerinde çalışmaları bulunan Theda Skocphol, İnan devriminin kendisini şaşırttığını söylüyor zira ona göre sosyal devrimin şartları; Devrimci liderlerin marjinalliği, zayıf bir siyasi güç nedeniyle yabancı bir ülkenin askeri müdahalesi, Farklı ideolojilerin birbirleriyle çakışması, olarak ifade etmiştir. Fakat İnan devriminin modernleşme çabalarına dönük bir toplumsal tepki nedeniyle oluşmuş olmasını anlamadığını ifade etmiştir (Skocpol, 1992:26). Fakat İnan'da ki devrimin nedenleri sadece toplumsal sebeplere bağlanamaz, siyasi sebeplerin ekonomik sebeplerinde mutlaka incelenmesi gerekliliği açıktır. İnan siyaseti üzerine önemli eserler kaleme

almış İran doğumlu Ermeni akademisyen Ervand Abrahamian ise ‘Devrimin patlak vermesinin nedeni son yıllarda yapılan şu veya bu siyasi yanlışlık değildi. Onlarca yıldır İran toplumunun derinlerde birikmiş aşırı baskıların bir yanardağ gibi patlamasıdır. 1979 yılına gelindiğinde toplumun bütün kesimlerine yabancılaşmış Şah böyle bir yanardağın tepesinde oturmaktaydı.’ (Abrahamian, 2008:204) şeklinde yorumlamaktadır.

Bu bağlamda bizde İran devrimini, ekonomik ve sosyal nedenler, dini nedenler, siyasi nedenler ve çeşitli baskı gruplarının etkisi başlıkları altında incelemeye çalıştık.

3.3.1. Ekonomik ve Sosyal Nedenler

İran Devrimi’nin oluşum sürecinde, 1973 petrol krizi ve arkasından meydana gelen gelişmelerin önemli etkileri söz konusu olmuştur. Artan petrol fiyatları ile birlikte büyüyen İran gelirlerinin toplumsal bir rahatlama oluşturacağı beklenmekteydi. Zira artan petrol gelirleri öncesinde 180 dolar olan kişi başına düşen milli gelir ertesi yıl 810 dolara ve bir yıl sonra da 1520 dolara çıkmıştır. Kriz öncesi varili, 1.79 dolar olan ham petrolün fiyatı kriz sonrasında 11.65 dolara fırlamış, dolayısıyla hükümetin petrol gelirleri 1972 yılında 2.3 milyar dolar iken bu rakam 1974 yılında 18.5 milyar dolara ve 1977 yılında 20 milyar dolara ulaşmıştır. Yine aynı dönemde İran GSMH’ı 17 milyar dolardan 54.6 milyar dolara çıkmıştır. Gelişen İran ekonomisinin tüm İran halkında bir kalkınma ve refah ortamını oluşturması bekleniyordu fakat gelirin adaletsiz dağılımı zenginleri daha zengin yapmış yoksullarda nispeten bir gelir artışı olmuş olsa da yeterli seviyede olamamıştır. Ekonomik alanda ki bu eşitsizliğin büyümesi İran’da iki sınıfın belirginleşmesini sağlamıştır. Birisi Batı eğilimli burjuva sınıfı diğeri ise çoğunluğunu çarşı esnafı ve orta sınıfın oluşturduğu ‘Bazaar’ grubu olmuştur. Petrol gelirlerindeki hızlı artışa rağmen Şah’ın silahlanmaya yaptığı büyük çaplı harcamalar nedeniyle elde edilen gelirden halkın tam olarak faydalanması da mümkün değildi. İran’ın askeri harcama tutarı 1950 yılından 1971’e kadarki yirmi yıllık dönemde 1.2 milyar dolar civarında iken, bu rakam 1971-76 döneminde 12 milyar dolara ulaşarak ABD’nin dünyada silah sattığı ikinci büyük ülke konumuna yükselmişti (Norenk, 1998:236;Kocatürk, 2004:250;Arı, 2007: 342). Silahlanmaya ve genel olarak savunmaya yapılan aşırı harcama özellikle bir kesimi – yabancı şirketler ve onların İran’daki ortaklarını memnun etmekte, bunların teknisyen, uzman, yönetici ve satış

temsilcisi gibi değişik isimler altında İran'a akın etmelerine neden olmaktadır (Arı, 1998: 129). İşsizlik oranının yüksek olduğu ülkede birçok yabancı kişi ve kuruluşun bulunması da halkın bu kişilere ve bunların nazarında gelişlerine sebep olduğu gerekçesiyle de Şah'a karşı tepki duymalarına sebep oluyordu.

Diğer taraftan Şah'ın toplumdan yabancılaşması, toplumun tepki gösterdiği yenilikleri yapmasına engel olmuştur. İran'ı modern ve laik bir ülke yapmak isteyen Pehlevi hanedanları uzun yıllar alan Şii-Sünni İslam geleneğinin özünden uzak Batılı bir modernleşme anlayışının gerçekleştirilmesine çalışmışlardır. Sanat festivalleri, gece klüpleri, büyük restoranlar, gösterişli oteller Şah'ın İran'da görmek istediği sosyal mekanlardı. Baba Rıza Şah'ın daha önce ifade edilen İran kültürüne ters fakat batılı bir yaşam tarzını teşvik eden yenilikleri halka zorla kabul ettirme çalışması da İran halkının tepkisini çekmiştir. Özellikle Şii kültürüyle yetişmiş alt ve orta sınıf ailelerin üniversite okuyan çocuklarının Şah'ın İran'ı dini ve kültürel değerlerinden uzaklaştırarak batının toplumsal ve kültürel değerlerini İran'a yerleştirmeye çalışması büyük tepki görmüştür (Limbirt, 1987:103).

Şah'ın bu tarz davranışının ardında yatan nedenlerin başında, onun uzun yıllar yurtdışında yaşamasının ve yabancı eğitimciler tarafından yetiştirilmiş olması gelmektedir. Zira Şah, henüz altı yaşında Fransız bir mürebbiye tarafından bakılmaya başlanmış, on iki yaşında ise eğitimi için İsviçre'ye gönderilmişti. Onun bu birikimi İran halkının yaşam tarzı ile hiç örtüşmüyordu. Devlet idaresindeki suiistimler ve adam kayırma haberlerinin artması ve bu tür haberlerin çürütülememesi de toplum içinde hoşnutsuzluklara neden olmaktadır. İddialar özellikle Saray eşrafı ile ilgiliydi. Yıldırımları en çok, Şah'ın kız kardeşi ve Pehlevi Vakfı Başkanı Prenses Eşref çekiyordu. Kamu yararına faaliyetlerde bulunmak amacıyla tesis edilen vakfın bazı kirli işlere karıştığı rivayetleri yaygındı. Önemli bir iş bağlantısına girmek isteyenlerin, bu vakfa bağışta bulunmadan sonuç almalarının mümkün olmadığı söyleniyordu (Tülümen, 1998: 25). Bu ve bunun gibi çok sayıda örnek halkın rejime duyduğu güvenin gün geçtikçe azalmasına neden oluyor, rejimin meşruluğu zayıflıyordu.

İran devrimini hazırlayan sosyal nedenlerden bir tanesi de yaygın yüksek öğrenime rağmen, üniversite mezunu eğitimli sınıfın iş imkanlarının sınırlılığı nedeniyle işsiz kalarak yada mesleği dışında işlerde çalışmak zorunda kalmaları olmuştur. Bu durum

tabandan iktidara yönelik bir hoşnutsuzluğun oluşmasına neden olmuştur (Sartori, 1996:104). 1979 yılında kent nüfusunun %65'i okuma yazma biliyordu, (Roy, 1995:74) bu durum aslında Şah'ın eğitilmiş bir nüfus oluşturma çabasının, söz konusu bu sınıfta oluşan siyasi bilinç nedeniyle kendi aleyhine döndüğünün açık bir göstergesi olmuştur.

3.3.2. Dini Nedenler

İran halkının %89'u Şii, %9'u Sünni % 2 olmak üzere büyük çoğunluğu Müslüman bir ülkedir. Halkının büyük bölümü Müslüman olan İran'daki Şah yönetiminin uygulamaları ise bu görüntüyle tezat teşkil eder tarzdaydı. Şah'ın ülkede yerleştirmek istediği yaşam tarzı halkın ve özellikle de Şii cemaate yön veren mollaların tepkisini çekmekteydi. İran İslam Devriminin ideolojisinin şekillenmesinde önemli roller üstlenen Ali Şeriatî'ye göre eskiden İran halkının edilgen bir yapıda olduğunu, inziva hayatı içinde 'Mehdi'nin gelişini beklerken, adaletsiz yönetimlere de halka keyiflerince zulmetme fırsatının verildiğini ifade eder (Tülümen, 1998:38). Devrim bu anlamda İran halkının silkinişi ve uyanışını temsil etmesi bakımından önemlidir.

Nüfusunun büyük bölümü Şiiliğin Caferi mezhebine bağlı olan İran halkının bu inancı da devrimi tetikleyen ve başarılı olmasını sağlayan nedenlerden biridir. Son imamın halkla aracılı olarak temas etmesi ve ardından kaybolması lider ihtiyacının ağır bastığı toplumda din adamlarının önemini artırmıştır. İranlı Müslümanlar, din ve dünya işlerinde tabi oldukları Ayetullah'ı taklit etmek durumundadırlar. Özellikle, sayıları 5-6 civarında olan Büyük Ayetullahlar (Ayetullah Uzma) olağanüstü etkili olmuşlardır. Caferi inancının önemli Ayetullahlarından biri olan Humeyni, şaha karşı yürüttüğü mücadeleyi Velayet-i Fakih tezine dayandırdı. Bu teze göre imamın bulunmadığı toplumlarda siyasi liderliği din adamları yürüteceklerdir. İran halkının bu dini hassasiyetlerini çok iyi değerlendiren Humeyni arkasına aldığı toplumsal desteğin etkisiyle devrimin yaşanmasında çok önemli tesir oluşturmuştur (Çekirge, 1997: 40).

3.3.3. Siyasi Sebepler

Pehlevi rejimi döneminde siyasal yapı, kitlelerin siyasal katılım yönünde ki taleplerine cevap verecek nitelikte değildi. Sosyo-ekonomik gelişme ile siyasal gelişme arasındaki dengesizlik İran'daki istikrarın bozulmasına neden olan sebeplerden biri olmuştur. Modernleşme İran'da yeni sosyal sınıflar oluştururken, bu arada siyasal yapının da

kitlelerin taleplerini karşılayacak mekanizmaları geliştirememesi, halkın siyasal sisteme olan yabancılaşmasının artmasına sebep olmuştur. İran'da devrim öncesinde, siyasal gücün Şah'ın elinde toplandığı merkezi bir otoritenin söz konusu olduğu monarşik bir siyasi düzen vardı. Diğer taraftan ülkede halkın siyasal katılım yönünde ki beklentisi artmaktaydı. Altmış yedi yıllık anayasal hükümet döneminde doğru dürüst bir seçimin yapılmış olmaması halkın siyasi sistemin meşruluğuna ilişkin düşüncelerinin pekişmesine sebep olmuştur. 1977 yılında Şah'ın tek partili sisteme geçildiğini duyurarak Diriliş Partisi dışındaki partilerin faaliyetlerinin yasaklandığını açıklaması Şah'ın Pehlevi hanedanlığının devamını düşünmek dışında bir fikrinin olmadığı düşüncesinin halk içinde yayılmasına sebep olmuştur (Arı, 2007:344).

Bunun yanında özellikle Şah'ın dış politik siyaseti de halkın oldukça tepkisini çekmişti. Devrim öncesinde İran ABD'nin doğal bir müttefiki durumundaydı ve bu sebeple ABD Körfez'deki ulusal çıkarlarını SSCB'ye karşı korumak için İran'a çok miktarda silah satmaktaydı. 1972 yılında başkan Nixon, Şah'a nükleer silahların dışında Şah'a her türlü konvansiyonel silahın verilebileceğini açıklamıştı. Oysa bu döneme kadar ABD'nin bu kadar açık olarak desteklediği tek devlet İsrail'di. İran'ın bu dönemde ABD'den aldığı silahların değeri yaklaşık olarak 12 milyar dolardı (Noreng, 1998:236;Kocatürk, 2004:250). Bu durum İran halkında çok ciddi rahatsızlıklara sebep olmakta ABD'ye bu kadar yakın olmayı milli bağımsızlıklarının kaybolmasına sebep olarak görmekteydiler. Diğer yandan ABD'ye bağlı olarak gelişen İsrail ilişkileri de Müslüman İran halkının Şah'ın İslam dışı hareket ettiği düşüncesinin oluşmasını sağlamaktaydı.

3.3.4. Devrimi Destekleyen Gruplar

İran İslam devrimi öncesinde devrimi destekleyen gruplar altı grupta toplanmaktadır (Arı, 2007:347).

Bunlar, Radikal İslamcılar, İlimli İslamcılar, Milliyetçiler, Liberaller, İlimli Solcular ve Radikal Solcular olarak ifade edilebilir. Bu gruplar hakkında kısa bilgiler vermek gerekirse;

Radikal İslamcılar: Muhammet Rıza Mehdavi, Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Seyyit Ali Hamaney gibi önemli isimlerin yer aldığı gruptur. Bu grubun çoğunluğu Ayetullah

Humeyni'nin arkadaşları oluşturmaktaydı. Başta Bazaar olmak üzere cami ve dini okulları etkileyen bu grup şiddetle monarşiye karşı çıkmaktaydı.

İlımlı İslamcılar: Grubu oluşturanların başında Ayetullah Muhammet Şeriatmedari ve Hasan Tabatabai bulunmaktaydı. Bu grup monarşinin tamamen kalkmasına karşı çıkarak anayasada yapılacak değişikliklerle Şah'ın yetkilerinin sınırlandırılmasını gerektiğini savunuyorlardı.

Milliyetçiler: Mehdi Bazargan ve arkadaşlarından oluşan bu grup, demokratik değerlerin öne çıktığı bir İslam Cumhuriyetini savunmaktaydı. Bunlar radikallerin İslami cumhuriyet fikrinde katıldıklarını ifade ediyorlardı.

Liberaler: Temel olarak orta sınıf desteğini arkasına alan grup, aslında Musaddık'ın milliyetçi çizgisini izlemekteydi.

İlımlı Solcular: Mücahidin grubu olarak bilinen bu grup ise, dini devrimci tarzla yeniden yorumlamakta, toplumsal ve ekonomik alanda radikal değişikliklerin yapılması gerektiğini savunmaktaydı.

Radikal Solcular: Tudeh, Fedayin gibi Marksist grupların üyelerinden oluşan bu grup ise, siyasi ve toplumsal alanda Marksist devrimi savunmakta İran'ın sosyalist bir devlet olması gerektiğini savunmaktaydılar (Limbert, 1987:109).

3.3.5. Monarşiyi Destekleyen Gruplar

Şah'a karşı en sağdan en sola kadar değişik fraksiyonların oluşturduğu bu yelpazeye rağmen o dönemde Şah'ı ve onun temsil ettiği otoriteyi destekleyenler de yok değildi. Bu gruplar arasında ilk olarak sayabileceğimiz grup, Şah'ın devamlı övüldüğü İran ordusu ve Şah tarafından özel olarak kurulan iç güvenlik örgütü SAVAK⁷ mensuplarıdır. Şah devlet içinde kendi aleyhinde gelişebilecek oluşumları engellerken, Şah'ın yokluğunda ait oldukları kurumları koruyacak, onlar için mücadele edecek bir devlet elitinin oluşmasını da engellemiştir. Şah 1979 Şubatında ülkeden kaçtığında, ne ordu ne de polis devlet adına hareket edecek motivasyonu bulamamıştır. Bunlar son ana kadar Şah'ı desteklemelerine rağmen düzeni korumada pek başarılı olamamışlar, bir

⁷ İran'da 1950'li yıllarda Şah tarafından kurulan SAVAK, CIA ajanları tarafından yetiştirilmiş, Şah yönetiminin koruyuculuğu vazifesini üstlenmiştir.

anlamda devrimin fazla kan akmadan gerçekleşmesine yardımcı olmuşlardır. Monarşiyi destekleyen gruplardan bir diğeri de nüfusları oldukça kalabalık olan zengin burjuva sınıfı olmasına rağmen. Şah'ın bunları harekete geçirmeye yönelik hiçbir şey yapmadığı görülmektedir (Arı: 2007:346). Bunların dışında yer alan bazı çevreler de Şah'ı desteklemekle birlikte devrim süreci içinde saf değiştirerek devrimci güçlerin yanında yer almışlardır.

3.3.6. Devrimin Seyri

Halkın başta siyasi ve ekonomik hoşnutsuzluklarına rağmen 70'li yılların ikinci yarısından itibaren petrol gelirlerinde yaşanan azalma ve bunun getirdiği büyümenin yavaşlamasının ardından Şah rejiminin aldığı sert ekonomik tedbirlerle başlayan gerginliğe kadar rejim büyük bir tehlikeye maruz kalmadan yoluna devam etmiştir. İran devrimine giden süreç içinde siyasi krizin arttığı son yıllarda Humeyni'nin söylemleri halk üzerinde çok ciddi tesir uyandırmıştır. Humeyni'nin Şah'ın lüks içinde yaşadığı fakat halkın yoksulluk içinde kıvrandığına ilişkin sözleri halk tarafından kabul görmüş taraftar toplamıştır (Çekirge, 1997:42). Devrimin ilk belirtileri 1977'nin ilk ve sonbaharında, Ulusal Cephe ile bağlantısı olan kişilerin Şah'a ve Başbakan'a yazdıkları mektuplarla, durumun kötüye gittiğini belirterek rejimi eleştirmeleriyle birlikte kendisini göstermeye başlamıştır. Tabii Şah ve çevresindekiler tarafından içeride ve dışarıda durumun ciddiyeti tam olarak kavranamamış, olayın boyutunun büyüklüğünü fark edemeyen rejim, köklü önlemler alma yoluna gitmemiştir. Şah'a karşı halkta bulunan tepkiyi, devrim hareketine dönüştüren ve bu hareketi hemen İslamcıların yönetimi altına sokan olay, Ocak 1978'de Tahran'daki bir gazetede, o sırada Irak'taki Necef'te sürgün olarak bulunan Humeyni'ye hakaret içeren bir makalenin yayınlanması ile başlamıştır (Kiddie, 2004:624). Bu tarihten itibaren başta Kum ve Tebriz şehri başta olmak üzere ülke çapında büyük protesto gösterileri olmuş, halk her fırsatta sokaklara dökülmüştür (Arı,2007:350). Gösterilerin ülke çapına yayılmasında kuşkusuz Humeyni'nin yönlendirmelerinin etkisi büyüktü. Humeyni ülke dışında olmasına rağmen direktifleri hızlı bir şekilde İran içinde yayılıyordu. Bunda Humeyni'nin yayınladığı bildiri ve kasetlerin hızla elden ele dolaşmasının etkisi büyüktür. Bu yüzden kimi Batılı çevreler devrime *Kaset Devrimi* (Çandar, 1981:62) adını vermişlerdir. 1978 Aralık ayında Mücahidin'in Tahran, Tebriz, Meşhed ve Ahfaz'daki faaliyetleriyle birlikte devrim daha da olgunlaştı ve hükümete bağlı kuvvetler artık fazla bir şey

yapamaz hale geldi. 11-12 Aralık 1978 tarihinde Tahran'da yapılan gösterilerin engellenememiş olması, ordunun moralinin bozulmasında etkili olmuştur. 1979 Ocak ayında Meşhed'deki kanlı çatışmalar sonrasında askerlerin şehri terk etmesiyle, Ayetullah Şirazi ile Tabatai şehirde bir de facto hükümet kurmuş, İsfahan'da da Ayetullah Kademi şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu arada Şah 1978 Aralığında bir Ulusal Cephe politikacısı olan Şahpu Bahtiyar'ı Başbakanlığa getirmiştir. Bahtiyar halkın desteğini kazanmak için ABD'den silah alımının durdurulduğunu, İsrail'e petrol satımının yasaklandığını, İran'ın CENTO'dan ayrıldığını ve SAVAK'ı dağıttığını açıklamış olsa da tepkileri, protestoları durduramamıştır (Arı, 2007: 351) 1 Ocak 1979 günü, Şah tedavi olmak ve dinlenmek amacıyla birkaç gün içinde yurtdışına gideceğini açıkladı (Chatterji, 1987:586). Zaten toplumun büyük bir bölümünde Şah'ın ülkeyi terk edeceği inancı vardı. 16 Ocak 1979 tarihinde beklenen gelişme gerçekleşti ve Şah ile eşi İmparatoriçe Farah Diba ülkeden ayrıldılar. Şah'ın sonunun herkese sürpriz gelecek şekilde aniden gelmesi başta Amerikalılar olmak üzere tüm dünyayı şaşırtmıştı. Şah'ın devamlı olarak övünç kaynağı olan Amerikan destekli modern ordusu da tercihini son anda devrimden yana kullanmıştır. Bunun en somut göstergesi 24 Ocak günü Tahran'da Hava Kuvvetlerinden bir grup subay ve astsubayın Humeyni'yi bekliyoruz sloganları olmuştur. Humeyni 1 Şubat 1979'da, 16 yıl önce ayrılmak zorunda bırakıldığı İran'a oldukça gösterişli bir şekilde dönmüş oldu (Ficher, 1980: 181). Humeyni'nin İran'a döndükten beş gün sonra düzenlediği bir basın toplantısı ile Mehdi Bazargan'ı geçici olarak başbakanlığa atadığını ilan etti. Bu durum Tahran'ın ortasında birbirine sadece birkaç kilometre uzakta iki hükümet ortaya çıkarmıştır (Kiddie, 2004:625; Çandar, 1981: 18). Hâlihazırda başbakanlık görevinde bulunan Bahtiyar bile bu durumu bir şaka olarak kabul ettiğini belirtmiş ve ciddiye almadığını ifade etmiştir. Bahtiyar'ın bu kadar rahat olabilmesinin sebebi idaresi altındaki ordu idi. Tabii o da Şah gibi bir yanılığa içine düşmüştü, zira Bahtiyar'ın güvendiği İran ordusu adım adım gelen devrimi engelleyebilecek durumda değildi. Nitekim Şubatın 11'inde yaşanan kanlı çatışmalardan sonra yönetim devrimcilere geçti (Çetirge, 1997: 134). İmam Humeyni yayınladığı bir bildiri ile mevcut yönetimin düştüğünü ilan etti. Bu arada Bahtiyar'ın da ülke dışına kaçtığı anlaşıldı. Devrim o kadar ani gelişmiştir ki, İran'ı çok iyi bildiği ve takip ettiği sanılan CIA ve ABD dış işleri başta olmak üzere tüm dünya bu devrimi 'beklenmedik' bir gelişme olarak karşılamışlardır (Atay, 1999:137).

3.4. Devrim Sonrası İran Dış Politikasına Yön Veren Faktörler

3.4.1. Tam Bağımsızlık

İran İslam devriminin gerçekleştiği yıllar olan 1979 yılları küresel uluslararası sistemde iki kutuplu bir sistemin hakim olduğu zamanı işaretliyordu. Bir tarafta doğu bloğu VP ile örgütlenen SSCB yanlısı komünist ülkeler diğer tarafta ise NATO çatısı altında birleşmiş liberal bir ekonomiyi savunan ABD yanlısı ülkeler. İslam devrimine kadar İran ABD ile yakın temas kurmuş özellikle ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasında İran önemli bir tampon ülke görevi görmüştür. ABD Ortadoğu'da stratejik çıkarları için İran'ı o kadar önemsemiştir ki 1970'li yıllarda ABD'nin İsrail'den sonra en çok silah sattığı ülke İran olmuştur. Fakat İslam devrimi sonrasında İran'daki Humeyni rejimi komünizme, Hıristiyanlığa, ateizme ve laik devlet anlayışına karşı olduğu bildirmiştir. Bir taraftan ABD'yi büyük şeytan diğer taraftan ise SSCB'yi küçük şeytan olarak nitelendirerek ideolojik bir dış politika stratejisi geliştireceğinin işaretlerini vermiştir (Arı, 1996: 144).

Bu dönemde, Humeyni'nin kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, İran dış politikası iki amaca yönelik bir politik kurgu oluşturmuştur. Bunlardan biri, Doğu ve Batı'nın yaşam şeklini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri ise devrimin diğer bölge ülkelerine yayılmasıyla İran'ın hem İslam dünyasının en güçlü üssü olmasını sağlamak hem de bölgede tek egemen güç haline gelmesini sağlamaktı (Arı, 2007:359).

İran, yakın tarihi boyunca devamlı yabancı müdahalesine maruz kalmıştır. Jeopolitik konumu İran'ın hem kilit bir ülke olmasını sağladı hem de büyük güçler arasındaki mücadele alanı haline geldi. İran milliyetçiliği İran'da büyük hasarlar bırakan bu tarihsel tecrübe ile beslendi. Yabancı güçlerin kendi çıkarlarına göre yönlendirdiği İran, 19. yüzyılda yarı İngiliz-Rus sömürgesiydi. ABD'nin 1953 yılında CIA vasıtasıyla milliyetçi Musaddık'ı devirip Şahı yeniden başa geçirdiği İran için 1979 devrimi, yarı sömürge geçmişinden silkinip bölge ve Müslüman ülkeler için örnek ülke olma yolunu açmıştır (Chatterji, 1987:589). Fakat Şah'ın politikaları bölgesel bir temsil vizyonunu yakalamaktan uzak kalmıştır. Şah'ın İran'ın potansiyel jeoekonomik gücünü ülkenin geleceğine yatırım olarak dönüştürememesi, hem İran halkında hem de diğer bölge ülkelerinde Şah'a olan saygınlığı daha da azaltmıştır. İran devrim sonrasında temel slogan olarak ne doğu ne batı fakat İslam Cumhuriyeti (neither east nor west but the

Islamic Republic) sloganını benimsemiştir (Ramazan, 1990:44). Buna göre İran, tüm İslam dünyasını hakimiyetinde birleştirecek, batının sömürge düzenine karşı çıkarken, SSCB'nin dini soyutlayan devlet anlayışını reddedecektir. İran iki kutuplu bir sistemin hakim olduğu küresel düzende yeni bir dış politik açılım oluşturma hedefindedir. Devrim öncesi ABD yanlısı bir dış politik strateji geliştiren İran, devrim sonrasında ise iki bloğa karşı, karşıt bir dış politika geliştireceği izlenimi vermiştir. Tam bağımsız bir dış politika olarak değerlendirebileceğimiz bu yönelim, İran'ın bölgede ki Şii nüfusu etkisi altına alarak bölgesel bir güç olma hedefi doğrultusunda bir politika geliştirmek istediği söylenebilir. Fakat devrimin hemen sonrasında başlayan ve 8 yıl süren İran-İrak savaşı İran'ı adeta ablukaya alarak yayılcı bir dış politika izlemesini adeta sınırlandırmıştır.

3.4.2. Bağlantısızlık

İran devrimi ülkenin dış politika felsefesinde köklü değişiklikler yapmıştır. Devrimden önceki yıllarda İran dış politikasına egemen olan ABD ile birlikte hareket etme politikası terk edilmiş, Amerika ve İsrail artık İran için en önemli rakip ülkeler haline gelmiştir. Dünün dost ve müttefik ülkeleri devrim sonrasında düşman ülkelere dönüşmüştür. Devrim sonrasında Bazargan'ın Başbakan oluşuyla birlikte, ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliğine son vererek, ilişkilerin bundan sonra karşılıklı eşitlik prensibine göre yürütüleceği açıklandı. Bazargan'a göre İran'ın yeni dış politikası 'bağlantısızlık' temeline dayanacaktı (Tülümen, 1998:92). İran, bu doğrultuda 12 Mart 1979 yılında CENTO'dan ayrıldığını açıklamış, 3 Kasım 1979 tarihinde ise, 1959 yılında yapılan ABD-İran savunma antlaşmasının feshedildiğini açıklamıştır. Diğer taraftan 1921 yılında imzalanan Sovyet-İran dostluk antlaşmasının 5. ve 6. maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiğini açıklamıştır. Sovyetler Birliği İran'ın bu kararı tanımadığını antlaşmanın kendisine tek taraflı olarak gerektiğinde İran'a müdahale hakkı verdiğini açıklamıştır (Arı, 2007:357). Diğer taraftan ABD'nin çıkarları açısından İran İslam Devrimi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. ABD Ortadoğuda'ki vageçilmez çıkarları açısından bölgede çok önemli olan stratejik bir müttefikini kaybettiği gibi, bu ülkede bulunan milyonlarca dolarlık yatırımı, bu ülkeye sattığı milyonlarca dolarlık silah ticareti imkanını da kaybetmiş oluyordu. ABD Savunma Bakanı Harold Brown 'Amerika'nın Körfez'deki petrole yönelik yaşamsal çıkarlarını gerekirse askeri güç

kullanarak savunacağını' açıklayarak aslında bölgenin ABD için ne kadar önemli olduğunu vurgulamış oluyordu (Sholm:1990).

İslam devrimi ile birlikte İran- FKÖ ilişkileri Şah döneminin aksine hızla gelişmiştir. Bu arada FKÖ lideri Arafat'da yeni dönem İran'ını ilk ziyaret eden liderlerden biri olmuştur. İhtilali takiben İran, İsrail ile ilişkilerini kesmiş ve Tahran'da görevli 22 İsrail diplomatı ülkeyi terk etmişti. İran'ın bütün önemli şehirlerini ziyaret eden Arafat'ı halk büyük bir coşku ile karşıladı (Tülümen, 1998: 70). Bu durum İran'ın, bölgede İsrail karşıtı bir politika izleyeceği yönünde bir algının dünya kamuoyunda oluşmasına sebep oldu. Nitekim bugün dahi karşılıklı sert söylemlerle devam eden İran-İsrail arasındaki gerginliğin tohumları devrimin hemen sonrasında atılmıştı.

Devrimin ilk yıllarını incelediğimizde devrim sonrası denetimin tam kurulamamasından kaynaklanan bir dış politik kargaşadan söz edilebilir. Bazıları ki bunlar 'Bazargan Hükümeti ve milliyetçiler' olarak ifade edilebilir, SSCB, ABD ve komşu ülkeler ile çıkarlar çerçevesinde iyi ilişkiler kurulmasını söylerken, bazıları da bunlarda 'radikal İslam'cılar' olarak nitelendirilebilir Saddam Hüseyin'i devirmekten ve bazı körfez emirliklerine devrimi yaymak gerektiğinden bahsediyordu. Sonuç olarak içerde radikal İslamcılarının kontrolü tamamen ele geçirmesiyle durum netleşmiştir. Bundan sonra İran dış politikası, 'ne Doğu ne Batı, her iki süper devletle işbirliğine hayır' sloganı çerçevesinde şekillendi (Arı, 1996: 144).

3.4.3. Rejim İhracı

'Bize devrim ihraç ediyor diyorlar. Oysa biz devrim ihraç etmiyoruz. Bahçenizde çiçekler açtığında onun kokusunu bahçe duvarları içinde tutamassınız. O güzel kokudan gelip geçenler de konu-komşu da nasibini alır.' Haşimi Rafsancani- Eski İran Cumhurbaşkanı, (Aslantaş, 1990:325)

Devrim ihracı fikri İran Dış politikasının belirlenmesinde en yetkili ismi olan Dini Lider ve devrimin önderi Ayetullah Humeyni'nin dünyayı anlamlandırmasında önemli bir yeri vardır. Ona göre İran'da gerçekleşen devrim diğer İslam ülkelerinde de mutlaka gerçekleşmesi gerekir. Zira bu durum despotlar karşısında ezilen İslam dünyasının ayağa kalkması anlamına gelmektedir. Bu durum devrim ihracı politikasının birinci sebebini ortaya koymaktadır. İslami düşünce ve ideallerin 'İran'ın anladığı anlamda'

önce Müslüman dünyaya sonra tüm dünyaya yayılmasını sağlamaktır (Ramazani, 1998:208)

İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk on yılında devrim ihracı çabalarının yoğun olarak yürüttüğü söylenebilir. İran Anyasası 154. Maddesinde şöyle söylenmektedir (Cenneti, 1995:110).

'İran İslam Cumhuriyeti beşeri toplumların tümünde insan saadetini kendi gayesi bilir ve istiklal, hürriyet, hak ve adale yönetimini, dünya insanların tümünün hakkı olarak tanır. Binanaleyh, diğer milletlerin dahili işlerine, her nevi müdahaleden tamamen çekinmekle birlikte, mazlumların zalimlere karşı haklı mücadelelerini, dünyanın neresinde olursa olsun himaye eder.'

Bu maddenin açıkça ifade ettiği nokta, İran'ın özellikle İslam dünyasında mevcut rejimler aleyhindeki oluşumlara destek verebileceğiydi. Devrimden bugüne kadar bakıldığında özellikle ilk on yıl içinde Lübnan, Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Irak'ta meydana gelen kimi oluşumlar ve eylemler devrim ihracı konusunda İran'ın aktif bazı çabalar içinde olduğunu göstermiştir (Gündoğan, 2010:190). İran'ın devrim ihracı politikasında önemli bir noktada Sünni İslam dünyasını kucaklayacak mesajlar vermesidir. Tarihsel olarak Şiiler ile Sünniler arasında söz konusu olan ihtilaf konuları hiç öne çıkarılmamakta, evrensel mesajları öne çıkarılmaktaydı. Örneğin Ayetullah Humeyni Peygamber sonrası ilk halifeler olan Hz Ebu Bekir ve Hz Ömer hakkında kötü söz söylenmesini yasaklamış, Şiilerin Sünnilerin arkasında namaz kılmasını yasaklayan fetvaların geçersizliğini ilan etmiştir. Ayrıca devrimin sembolleri olan Hz Hüseyin'in şehadeti, mehdi inancı ve Velayet-i Fakih konularının Sünniler tarafından da kabullenilebilecek kısımlarına vurgu yapılmıştır (Gündoğan, 2010:192)

Devrim ihracı çabasının bir diğer sebebi de yeni devletin güvenlik endişeleridir. Daha önce uzlaşmaz biçimde mücadele ettikleri Şah rejimi sistem ile uyum içindeydi. Şimdi ise devrime karşı tepki gösteren Batı ve Doğu bloğu söz konusuydu. Vaka Sovyetler için devrim çıkarına gibi gözüküyordu ama o da sadece ABD'nin zararı açınsındandı. Zira İran Sovyetleri de küçük şeytan olarak nitelendirerek iki ülke arasındaki önemli anlaşmaları tek taraflı olarak fesh etmişti (Ramazani 1998:207). Özellikle dünyanın egemen devletleri şeytan, komşu ülkelerde onların birlikçileri kategorisine alındığında ve bu ülkelerin idareci ve yönetimleri gayri meşru ilan edildiğinde, bu yalnızlığın kötü

sonuçlarının olabileceği ihtimali her zaman söz konusuydu. Yalnızlığın kırılmasının iki yolu vardı İran için, Birincisi, Komşu devletlerde kendi ideallerini paylaşan rejimlerin kurulması ki bu devrim ihracının adı idi. İkincisi ise, sistemin egemen güçlerine karşı bu sisteme baş kaldıran büyük küçük tüm ülke veya gruplarla ittifaklar oluşturulmasıydı. (ABD ve İsrail'e karşı Rusya, Çin ve diğer üçüncü dünya ülkeleri) İran devrim ihracını bu her iki sebebi de birbiriyle ilişkilidir. İslam devrimi, İslami idealler aygınlattıkça, İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenliği de temin edilmiş olacaktı (Gündoğan, 2010:193)

Devrim ihracının üçüncü sebebi ise daha evrensel bir politikaya işaret ediyordu. O da yeni bir dünya düzeninin kurulması idi. Mevcut sistem zalimlerin kontrolündeydi, sistem kaba güç ilişkileri üzerine bina edilmişti. Üstelik bu gücün dağılımı adil değildi. Gücü elinde bulunduranların tamamının amacı dünyanın geri kalan kısmının sömürülmesi amacını taşıyordu. Bu sebeple yeni bir dünya düzeni kurulmalı ve bu düzenin temelleri İslami esaslara dayanmalıdır.

Devrim ihracı politikasında önemli bir diğer konu ise, bu politikanın gerçekleştirilmesinde kullanılacak araçların yöntemlerin seçilmesiydi. Bu araçlar barışçıl olanlar ve şiddete dayananlar olarak ikiye ayrılabilir. Barışçıl araçlar propaganda yöntemleri olarak ifade edilebilir. Basın yayın araçları ve yazılı görsel malzemeler ile İran İslam rejimi başta İslam dünyası olmak üzere tüm dünyaya anlatılabilir. Şiddet içeren araçlar ise savaş dahil olmak üzere askeri müdahale, gizli operasyonlar, şiddete çağrı yapan propagandalar, şiddete başvuran paramiliter gruplara ve diğer örgütlere mali veya askeri destekler olarak sıralanabilir. Önemli İran uzmanı R.K. Ramazani İran'ın bu iki yoldan her ikisini de kullandığını iddia etmiştir. O'na göre, 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşı buna örnektir. Her ne kadar bu savaşı Irak başlatmış olsa bile, İran'ın ,1982 yılında Irak'ın aldığı topraklar geri alınmış olmasına rağmen İran savaşı bitirmeyerek devrim ihracını askeri yollardan gerçekleştirme çabasına girmiştir. Ramazani bunun yanında İran'ın yaptığı propaganda çalışmalarını, İran'lı diplomatların faaliyetlerini ve radyo programlarını ve İran'ın diğer İslam ülkelerine model olma hedefini barışçıl yöntemlerle yapılan devrim ihracı çalışmalarına örnek olarak göstermektedir (Gündoğan, 2010: 188-197).

İran'ın devrim ihracı politikası; Körfez ülkelerinin monarşik hükümetlerini oldukça kalabalık Şii nüfusu barındırmaları nedeniyle önemli ölçüde endişelendirmiştir. Bölge

ülkelerindeki Şii nüfusun dağılımına baktığımızda; İran %89, Irak %60–65, Azerbaycan %74, Bahreyn %70, Kuveyt %30, Lübnan %35–40, Afganistan %19, Pakistan %20, katar %20, BAE %16, Suudi Arabistan %5, Tacikistan %5, Suriye %11–12, Yemen %70 oranında Şii nüfus barındırmaktadır. Buna rağmen 1979'dan günümüze kadar geçen 30 yıllık süre içinde rejim ihracı konusunda İran'ın başarılı olmadığı açıkça söylenebilir. Başarısızlığın sebepleri incelendiğinde birkaç maddenin önemli olduğu görülmektedir (Gündoğan, 2010:198).

Bunlardan birincisi; İran İslam Devriminin Fars ve Şii karakterli olması devrimin yayılmasını engellemiştir. Velayet-i Fakih ve Mehdi inancı İran'lı liderlerin tüm çabalarına rağmen Sünni dünyadan hiçbir zaman destek görmemiştir. Sünniler devrimin Şii karakteri yüzünden, diğer ülkelerde ki Şii'ler de devrimin Farsi karakteri yüzünden İran devrimine büyük bir ilgi göstermemişlerdir.

İkincisi; İran İslam Cumhuriyeti'nin askeri ve ekonomik gücünün sınırlı olmasıdır. Tüm dünyaya duyurmak istediği evrensel mesajları iletebilmek için çok büyük bir finansal ve askeri güce ihtiyaç vardır. İran ise bu askeri ve finansal güce sahip değildir.

Üçüncüsü; ABD'nin İran'ı kuşatma ve yalnızlaştırma politikası sonuç vermiştir. ABD ve diğer Avrupa devletlerinin İran'a uyguladığı ekonomik ambargolar, ticari sınırlamalar ve devrim aleyhindeki olumsuz propagandalar(İran'ın sürekli suçlanması, sokak idamları, İran'da toplumsal hoşnutsuzluğu körükleme, İran ile ticari ilişkilere girecek ülkelere göz dağı verme gibi) başarılı olmuştur.

Dördüncüsü ise İran rejiminin yanlış politikaları söylenebilir. İran ABD, SSCB ve İsrail'i kötü devletler olarak nitelendirmesine rağmen Irak savaşı sırasında İran-Kontra olayı olarak da bilinen olay ile ABD ve İsrail'den silah satın alması güvenirliliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Sovyetler sonrası Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmesi de buna örnek olarak verilebilir. Diğer bir örnek ise İran'ın, 1982 yılında Müslüman Kardeşler örgütüne karşı giriştiği harekatta Hama şehrinde yaklaşık otuz bin kişiyi katleden Hafız Esad rejimi ile kurduğu sıcak ilişkilerdir. Yine Irak savaşı sırasında kaybettiği toprakları geri aldıktan sonra, İslam dünyasında ki tüm çağrılara kulak tıkayarak savaşı devam ettirmesi de iki yüzlü bir diplomasi geliştirdiğinin göstergeleri olarak ortaya çıkmıştır (Gündoğan, 2010: 198-200). Tüm bu sebeplerden dolayı denilebilir ki İran devrim ihracı politikasında başarılı olamamıştır.

3.5. Devrim Sonrası İnan Dış Politikası

3.5.1. İ Politikadaki Gelişmeler

Devrim sonrası İnan dış politikası incelenirken mutlak surette iç politik sistemle birlikte incelenmesi gerekir, zira İnan'ın iç dengeleri dış politikası üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu özelliği göz ardı ederek yapılacak bir inceleme konunun eksik ve anlaşılmaz olması sonucunu doğuracaktır. Humeyni döneminde İnan'da üç cumhurbaşkanı görev yapmasına rağmen bu dönemde İnan'ın iç ve dış politikasına yön veren bizzat İmam Humeyni'nin kendisi olmuştur. İnan İslam Anayasasının onaylanmasından sonra karizmatik ve geleneksel iktidar, Velayet-i Fakih kurumu çerçevesinde belirlenmiş olsa da bu dönemde İnan siyasetinde belirleyici olan devrim liderinin yani Humeyni'nin şahsı olmuştur. 1979 yılı Şubatında devrimin zafere ulaşması ile Şah'ın monarşi idaresi fiilen sona ermişti. Bununla birlikte yeni kurulacak düzenin şekillenmesi gerekiyordu. 30–31 Mart 1979'da İnan halkı, tarihinde ilk kez referanduma gitti. Referandum sonucunda, oylamaya katılanların %98,5'i İnan İslam Cumhuriyeti'nden yana oy kullandı. Referandumun ikinci günü Humeyni, İnan'ın yönetim biçiminin 1 Nisan 1979 tarihinden itibaren İslam Cumhuriyeti olduğunu açıkladı. Tuhaf olan seçimlerin iki gün sürmüş olması ve henüz sayım tamamlanmadan sonucun açıklanmasıydı (Çetirge, 1997:136).

Devletin yönetim biçiminin resmi olarak belirlenmesinden sonra sıra yeni bir anayasanın hazırlanmasına gelmişti. Bazargan hükümetinin hazırlamış olduğu anayasa taslağı kabul görmeyince yeni anayasanın seçilecek bir kurucu meclis tarafından hazırlanmasına karar verildi. Bu meclisin seçilmesi esnasında devrimi gerçekleştiren gruplar arasındaki mücadele iyice su yüzüne çıkmış, sonuçta radikal İslamcıların ağırlıkta olduğu kurucu meclis seçilerek anayasa metni hazırlanmaya başlamıştı (Arı, 2005:140-141). Hazırlanan anayasa metni oylanmadan önce, İmam Humeyni yaptığı konuşmalarda evet oyu verilmesinin dini bir görev olduğunu belirterek herkesin bu kutsal vazifeyi yerine getirmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Böylelikle anayasa, Amerikan Elçiliği'nin basılması olayının gölgesinde 1979 Aralığında oylanarak kabul edilmiştir. Anayasa oylamasından evet sonucu çıkması yeni anayasanın konsensüs içinde hazırlanıp kabul gördüğü anlamına gelmemektedir. Örneğin devrim uğruna en fazla şehit veren Azeri nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgede referanduma katılım

fazla olmadı. Çünkü gerek Ayetullah Şeriat Madari'nin, gerek eski Tebriz Valisi Maghaddam Maraghai'nin anayasa taslağının bazı maddeleri, özellikle Velayet-i Fakih kavramı üzerine yaptığı uyarılar dikkate alınmamıştır (Çetirge, 1997: 151,156). Şeriatmedari'nin anayasa aleyhinde bir fetva yayınlaması üzerine Tebriz'de olaylar meydana gelmiştir. Devrim Muhafızları olaya müdahale etmiş, sonrasında ise Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi dağıtılarak Şeriatmedari de göz hapsine alınmıştır (Arı, 2007: 354) Humeyni döneminde İran İslam Cumhuriyeti'nin üç cumhurbaşkanı oldu: İlk cumhurbaşkanı Ebulhasan Beni Sadr 1981 yılında parlamento tarafından siyasi açıdan yetersiz ilan edilerek görevden alındı ve ülkeyi terk etti. İkinci cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai görevi devraldıktan 5 hafta sonra, 1981 Ağustosunda bombalı bir saldırıda hayatını kaybetti. İranlılar Ekim 1981'de 21 ay içinde üçüncü ve 10 hafta içinde ikinci defa sandığa giderek Ali Hamaney'i Cumhurbaşkanı seçtiler (Arı, 2007: 356).

3.5.2. Devrim Sonrası Bölgesel Başat Güç Olma Politikası

İslam Devrimi her şeyden önce İran'ın dış politika felsefesini değiştirmiştir. Dış politikada ideolojik ve evrensel boyut artmıştır. İran Ortadoğu'da statükocu ve muhafazakâr devletlerin başındayken, ilerici ve radikal/devrimci ülkelerin arasına katılmıştır (Çetinsaya, 2004: 222). Humeyni döneminde İran'ın tek bir dış politik çizgisi olmayacaktır. Ülke içindeki çeşitli çıkar guruplarının iktidar mücadelesiyle şekillenen bu yapıyı üç döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem 1979 ile 1981 yılları arasında Mehdi Bazargan ve Beni Sadr önderliğinde ılımlı olarak adlandırabileceğimiz dönemdir. Bu dönemde genel olarak tarafsız bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır. İkinci dönem ise radikal din adamlarının gücünün hissedildiği 1985 yılına kadar olan dönemdir. İran-Irak savaşının gidişatının değişmesi ile birlikte idealizmden realizme doğru kayma başlamış, 1989 yılından Humeyni'nin ölümüne kadarki süreçte ise radikallerin tavizler vermeye başladığı ve ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz kesimin güç kazandığı bir dönem olmuştur. Şah'ın ülkeyi terki ve ardından Humeyni'nin ülkeye dönüşü ile başlayan yeni yönetim tarzı devrimin ilk günlerinden itibaren İran dış politikasına damgasını vurmaya başlamıştı. Humeyni'nin atadığı Bazargan, öncelikle bağlantısızlı ve tam bağımsızlık anlayışına uygun olarak ülkedeki Amerikan egemenliğine nihayete erdirmek, bundan sonra ilişkileri karşılıklı eşitlik ilkesi dâhilinde

yürütmek istiyordu. Bu bağlamda Şah rejiminin yıkılışının açıklandığı 11 Şubat 1979 tarihinden bir gün sonra İran'ın CENTO'dan ayrılma kararı kamuoyuna açıklandı. Bunu Kasım ayında 1959 tarihli Sovyet-İran Savunma Anlaşmasını feshedildiği ve 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Anlaşmasının 5.ve 6. Maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiğinin açıklanması izledi (Arı, 2007: 357). 1921 yılında Rusya ile yapılan bu antlaşmanın ilgili maddesine göre, Sovyetler Birliği Kendine açık tehlike gördüğü durumlarda İran'a müdahale edebilme hakkını veriyordu (Gündoğan, 2010: 267). Humeyni dönemi İran'ının ABD, AB ve bölge ülkeleri ile olan münasebetlerini, rejim ihracı ve teröre destek, elçilik baskını, İran-Irak Savaşı, Salman Rüşdi bunalımı gibi olaylar ışığında incelenmeye çalışılacaktır

3.5.3. ABD ile İlişkiler ve Rehineler Krizi

İran yönetiminin devrimle birlikte şekillenmeye başlayan yeni dış politikası kuşkusuz en fazla ABD'yi olumsuz etkilemiştir. Amerika bölgedeki en önemli stratejik ve politik partnerini kaybetmekle kalmamış, Şah dönemindeki güçlü İran-Amerika ilişkilerine paralel olarak zirvede olan ekonomik ilişkiler birden tersine dönmüştür. Amerika'nın bu ülkede milyar dolarlarla ifade edilebilecek yatırımları mevcuttu. Şah yönetiminin petrol gelirleri de Amerikan silah endüstrisi için önemli bir kaynaktı. Dünya kamuoyu Bazargan hükümetinin bağlantısızlık ve tam bağımsızlık anlayışına yönelik aldığı kararları tartışırken kamuoyunu uzunca bir süre meşgul edecek meşhur Rehineler Krizi'nin patlak vermesi üzerine dikkatler yeniden Tahran üzerine yoğunlaştı. Devrik İran Şahının tedavi amacıyla Amerika'ya sığınmasını protesto eden ve kendilerini imamın takipçileri olarak adlandıran bir grup öğrenci Amerikan elçiliğini basarak içeride bulunan 52 kişiyi rehin almışlardı (Muzaffari, 2009:11). Öncelikli olarak Şah'ın İran'a iadesini ve Devrim sonrasında Amerika tarafından dondurulan İran'ın mal varlıklarının serbest bırakılmasını isteyen öğrenciler bu istekleri yerine getirilinceye kadar rehineleri serbest bırakmayacaklarını açıklamışlardır. Eylemcilerin bu girişimleri Viyana Konvansiyonu'nun yabancı misyonun güvenliği ilkesine aykırı olmasına rağmen Humeyni'den destek görmüş, İmam bu olayı da kendi hesaplarını gerçekleştirmede başarıyla kullanmıştır. Rehin alınanların ajan oldukları ele geçirilen evraklardan tespit edildiği haberleri kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Bu ortamda rehinelerin koşulsuz salıverilmesi isteği kabul edilmeyen Bazargan ise istifasını açıklamıştır (Arı,

2007: 358). Bazargan'ın tepkisi çift başlı yönetime karşı bir tepki olarak algılanmıştır. Bu da İran'ın iç politik yapısını iyi tahlil etmeden, gücün dağılımını incelemeyen İran'ın dış politikasına ilişkin yorumlar yapmanın ne kadar zor olduğunun bir göstergesidir. Kriz bu şekilde devam ederken Amerika İran'a karşı yaptırımlar uygulamaya başladı, ilk olarak, parası önceden ödenmiş 300 milyon dolar tutarındaki askeri yedek parçaların sevkiyatını durdurdu, 12 Kasım 1979 tarihinde ABD petrol şirketlerinin İran'dan petrol ithal etmesi yasaklandı. 14 Kasım'da ise 8-10 milyar dolayında olduğu tahmin edilen tüm İran varlıklarına el konuldu. İran'da buna karşılık muhtemel bir ABD askeri müdahalesine karşı kara sularını ve hava trafiğini ABD gemi ve uçaklarına kapattı. ABD bunun üzerine uygulamaya koyduğu Kartal Pençesi Operasyonu yada Taba Çölü Operasyonu olarak bilinen kurtarma hareketi ile rehinelere kurtarma girişimi tam bir fiyasko ile neticelendi. ABD rehinelere kurtaramadığı gibi 2 uçak, 8 helikopter ve 8 askerini kaybetti (Gündoğan, 2010:275). Plana göre Meşhed yakınında bir çölde kullanılmayan bir havaalanına gizlice indirme yapılacak, helikopterle kurtarılan rehinelere, burada uçağa bindirilerek İran dışına çıkartılacaktı. Ancak hesapta olmayan bir kum fırtınası nedeniyle önünü göremeyen pilot helikopterin pervanesini uçağa çarpmış, böylelikle uçak infilak etmişti (Çetirge, 1997: 160). Bu olay dünya basınına yansıdığı anda uluslararası sistemin iki kutbundan biri olan ABD için, büyük bir prestij kaybı olmuştur. Gerek Irak ile başlayan savaşın verdiği sıkıntılar, gerekse ABD'nin dondurulmuş olan İran malvarlığını serbest bırakacağı açıklamaları üzerine 444 gün süren kriz 20 Ocak 1981 tarihinde son bulmuş ve 52 Amerikalı ülkeyi terk etmişlerdir (Armaoğlu, 1995:759). Aynı gün Amerika'da yeni başkan Ronald Reagan ise yemin ederek göreve başlıyordu. Carter, İran'da yaşanan olaylarda başarısız oluşu nedeniyle 1980 yılındaki başkanlık seçimlerinden mağlup olarak ayrılmıştır. Seçimlerin galibi Reagan, 1981 Ocağında Carter'den görevi devraldıktan sonra ortaya koyduğu politikalarla seçimlerde açıkladığı şekilde daha sert bir tutum içinde olacağını göstermiştir (Arı, 2005:172).

3.5.4. İran – Irak Savaşı

İran'da Bazargan'ın istifa etmesi üzerine 25 Ocak 1980 tarihli seçimde İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Abul Hasan Beni Sadr olmuştur. Fakat Sadr'ın ılımlı ve liberal politikalarına kısa sürede artan tepkiler sonrasında Haziran 1981

tarihinde Sadr kendini azletmiştir. Bu durum İran’da radikallerin yönetimi tamamen ele geçirdikleri anlamına geliyordu. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında İran, başta ABD ve İsrail olmak üzere Arap dünyası ile de problemler yaşayarak arenada yalnızlığa itilmiştir.

Bu durumdan faydalanmak isteyen Saddam Hüseyin 1980 yılı Eylül ayında, İran’ın iç işlerine karışması, Irak içindeki Şii toplulukların İran tarafından rejim aleyhine kışkırtılması ve Şattül Arap su yolundaki sınırın İran tarafından ihlal edilmesini bahane ederek İran’a saldırmıştır (Topur, 2005:251). Böylelikle sekiz yıl sürecek ve bir milyon insandan fazlasının ölümüne yol açacak İran-Irak savaşı başlamıştır (Langlois ve diğ., 2000:439).

Saddam’ın buradaki öncelikli amacı İran’daki Şii devrimin hızını kesmektir. Zira Irak’ın nüfusunun büyük bölümünü oluşturan Şii nüfustan (%65) dolayı devrimin Irak’a da sıçrama ihtimali vardı (Armaoğlu, 1995:775). Şii ideolojisine dayanan devrimci rejimin Baas ideolojisine alternatif olarak ortaya çıkması Saddam’ın konumunu ciddi şekilde sarsabileceği gibi, bu rejimin Irak’taki Şii toplumları tarafından benimsenmesi Baas rejimi için kuşkusuz önemli bir tehlikeydi. Bunun yanında bölgede en etkili güç olmak isteyen Saddam, hem 1975 Cezayir anlaşması ile bıraktığı toprakları geri almak hem de ‘Şattül Arap’ su yolu üzerinde egemenlik kurmak istiyordu, ayrıca İran’ın Kuzistan bölgesinde bulunan Arap nüfus sayesinde de bu bölgede bulunan zengin petrol yataklarına hükmetmek hedefindeydi (Bodur, 2005:698). Saddam’ın bir diğer amacı da Şah rejiminin yıkılmasının ardından bölgedeki güç dengesini lehine genişletmektir. Zaten bu hususta kendine en büyük rakip olan Mısır’ın, da Camp David anlaşmasını imzalamasıyla İslam Dünyası nezdinde ki itibarının sarsılması iyi bir fırsattı (Gündoğan, 2010: 285).

Savaşın başlarında hızla ilerleyen Irak birliklerinin bu ilerleyişi, daha sonra yerini gerilemeye bırakmıştır. Savaştan hızlı ve kesin bir galibiyetle ayrılacağı inancını taşıyan Saddam Hüseyin, savaş ilerledikçe zor duruma düşmüştür. İran’ın topraklarının genişliği Irak saldırısı için stratejik bir derinlik yaratarak saldırıyı zorlaştırmıştır. Buna bir de savaşın uzamasıyla birlikte artan insan gücü ihtiyacı nedeniyle İran şanslı duruma gelmişti. Irak’ın saldırması ile birlikte içerde siyasal istikrar hızla sağlanmaya başlamış ve bir yerde Humeyni rejiminin ayakta kalmasına yardım edilmiştir (Arı, 2007a: 543).

Gerçekten de o zaman kadar yaşanan rejim ve yönetimle ilgili tartışmalar durulmuş, İran halkı topyekûn Saddam'a karşı kenetlenmiştir. İran'ın yönetiminde hakim durumda olan radikal kanadın en önemli hedefi savaşın Kudüs alınana kadar devam etmesiydi (Çetinsaya, 2004:224).

Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde İran'ın aleyhine olan gelişmeler arttıkça, İran dış politikasında idealizmden realizme doğru değişim başlamıştır. Bu durumla orantılı olarak da dış politik arenada radikal kanadın etkisi azalırken ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz grupların etkisi göreceli olarak artmıştır. Radikal kanadın hayal ettikleri zaferi elde edememelerinin en önemli sebeplerinden birisi, Şah zamanında Amerika desteğiyle modernize edilen ordunun teçhizat yönünden dışa bağımlı olmasıydı (Arı, 2007b:409). İran bunun sıkıntısını savaş sırasında yaşamış, artan yedek parça ihtiyacı ABD'nin ambargo uygulaması nedeniyle karşılayamayarak zor anlar yaşamıştır. Gerçekten de geniş bir coğrafyaya ve Irak'a oranla kalabalık bir nüfus potansiyeline sahip İran'ın savaş sırasında ABD ve bölge ülkelerinin ezici çoğunluğundan destek görememesi onu sıkıntıya sokmuştur. Amerika doğrudan veya bölge ülkeleri üzerinden Saddam'ı desteklemiştir. Tabii bu destek devamlı ve sınırsız değildir.

Savaş esnasında Irak'a destek olan Amerika'nın el altından İran'a da silah sattığının 1986 yılında patlak veren 'İrangate' skandalı ya da İran-Kontra adı verilen olay ile ortaya çıkması tüm dünya kamuoyunun tepkisini Reagan yönetimine çekmiştir. Reagan, kendisi için büyük prestij kaybına neden olan bu olayı açıklarken amacının Şah'tan sonra bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve savaşı onurlu bir şekilde sonlandırmak olduğunu belirtmiştir (Arı, 2007a: 551). ABD'nin böyle bir politika yürütmesi, İran'ın tamamen Sovyet bloğuna kaymasına engel olmak, İran yönetiminde ortaya çıkan ılımlı ve pragmatist yönetimleri desteklemek ve İran siyaseti üzerinde yeniden ABD nüfuzunu tesis etmek olarak ifade edilmiştir. Bu durum Kaplan'ın iki kutuplu uluslararası sistemin bir özelliği olarak ifade ettiği 'Tüm blok üyesi devletler kendi bloklarının üye sayısını arttırmaya çalışırlar. Fakat bu çaba bir devleti karşı bloğa itecekse bu durumda bloksuz kalmasını tercih ederler.' prensibine de denk düşüyordu. Reagan'ın açıklamalarına rağmen ABD-İran ilişkileri savaşın hiçbir döneminde olumlu seyretmemiştir. Bu olaydan sonra Amerikan yönetiminin İran'a yönelik tavrı daha da sertleşmiştir.

Savaş her iki tarafın petrol kaynaklarında ağır tahribat meydana getirmiştir. Çünkü her iki tarafta savaşın ilk günlerinden itibaren birbirlerinin petrol rafinelerini bombardımana tutmuşlardır. Savaş öncesi Irak'ın günde 3.1 milyon varil, İran'ın ise 1.4 milyon varil petrol üretimi söz konusu iken bu durum savaş sırasında her iki ülke için 600.000 varile kadar düşmesine sebep olmuştur (Armaoğlu, 1995:778). Savaş İran'ın 18 Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletler'in 598 sayılı kararını kabul etmesiyle son bulmuştur.

İran-Irak savaşı, Arap dünyasında ki bölünmeyi daha da kesinleştirmiştir. Suudi Arabistan, Ürdün ve Körfez ülkeleri Irak'ı desteklemişlerdir. Libya ve Suriye ise İran'ı desteklemiştir. Savaş sırasında Türkiye ise 'aktif tarafsızlık' politikası takip etmiştir. İslam Konferansı ise daha ilk baştan itibaren arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Aynı şekilde bağlantısızlarda arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Hiçbir savaşta bu kadar arabuluculuk yapılmamıştır (Bodur, 2005:609).

3.5.5. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler

Humeyni'nin 'Mini Şeytanlar'(Arı, 2005: 147). olarak nitelendirdiği Körfez ülkelerinin savaş esnasında takındıkları tavırları incelediğimizde İran'ın ne derece yalnız olduğunu daha iyi görmekteyiz. İran'ın devrim ihracı politikasından çekinen bölge ülkeleri, Saddam tarafından başlatılan savaşı neredeyse kendi adlarına yapılmış bir savaş gibi görerek bütün güçleriyle Irak'a destek vermişlerdir. Bundan sonra bir adım daha ileri giderek, aralarında bir savunma işbirliği örgütü olarak tanımlanabilecek olan, Körfez İşbirliği Konseyi adı verilen teşkilatı oluşturdular (Arı, 2007a:540). Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman liderlerinin 1981 yılında oluşturdukları bu konseyin amacı Afganistan'ın işgal edilmesi ile birlikte kendileri için tehdit olarak gördükleri Sovyet baskısına yönelik ortak tavır almak ve tabii ki devrim ile birlikte İran'da kurulan düzenin kendileri için bir tehdit oluşturmasını önlemektir. Bölge ülkelerinin İran'dan endişe etmelerini gerektiren sebepler de yok değildi; örneğin 1981 sonunda İranlı hacılar ile Suudi polisler arasında Medine'de çatışmalar çıkmış, olaylar esnasında yüzlerce İranlı yakalanarak sınır dışı edilmişlerdir. İran, 'Müslümanların Hac dolayısıyla bir araya gelerek İsrail ve Amerika aleyhinde bulunmadıktan sonra hacı olamayacaklarını' ileri sürüyordu. Bu arada Rafsancani, yaptığı bir açıklamada Hac sırasında yaşanan olayların İran'ın devrim ihracı politikasının bir parçası olduğunu da ifade ediyordu (Arı, 2005:151). Savaşın başından itibaren Suudi Arabistan ve Kuveyt

Irak'a hem maddi yönde destek vermişler, hem de liman ve hava sahalarını Irak'a açarak lojistik destek sağlamışlardır. Irak'a destek veren bir diğer ülke de Ürdün'dür. Ürdün, Suriye ile ilişkilerinin bozuk olması ve Humeyni'den duyduğu endişe nedeniyle Irak'a lojistik ve diplomatik destek vermiştir. Arap dünyası içinde yeniden iyi bir yer edinme kaygısı taşıyan Mısır'da Irak'a destek veren ülkeler arasındaydı. Mısır, hem SSCB'den aldığı silahları Irak'a satarak hem de Irak'a savaşmak için gönüllüler göndererek destek vermiştir. Savaş esnasında Irak'ın kimyasal silah kullanmasına sessiz kalan Körfez ülkeleri ve dünya kamuoyu İran'ın tankerlere ateş açması karşısında tepki göstermekte geç kalmadılar ve onu saldırgan ilan ettiler (Arı, 2005:188). Bu ortamda İran'a açıkça destek olan tek bölge ülkesi Suriye olmuştur. İran Suriye'ye karşılıksız petrol yardımı yapmış, Suriye ise savaş esnasında İran'a silah satarak ve ülkesinden geçen Irak boru hattını kapatarak destek vermiştir (Arı ,2005: 196). Bölge ülkelerinin çoğunluğu Irak'ı desteklemesine rağmen aslında hiçbir ülke ne İran'ın ne de Irak'ın savaştan kesin galibiyetle çıkmasını istememişlerdir. Zira her iki ülke de bölgede liderliğe oynamaktaydı, dolayısıyla savaştan çıkabilecek en ideal sonuç savaş öncesi duruma en yakın koşullara geri dönüşü sağlayabilecek olanıydı (Gerçeksever, 2005:388). Buna rağmen savaşın bitirilmesi hususunda Irak'a değil devamlı olarak İran'a baskı yapmışlardır. İran-Irak savaşı, yıllarca sürmesi ve acı sonuçlar doğurmasının yanında, mevcut rejimin kusurlarını da gözler önüne sermiştir. Halkın yönetime ve onun temel ideolojisine olan güveni de sarsmıştır. Savaşta İran'ın haksız bir saldırıya uğradığı gerçeğine rağmen rejim cezalandırılmış, izolasyona tabi tutulmuş ve nihayetinde de bir kısım toprağını Irak işgali altında bırakarak ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. İran, 18 Temmuz 1988'de BM'nin aynı yıl kabul ettiği 598 sayılı kararını kabul etmiş ve sekiz yıl süren savaş sona ermiştir (Arı, 2007a: 552).

İran'ın devrim ihracı politikası, içinde Şii nüfus barından tüm körfez ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Amacının bir İslam Düzeni kurmak olduğunu açık açık dünyaya ilan eden Humeyni, görevinin ahir zamanda gelecek Mehdi'ye zemin hazırlamak olduğunu söylemiştir. Devrim ihracını bölgedeki çıkarları açısından da zorunlu gören Humeyni'nin temel hedeflerinin, Basra körfezi başta olmak üzere, Afganistan, Lübnan, Orta Asya ve Sovyet Kafkasya'sı olduğu ileri sürülüyordu (Gündoğan, 2010:193)

İran'ın bu dönemde, kısa vadede içerde İslam Cumhuriyeti'nin savunulması ve rejimin korunması, orta vadede İran'ın bölgesel güvenliğini sağlaması ve uzun vade de ise İslami değerlerin hakim olacağı bir dünya düzeninin kurulması hedefi ile hareket ettiği söylenebilir (Ramazani, 1986: 24).

3.5.6. Türkiye ile İlişkiler

Soğuk Savaş döneminde İran-Türkiye ilişkilerinin devrime kadar yaşanan süreç ve devrim sonrası gelişen ilişkiler çerçevesinde ele almak mümkündür. Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında her iki ülkede Sovyet tehdidine karşı Batı bloğu yanlısı bir politika geliştirmişlerdir. Türkiye NATO üyesi bir devlet olarak Batı bloğunda yerini alırken İran'da Batı dönük dış politikasıyla Batı güvenlik şemsiyesi altına girmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rıza Şah 1949 yılında Türkiye'ye savunma işbirliği antlaşması imzalamayı teklif etmiş fakat Türkiye bu durum Sovyetlerin daha fazla tepkisini çekeceği düşüncesiyle reddetmiştir (Çetinkaya, 2003:126) ABD'nin destekleriyle Sovyet tehdidine karşı bölgede ortak bir güvenlik komsepti oluşturulmak istenmiş bu bağlamda 24 Ocak 1954'te Irak, İran, Pakistan, Türkiye ve İngiltere'den oluşan Bağdat Paktı oluşturulmuştur. Pakt 1958 devrimiyle Irak'ın çekilmesiyle kalan dört devlet ile CENTO 'ya dönüşmüştür. Daha sonra 1964'de CENTO üç bölge ülkesi Türkiye-İran ve Pakistan arasında Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development-RCD) örgütü kurulmuştur. Fakat kurulan her iki örgütte kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirememiştir. Görüldüğü üzere İran-Türkiye ilişkileri devrime kadar ki süreçte Sovyet tehdidine karşı ortak savunma ve işbirliği çerçevesinde cereyan etmiştir.

1979 İran İslam devrimi sonrasında Humeyni dönemi Türkiye-İran ilişkilerine bakacak olursak, devrimin hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin İran'da yaşanan rejim değişikliğine yapıcı bir üslupla yaklaştığını görmekteyiz. Bunun nedeni Türkiye, tıpkı 1945 yılında olduğu gibi İran'ın bir iç kargaşaya sürüklenip bölünmesinden ve Sovyet müdahalesine uğramasından endişe ediyordu. Ayrıca, İran'ın iç kargaşaya düşmesi bölgede bir otorite boşluğu doğurabilir, bu ortamda Kürt milli hareketi güçlenebilirdi. Nitekim Başbakan Bülent Ecevit, 13 Şubatta yaptığı açıklamada: 'Komşumuz ve dostumuz İran'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin kardeş İran halkına hayırlı olmasını dilerim. Türkiye, İran'daki olayların gelişimini, başka ülkelerin içişlerine

karışmama kuralına titizlikle uyararak izlemiştir. Uzun bir devlet deneyimine sahip olan İran halkının tüm sorunlarını kendi özgür iradesiyle çözebilecek yetenekte olduğu ve halkın siyasal erginliğinin bunu sağlayacak düzeyde bulunduğu, olaylar içinde kanıtlanmıştır. Türkiye ile İran arasında, komşuluğun ötesinde, tarihsel ve kültürel bağlar ile ortak manevi değerlerden kaynaklanan bir yakınlık vardır. Hükümetimiz İran'daki yeni yönetimle ilişkilerini, ülkelerimiz arasındaki bu yakınlığa ve geleneksel dostluğa uygun biçimde geliştirmeye özen gösterecektir. İlişkilerimizdeki gelişme, inanıyorum ki, bölge barışı ve huzuru açısından da önemli bir etken olacaktır.' sözleriyle yaklaşımını göstermiştir. Başbakan Ecevit'in açıklamaları İran kamuoyunda çok olumlu karşılanmıştır. Fakat yeni yönetimin ve özellikle İmam Humeyni'nin Türkiye'ye bakışı o kadar olumlu değildi. Örneğin Humeyni'nin yabancı bir basın mensubuyla yaptığı söyleşide, birçok İslam ülkesinin İran'ı desteklediği, ancak emperyalizm süngüsünü üzerinde hisseden ülkelerin, örneğin Irak ve Türkiye'nin şimdiye kadar halklarının isteğini anlamadığını, bu ülkelerdeki halkların, yöneticileri doğru yola getirmesi gerektiğini belirterek bakış açısını yansıtmıştır (Çetirge, 1997: 146). 12 Eylül harekâtı İran'da olumsuz karşılanmış ve Amerikan yanlısı bir darbe olarak nitelendirilmişti. O tarihte İran Meclis Başkanı olan Rafsancani, basına verdiği demeçte; 'Bugüne kadar aldığımız haberler Türkiye'deki darbenin Amerikancı bir darbe olduğu yolundadır. Darbenin gerçekleştirilmesi sırasında bir başka süper gücün rızasının alınıp alınmadığı hakkında şimdiden bir görüş belirtemem' (Çetirge, 1997: 178), diyerek Türkiye'deki askeri müdahale hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Her ne kadar Humeyni'nin Türkiye ile ilgili olumsuz görüşleri varsa da bu durum ikili ilişkilerde çok fazla etkili olmamış, bilhassa ekonomik alanda iki ülke ilişkileri artış yoluna gitmiştir. Tabi burada, İran-Irak savaşı nedeniyle İran'ın içine düştüğü yalnızlık ve Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yaşananlardan edindiği deneyimin etkisi büyüktür. Türkiye'nin yapıcı üslubu İran tarafından da olumlu karşılanmıştır. İran – Irak Savaşı esnasında takınılan "aktif tarafsızlık" politikası ve Türk Dışişlerinin ABD'ye Nisan 1980 tarihinde ambargoya katılmayacaklarını bildirmesi ve Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki RCD canlanması ticari ilişkilerin artmasını sağlamıştır. RCD, 1985 yılında ECO olarak yeniden isimlendirilmiştir. İran ile Türkiye arasındaki en önemli problemler ise rejim ihracı çalışmaları ve PKK terör örgütünün faaliyetleri ile ilgiliydi. Türkiye bu

husustaki rahatsızlıklarını devamlı olarak değişik ağızlardan dile getirmekte, İran ise Türkiye'nin bu yöndeki iddialarını ısrarla reddetmekteydi (Saray, 2006:140).

Türkiye ile İran arasında 28 Kasım 1984 tarihinde imzalanan güvenlik anlaşmasıyla da, her iki ülke de topraklarında diğer ülkenin güvenliğine tehdit oluşturacak eylemleri yasaklama kararı aldı. Bu anlaşma Türkiye açısından İran tarafından gelebilecek PKK faaliyetlerinin engellenmesi açısından büyük öneme haizdir. Tahran hükümeti, genel anlamda bu anlaşmaya sadık kalmıştır. Tabi bazı istisnai durumlar ve sorunlar da olmuştur. Ancak iki tarafın da gerginliği tırmandırmamak adına istekli oldukları görülmekteydi.

3.4.7. AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı

Devrimden sonra ABD ile diplomatik ilişkilerini kesen İran'ın, teknolojik ve ekonomik olarak yardım alabileceği en önemli bir siyasî oluşum Avrupa Birliği'di. Her ne kadar, Japonya'nın, İran ile İktisadî ve siyasî ilişkileri olsa da, hassas konularda Japonya, Amerikan Yönetimi'nin baskısı altındadır. AB ise Soğuk Savaştan sonra, bölgede daha etkin olmak ve İran pazarını ele geçirmek için, Amerika'nın baskılarına rağmen, İran ile iktisadî ve siyasî ilişkilerini geliştirmiştir. İran İslâm Cumhuriyetinin, terörist faaliyetleri desteklediği ve Ortadoğu barış sürecine karşı olması, Amerika Yönetimi'nin Avrupa'ya iktisadî ve siyasî baskı yapmalarını istemesinin temel sebepleridir. Buna rağmen AB, Amerika'nın bu siyasetini doğru bulmamaktadır. Dönemin Alman Dış İşleri Bakanı bu durumu şöyle ifade etmiştir: (Taflioğlu, 2008)

'Amerikan siyaseti, Alman siyasetinden farklıdır ve İran'ı izole etmek istemektedir. Fakat biz inanıyoruz ki, İran ile diyalog olmadan, bir gelişme olmayacaktır. Tahran ile diyalog neticesinde faydalı sonuçlar elde ettik. Bunlardan biri, İran Ortadoğu barış sürecine engel çıkarma niyetinde değildir'

İslam Devriminden sonra yalnız kalan İran, Irak Savaşı esnasında bunun eksikliğini fazlasıyla hissetmiştir. Savaşın bitişi ile birlikte yavaş yavaş başlayan dışa açılım ve yumuşama belirtileri kendini göstermeye başlamıştı ki, Salman Rüşdi olayı patlak verdi. 1988 yılında Hint asıllı İngiliz vatandaşı Salman Rüşdi 'Şeytan Ayetleri' (Satanic Verses) adlı kitabında İslam'a hakaret etmiş, İslam peygamberi hakkında yakışıksız yazılar yazmıştır. Bu durum bütün İslam dünyasından tepkileri beraberinde getirerek bir

anda Salman Rüşdü'yu Dünyaca ünlü bir yazar konumuna yükseltmiştir. Kitaba yönelik müslüman ülkelerde protestolarla beraber, İran'dan gelen bir haber tüm dünyanın ilgisini yeniden Humeyni'ye yöneltmişti. Humeyni Salman Rüşdi hakkında ölüm fetvası vermişti. Bu durum yeni yeni toparlanma sürecine giren İran-AB ilişkilerine yeniden darbe vurmuştur (Gündoğan, 2010:400). 1 Mart 1989 tarihinde İran İngiltere'de bulunan diplomatlarını geri çağırırken, 7 Mart 1989 tarihinde de İngiltere vatandaşı Rüşdü'yi koruma altına alarak İran ile olan diplomatik ilişkilerinin kesildiğini duyurmuştur (Gündoğan, 2010:401).

3.4.8. İran-Çin İlişkileri

Batı Asya'da imparatorluk devri sonrası kurulan Çin Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke İran olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler 20. yüzyıl itibariyle 1922 de Çin ile Kaçar hanedanlığı arasında başlayan diplomatik ilişkilerle mümkün olmuştur. Fakat bu durum 1949 yılında Çin'nin yaşadığı komünist devrimle çok fazla sürmemiştir. Bu yıllarda başlayan Soğuk Savaş sürecinde ise İran Şahı'nın ABD yanlısı bloktan yana tavır alması İran-Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktör olmuştur (Zirinsky, 1992:639). Özellikle İran yönetiminin bu dönemde ABD yanlısı politika yürütmesindeki temel sebeplerden biri, 1925 yılında yönetimin Pehlevi hanedanlığına geçmesiyle birlikte meşruiyetini Batı desteğine bağlayan Şahın Batı yanlısı politika tercihi, diğeri ise 1949 yılında İran'daki komünist Tudeh partisinin Muhammed Rıza Pehlevi'ye suikast düzenlemesi sebebiyle Şah'ın komünist ülkelere mesafeli durma anlayışından kaynaklanmaktadır. Neticede İran Şahı hemen yakınındaki iki komünist güce karşı –Sovyetler Birliği ve Çin- iktidarını koruyabilmek için Batı'ya yakın durmuştur (Adıbelli, 2007:296). 1951 yılında Musaddık'ın İran petrolünü millileştirmesiyle İran'ın batı ülkeleriyle arasının bozulmasına sebep olurken, Çin ve Sovyetler Birliği bu durumdan memnun olmuşlardır. Musaddık'ın bu ülkelere yaklaşan politikaları her iki ülkeyide heyecanlandırmıştır (Gasioworowski, 1997:261). Fakat bu durum Musaddık'ın 1953 yılında özellikle İngiliz ajanlarının desteği ile düşürülmesi ile çok da uzun sürmemiştir.

1955 yılında İran'ın Bağdat Paktı'na katılması Tahran-Pekin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Zira bu pakt komünist ülkelere gelebilecek bir tehlikeye karşı

kurulmuştur. Çine göre de Bağdat Paktı ABD'nin komünist ülkeleri çevreleme politikasının bir parçasını oluşturmaktaydı.

Stalin'nin ölümünden sonra Kuruşçev'in yani bir politik çizgi oluşturmaya çalışması Çin-SSCB ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. 1960'larda Pekin'nin yaşadığı her uluslararası sorunda Moskova'na karşı cephede yer alması iki ülke arasındaki ilişkilerin rekabete dönüşmesine son olarak 1968 yılında yaşanan sınır çatışmaları ile birlikte ilişkiler karşılıklı tehdit algılamasına dönüşmüştür. Çin bu dönemde üçüncü dünya ülkeleri ile olan ilişkilerinin gelişmesine hız vererek 1972'de ABD'de imzalan Şanghay Bildirisi'nin altıncı maddesinde ifade edilen 'Çin ezilmiş halkların ve ulusların özgürlük ve kurtuluş mücadelelerini desteklemektedir.' dış politik çizgisinde hareket etmeye başlamıştır. Bu dönemde İran Şahı ülkesindeki komünist hareketlere karşı Çin'nin destek verme ihtimaline engel olmak için Çin ile olan ilişkilerini geliştirmek istemiştir(Adıbelli, 2007:300).

Şah'ın bu tedbirleri 1979 yılında yaşanan devrime engel olamamış ve İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Devrim sonrası İran-Çin ilişkilerine ilk zamanlarda Çin'nin 'bekle gör' politikası yürüterek yeni İran yönetiminin SSCB ve ABD'ye karşı tavrının nasıl olacağını gözlemleyerek geçmiştir. Özellikle bu dönemde SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi Çin'i oldukça rahatsız etmiş jeopolitik konumu itibariyle İran ile olan ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bunun ilk işaretini ise 1980 yılında BM'de İran aleyhine çıkacak ambargo kararına karşı çekimser kalarak göstermiştir(Adıbelli, 2007:301).

1980 yılında başlayan İran-Irak savaşı sırasında silah satın alabileceği ülkeleri değerlendiren İran yönetimi bu dönemde bir çok Ortadoğu ülkesine silah satan Çin ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Yine bu dönemde Tayvan krizi nedeniyle gerginleşen Çin-ABD ilişkileri de İran'ın politik avantaj kazanmasına neden olmuştur. Savaş sürecinde İran'ın en büyük silah tedarikçisi Çin olmasıyla ilişkiler stratejik işbirliğine dönüşmüştür. Çin sattığı silahlara karşılık İran petrolünün en büyük alıcılarından biri olmuştur (Adıbelli, 2007:304). Soğuk Savaş sonrasında ilişkiler İran'ın nükleer enerji elde etmesine destek ve İran doğalgazının Çin'nin enerji ihtiyacını karşılaması denklemi içinde devam etmiştir ki biz bu konuya Soğuk Savaş sonrası İran-Çin ilişkilerinde değineceğiz.

İran-Çin ilişkileri Çin açısından, ihtiyacı olan enerjiyi karşılamada kendisine coğrafi olarak yakın olan doğalgaz ve petrol zengini bu ülkeyle pragmatik ilişkiler geliştirmek olduğu görülürken, İran açısından özellikle devrim sonrası gelişen yalnızlaştırma politikalarını delmeye yönelik olarak Çin ile ilişkilerini geliştirdiğini görüyoruz.

BÖLÜM 4: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İRAN DIŞ POLİTİKASI

25 Aralık 1991 tarihinde SSCB devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un istifa etmesiyle birlikte dağılan SSCB ile birlikte küresel sistemde dengeler değişmiştir. Dağılan doğu bloğu sonrası neler olacağı, ABD'nin tek süper güç olarak nasıl bir dış politika geliştireceği, batı güvenlik şemsiyesi NATO'nun dağılıp dağılmayacağı merak konusu olmuştur. SSCB'nin dağılması özellikle bu ülkenin tehdidi altındaki ülkeleri rahatlatırken, dağılan birliğin arkasından arda arda bağımsızlıklarını açıklayan Türki cumhuriyetler ve diğer balkan ülkeleri bölgesel güç olma yolunda hedefleri olan İran, Türkiye ve AB gibi aktörlerin rekabet alanlarını oluşturmuşlardır.

İran, 1979 yılında yaşadığı devrim sonrasında, ABD'yi büyük şeytan olarak nitelerken SSCB'yi ise küçük şeytan olarak niteleyerek aslında mevcut olan uluslararası sistemi kabul etmediğini göstererek her iki ülkenin sömürge amaçlı üçüncü dünya ülkeleri ile ilişki kurduklarını iddia etmiştir. SSCB'nin dağılması ile birlikte İran, özellikle SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle kendisine tehdit olarak gördüğü bu ülkenin kendisi için tehlike oluşturma olasılığının kaybolmasıyla rahatlamıştır. Zira İran, SSCB'nin sıcak denizlere açılma politikası çerçevesinde sahip olduğu jeopolitik konum itibariyle önem arz etmekteydi.

11 Eylül 2001 yılında, ABD'nin ekonomik kalbi olarak belirtilen Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Amerikan savunmasının merkezi ve Batılı müttefiklerin güvenlik politikalarının belirleyicisi konumundaki Pentagon'a yönelik gerçekleştirilen terörist saldırılarla, gerek küresel ölçekli Amerikan politikası açısından, gerekse bu politikaya muhatap olacak dünyanın geri kalan ülkeleri açısından tarihi bir milat olarak gerçekleşmiştir. Zira bu olay sonrasında, olayın sorumlusu olarak gösterilen El-Kaide'nin merkezi olarak görülen Afganistan'a ABD'nin saldırıları başlamıştır. İki yıl sonra terörizme destek verdiği iddia edilen ve sahip olduğu kitle imha silahları ile başta İsrail olmak üzere bölge ülkeleri için tehdit olarak gösterilen Irak'a müdahale gerçekleşmiştir. Bu durum ABD'yi Ortadoğu'nun fiili aktörü konumuna sokmuştur.

ABD'nin 2003 yılında açıkladığı haydut devletler listesinde İran'ın bulunması, Batı ile pragmatik ilişkiler çerçevesinde yeni bir sayfa açmak isteyen Hatemi yönetimini hayal

kırıklığına uğratmıştır. 2005 yılında İran'da yapılan seçimlerle İran Cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad ile birlikte, İran'da süregelen ve Rafsancani ve Hatemi ile temsil edilen ılımlı pragmatist dış politika anlayışının değişerek yeniden radikal ideolojik bir dış politika perspektifinin oluşacağı izlenimini vermiştir. Bu bağlamda bugün İran'ın nükleer güç sahibi olma adına geri adım atmaması bu yaklaşımın göstergesi gibidir.

Biz bu dördüncü bölümde SSCB'nin dağılması yani Soğuk Savaş dönemin bitmesiyle uluslararası sistemde oluşan yeni konjektüre paralel, İran dış politikasının nasıl şekillendiği üzerinde duracağız. Özellikle bu dönemde İran dış politikasını etkileyen faktörleri ve bu dönemde İran'ın bölge ülkeleri ve küresel güçlerle olan ilişkilerini inceleyeceğiz.

ABD ve SSCB'nin oluşturduğu iki bloğun rekabetine dayanan iki kutuplu uluslararası siyasi sistemin adı olan Soğuk Savaşın, SSCB'nin dağılmasıyla sona ermesi, uluslararası sistemde de Tek Kutuplu yeni bir sistemin oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle yakın asrımız itibariyle, çok uluslu uluslararası şirketlerin kurulması, teknolojik alandaki bilgi ve ulaşım erişiminin dünya çapında yaygınlaşarak kolaylaşması yani küreselleşmenin hızla artması, 1991 Körfez savaşı sırasında ABD Başkanı Bush tarafından Yeni Dünya Düzeni olarak adlandırılmıştır (Oran, 2001:210).

Bu yeni dünya düzeninde ABD'nin politikasında önceliği, serbest piyasa ekonomisinin küresel ağının yaygınlaştırılması ve ekonomik ihtiyaçların en önemli kaynağı durumunda olan enerji kaynaklarının dağıtım ve güvenliğinin sağlanması olmuştur (Tibi, 1998:164). ABD'nin bu anlamda yakından izlediği en önemli bölge Ortadoğu bölgesi olmuştur.

Blokların dağılmasıyla daha bağımsız hareket etmeye başlayan ve bölgesel güç olma hedefi ile hareket eden devletler harekete geçerek bu üstünlüklerini ispatlama politikaları bölgesel istikrarsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Bunun en somut örneği Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi olmuştur. Bu durum Ortadoğu tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. Çünkü ABD bu tarihten günümüze kadar Ortadoğu'ya müdahale etme zeminini bulmuştur.

4.1. Soğuk Savaş Sonrası İnan Dış Politikasını Belirleyen Dış Faktörler

4.1.1. Körfez Savaşı

Körfez savaşı 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlamıştır. Bu başlangıç Ortadoğu'da da yeni bir tarihi sürecinde başlamasına neden olmuştur. Zira bu vesileyle bölgeye müdahale eden Avrupa ve ABD güçleri uzun süre bölgeyi işgal edeceklerdir. Batı devletlerin daha sonraki yıllardaki, kitle imha silahları, nükleer silahlar ve bunun sebep olduğu terörist faaliyetleri bahane ederek bölgeye müdahale etmelerinin çekirdeğini Birinci Körfez Savaşı müdahalesi oluşturmuştur.

Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalinin temel sebepleri olarak, Osmanlı döneminde Kuveyt'in Basra eyaletine bağlı bir yer olması nedeniyle Irak'ın Kuveyt'e yönelik hak talebinde bulunması, Irak'ın Kuveyt'e olan dış borcu, Basra Körfezinde bulunan Varba ile Bujian adalarının ve diğer Kuveyt topraklarının petrol açısından zengin olması nedenler sayılabilir (Tibi, 1998: 168; Çelik, 2005:204).

Tüm bu sebeplerle 8 Ağustos'ta Kuveyt'i ilhak ettiğini 28 Ağustos'ta ise 19. ili olduğunu ilan etmiştir (Tibi, 1998:169). Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi ile Ortadoğu'daki güç dengesi Irak lehine bozulmuştur. Bu durum bölgedeki petrolün batı devletlerine olan sevlini tehdit etmesi, İsrail'in güvenliğini tehdit altına girmesi gibi sebeplerle başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Burada ironik olan şudur ki Irak'ın Kuveyt'i işgaline en çok karşı çıkan Batılı devletlerin uzun zamandır Irak'ın silahlanmasına yardım eden ülkeler olmasıdır. Irak, başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa ve ABD silah şirketlerinin bölgedeki en büyük silah pazarı konumunda olmuştur.

Irak'ın Kuveyt'i işgalinin arkasından BMGK peş peşe önemli kararlar almıştır. 3 Ağustos 1990 tarihinde 660 sayılı kararı ile Irak'ın koşulsuz olarak Kuveyt'ten derhal çekilmesini öngören kararın hemen arkasından 6 Ağustos 1990 tarihli 661 sayılı karar ile Irak'a ekonomik yaptırımları içeren kararı onaylamıştır. Irak'ın 660 sayılı karar uymadığı, Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından tesbit edilirse, BM antlaşmasınının 51. maddesine istinaden meşru müdafaa hakkının olduğunu belirtmiştir. Nihayet 29 Kasım 1990 tarihinde BMGK, Irak'a güç kullanılmasını içeren 678 sayılı kararı almıştır (UN Resolution; Çelik 2005:208). 16 Ocak'ta ise tarihe Çöl Fırtınası Harekâtı olarak geçecek

olan ve 24 Şubat'a kadar devam edecek olan hava saldırıları başlamıştır. 24 Şubatta ise koalisyon⁸ güçlerinin askerlerinden oluşan kara harekâtı başlamıştır. 27 Şubat'ta Irak BM temsilcisinin bir açıklama yaparak BM'in 1990 yılı içinde aldığı 660, 662 ve 674 sayılı kararlarının kabul ettiklerini ifade ederek, Kuveyt üzerindeki tüm haklarından ve iddialarından vazgeçtiklerini bildirmiştir.

BMGK 3 Nisan 1991 tarihinde aldığı 687 sayılı karar ile Irak'la ateşkesin nihai koşulları belirlenmiştir. Buna göre; 1963 tarihli Irak-Kuveyt arasında yapılan antlaşma sınırlarına geri dönülmesi, Irak'ın tüm nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan arındırılması ve Irak'ın bu koşulları yerine getirmesinin denetlenmesi amacıyla Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (International Atomic Energy Agency-IAEA), BM tarafından oluşturulacak BM Özel Komisyon(UNSCOM)'u ile birlikte çalışması kararları alınmıştır. (UN Resolution).

1991 Körfez Savaşı, İran'ın Körfez'in güvenliği açısından ne derece önemli olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. İran Dışişleri Bakanlığı, Kuveyt'in işgalini kınayarak, Irak güçlerinin Kuveyt'ten çekilmesi yönünde çağrıda bulunurken, saldırıyla birlikte yabancı güçlerin bölgeye müdahalesi için zemin yaratılmış olduğuna dikkat çekerek İran'ın bu husustaki hassasiyetini ifade etmiştir. Körfez savaşı boyunca dengeli ve pragmatik bir siyaset izleyen İran için Saddam Hüseyin'in zayıflatılması avantaj sağlarken, ABD'nin bölgeye yerleşmesi dezavantaj oluşturmuştur (Dedeoğlu ve diğ., 2008:21). Çünkü İran'ın Körfez İşbirliği Konseyi bağlamında bölge ülkelerine nüfuzunu sınırlandırıcı etki yaratmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınayan İran, Basra Körfezi'nin ve Körfez monarşilerinin güvenliğinin sağlanması için tarafsız ve ittifak dışı duruşuna rağmen konuyla ilgili BM kararlarını desteklemiştir. Bu dış politika sayesinde İran Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus ve Fas ile ilişki kurmuştur (Anoushiravan ve Zweiri, 2002:300).

Körfez savaşı hiç şüphesiz Ortadoğu'da yeni bir dönemi başlatmıştır. Bölgeye batılı ve Amerika'lı güçlerin yerleşmesi yada hakim olma çalışmalarının önemli bir sonucu olarak Körfez savaşı yaşanmıştır. Bunun en büyük vesilesi ise diktatör Saddam Hüseyin'in masum Kuveyt'lilere saldırması olmuştur. İran İslam Devrimi ile bölgede

⁸ Batılı güçler ve ABD 400.000 den fazla askeri bölgeye sevk ederken, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Senegal, Pakistan, Bangladeş, BAE, Katar, Bahreyn gibi ülkeler 200.000 den fazla asker sevk etmiştir.

yeni bir dış politik yaklaşımla batıya kapalı İslam ideolojisiyle yani devrim ihracı politikası ile hareket eden İran, bir anda karşı olduğu ve Büyük Şeytan olarak nitelendirdiği ABD güçlerini çok yakınında bulmuştur. Humeyni'nin ölümüyle Cumhurbaşkanı olan Rafsancani bu politik gerçeğe hareket ederek 2005 yılına kadar devam edecek pragmatist bir dış politik anlayışın geliştiricisi olmuştur. Hiç şüphesiz Körfez savaşı İran'ın bu bölgede ne kadar önemli bir devlet olduğunun somut göstergesi olmuştur.

4.1.2. 11 Eylül Olayları

11 Eylül 2001'deki terörist saldırıların Amerika'yı çok ciddi değiştirdiği vurgulanır. Aslında daha da önemlisi El Kaide'nin bu saldırısının tüm Ortadoğu'yu değiştirdiğidir. ABD, saldırıların sadece ABD'yi hedef almadığını aslında liberal Batı'nın hedef alındığını ve suçluların Afganistan'da bulunduğu ifade ederek ilk hedefin neresi olduğunu ortaya koymuştur. ABD'nin Afganistan müdahalesinin hemen sonrasında yayınlanan ve ABD'nin yeni güvenlik anlayışını ifade eden Eylül 2002 tarihli 'ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi' ne göre, terörizm, elinde kitle imha silahı bulduran devletler, radikal islami rejimler ve bunlara yardım edenlerin tümü düşman ilan edilmiştir. Ayrıca belgede dünyada yükselen terörizmin ABD'nin tek başına çözemeyeceğinin Rusya'da dahil olmak üzere tüm Avrupa devletlerinin desteğinin şart olduğu ifade edilmiştir (Dedeoğlu ve diğ., 2008: 21). Belgede açıkça bu konuda işbirliği yapmayan devletlerin Amerika karşıtı olacağını ima edilmiştir. Artık ABD kuşatma ve caydırıcılık politikalarının yeterli olmadığını terörizmi destekleyen ülkelerde ki politik kültürün bir demokratik yönetimin kurulmasıyla değişeceğini savunmuştur. Rejim değişiklikleri, terörü önleme amaçlı savaşlar ve demokrasiye zorlamak Amerikan politikasının ana kollarını oluşturacağı ileri sürülmüştür (Takeyh,2009: 140).

ABD terörizmle mücadele adına Afganistan'a yaptığı müdahaleyle yetinmeyeceğini açıklamış gizlice kitle imha silahı ürettiğini ve terörist gruplara destek verdiğini iddia ettiği Irak'a uluslararası bir konsensüs olmamasına rağmen 20 Mart 2003 yılında müdahale etmiştir. Afganistan'a yapılan müdahalede bulunduğu uluslararası desteği, Irak müdahalesinde bulamadığı gibi bunun rağmen bir müdahale Uluslararası hukukun çiğnendiği iddialarıyla bazı Avrupa ülkelerinin ve özellikle Arap ülkelerinin tepkisine neden olmuştur. Bu bağlamda ABD için bir stratejik ortak konumunda olan Türkiye, 1

Martta oyladığı teskereyi mecliste reddederek bir anlamda bu hukuksuzluğa ortak olmama adına tepkisini göstermiştir. ABD yönetimi ise müdahalenin bir demokratikleştirme hareketi olduğunu zira terörizmle ve yanlış ellere geçmiş kitle imha silahlarıyla mücadelenin ancak demokratik yönetimlerle olacağını savunmuştur. Söz konusu bu yaklaşım George W. Bush'un 2006'daki ikinci iktidarı dönemine ilişkin hazırlanan ikinci 'Ulusal Güvenlik Stratejisi' belgesinde ayrıntılarıyla ele alınmıştır. 2002' de yayınlanan belgeyle paralellik arzeden bu yeni güvenlik belgesinde belirli ideolojiler altında yapılanmış tek partili otoriter rejimleri tehdit listesine eklemiş ve bu rejimlerin terörizmi ve kitle imha silahlarını destekleme eğilimlerinin bulunduğunu vurgulayarak İran'ı da haydut devletler kategorisine dahil etmiştir.(Dedeoğlu ve diğ., 2008:22) 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD Afganistan'a ve Irak'a müdahale ederek bu iki ülkenin yönetimini kontrolü altına almıştır. Artık ABD Ortadoğu'da fiili bir aktör konumuna geçmiş ve bu iki müdahale sonrasında en önemli tehdit olarak İran'ı göstermiştir. ABD 2002 yılından itibaren İran'ın gizli olarak nükleer silah üretme projelerinin olduğunu iddia ederek bunun engellenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

4.1.3. İran Nükleer Politikası

İran nükleer politikasını üç döneme ayırarak incelemeye çalışacağız. İlk iki dönemi devrim öncesi ve devrim sonrası İran'ın nükleer çalışmaları başlığı altında inceleyeceğiz. Üçüncü dönemi 2002 yılında İran'ın, IAEA'nın bilgisi dışında Natanz'da uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır su tesisi inşa ettiğinin ortaya çıkmasıyla oluşan kriz (European Union Center of North Carolina EU Briefings, 2008:3) sonrası gelişmeleri '2002 nükleer krizi ve sonrasında yaşanan gelişmeler' başlığı altında incelemeye çalışacağız.

4.1.3.1. İslam Devrimi Öncesi İran'ın Nükleer Çalışmaları

1959 yılına dayanan İran'ın nükleer çalışmaları, bugün kendisinin en büyük düşmanlarından biri olan ABD'nin destekleri neticesinde başlamıştır. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower döneminde ABD, dost ve müttefik olarak gördüğü bazı küçük ülkeleri teknolojik olarak desteklemiş ve bu bağlamda İran'da küçük ölçekli araştırma reaktörünün kurulmasına yardım etmiştir (Efegil ve diğ. 2011:356). Bu çerçevede 1957 yılında ABD ile İran, nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanılmasına yönelik olarak

işbirliği anlaşmasını imzalamış ve 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulmasını sağlamışlardır (Squassoni, 2005:1).

1967 yılında ise ABD'nin destekleri neticesinde Tahran Üniversitesi'nde 5 mw gücünde bir nükleer araştırma reaktörü kurulmuştur. Bunun ardından İran 1968 yılında NPT imzalamış ve 1970 yılında kendi meclisinde onaylayarak yürürlüğe sokmuştur (Kerr, 2009:1). Bu antlaşma İran açısından önemlidir, çünkü NPT'nin 4. maddesi kapsamında hiçbir ayrıma tabi tutulmadan barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme, araştırma yapma ve gerekli malzemeleri tedarik etme hakkına sahip oluyordu.

ABD'de başkanlığın Eisenhower'dan Nixon'a geçmesi, İran'ın ABD dış politikasındaki önemini daha da artırmıştır. Sovyetlerin nüfuzunu yaymasını önlemek isteyen Nixon, Şah yönetimine daha fazla yardımda bulunmaya başlamıştır. 1973 Arap-İsrail savaşının ardından patlak veren petrol kriziyle birlikte, petrolden elde ettiği gelire bağlı olarak ekonomisi çok hızlı büyüyen İran, nükleer çalışmalarına hız vermiş ve bu konuda hem ABD hem de diğer batılı devletlerle birçok antlaşma imzalamıştır (Kıbaroğlu, 2007:225,233). Tahran, bu konuda kararlılığını göstermek için 1974 yılın da İran Atom Enerjisi Kurumu'nu (İAEK) kurmuştur. İAEK kurulduktan sonra Tahran yönetimi ABD, Fransa ve Almanya ile bir dizi antlaşma imzalamıştır. Alman Kraftwerk Union firmasıyla Buşehr'de iki adet reaktör inşaatı için sözleşme ve Fransız firması Framatome ile Darhovin'de iki adet reaktör inşaatı için sözleşme imzalanmıştır (Ekinci, 2009:33). Bunların ardından İran, ABD ile 15 milyar dolarlık sekiz nükleer reaktör inşaatı için antlaşma imzalamıştır. İran'ın nükleer çalışmalarında en ilginç noktayı oluşturan ve günümüzde İran'ın nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlanmasına neden olan 'nükleer yakıttan plütonyumun ayrıştırılması' konusunda ise dönemin ABD Başkanı Gerald Ford, İran'a ABD yapımı yeniden işleme tesisi satma ve çalıştırma teklifinde bulunan bir yönergeyi imzalamıştır. Bununla ötesinde İran 1975'te Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya'nın müşterek girişimi olan Uranyum zenginleştirme firması Eurodif'in %10 hissesini satın almıştır (Ekinci, 2009:33,34). Görüldüğü üzere İran'da İslam devrimi olmadan önce ABD ve Avrupa devletleri, İran'ın nükleer çalışmalarındaki en önemli destekçisi konumunda olmuşlardır.

4.1.3.2. İslam Devrimi Sonrası İran'ın Nükleer Çalışmalarına Hız Vermesi

1979 yılında İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi ABD ile olan ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. İran'da meydana gelen İslam devrimi, Tahran yönetiminin nükleer çalışmalara yönelik politikalarında önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. Yeni yönetim, nükleer çalışmaların İran'ı Batılı ülkelere daha fazla bağımlı hale getireceği gerekçesiyle durdurulmasını istemiştir (Kibaroglu, 2006:216). Ancak 1980-88 yılları arasında Irak ile savaş yapılması ve bu süreç içerisinde teknolojinin ne derece önemli olduğunun farkına varılması üzerine 1985 yılında nükleer çalışmaların yeniden başlatılmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Çin ile 1994 yılında 300 MW'lık bir hidrolik nükleer reaktör inşaatını kapsayan anlaşma imzalanmıştır (Garver, 2006:149). Ancak ABD'nin baskıları sonucu Çin geri adım atarak İran'a yaptığı yardımı durdurmayı kabul etmiştir (Kibaroglu, 2007:235).

Çin'in de devreden çıkmasıyla birlikte İran'ın nükleer çalışmalarındaki en önemli ortağı kuşkusuz Rusya Federasyonu olmuştur. Yeltsin döneminde, 8 Ocak 1995 tarihinde Rusya ile İran arasında bir nükleer işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, İran Rusya'ya nükleer alanda eğitim görmek üzere öğrenci gönderecek, Buşehr'de hafif su reaktörü kurulacak ve bilimsel ve teknolojik konularda işbirliği yapılacaktır. Rusya ile nükleer teknoloji konusunda bağlarını güçlendiren İran, hafif su reaktörü için gerekli belgeleri 1998 yılında Rusya'dan tedarik etmiştir. Ancak Rusya gaz santrifüjli nükleer reaktör tesis edilmesi planını iptal etmiştir (Ekinci, 2009:38).

1970 öncesi dönemde Washington, Tahran'ın petrol rezervlerinin 30-40 yıllık bir dönemde tükenebileceğini, dolayısıyla nükleer teknolojiye biran önce geçilmesi gerektiğini savunurken, İslam Devrimi sonrası dönemde düşman olarak gördüğü İran'ın nükleer teknoloji konusundaki ısrarlarının tutarsız olduğunu çünkü İran'ın petrol ve doğalgaz zengini bir ülke olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden İran'ın doğal kaynaklarla enerji ihtiyacını karşılayabileceğini belirterek nükleer enerji geliştirmesine karşı çıkmaktadır (Köse, 2008:22,23). Devrim sonrasında Washington yönetimi öncelikli olarak İran'ın nükleer enerji konusunda attığı adımları engellemeye çalışmış, bu bağlamda Rusya ve Çin üzerinde baskı kurmuş, bunlar sonuç vermeyince İran'ı nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlayarak Tahran'ın nükleer çalışmalarına engel olmaya çalışmıştır. ABD bu politikasını günümüze kadar sürdürmüştür. ABD bu

konudaki ilk ciddi raporunu 2000 yılında hazırlamıştır. Merkezi Haberalma Teşkilatı'nın (Central Intelligence Agency-CIA) hazırladığı rapora göre İran, 2000 yılındaki imkânlarıyla nükleer silah üretebilecek duruma gelmiştir (Ekinci, 2009:41).

4.1.3.3. 2002 Nükleer Krizi ve Sonrası

2002 yılı sonrasında da İran'ın nükleer programı, ABD'nin karşıt tavrıyla dünya gündeminde önemli bir yer teşkil etmeye devam etmiştir. ABD'nin İran'a karşı tavrı 2002 yılında İran'ın, IAEA'nın bilgisi dışında Natanz'da uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır su tesisi inşa ettiğinin ortaya çıkmasının ardından daha da sertleşmiştir. 2003 yılında Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi Tahran'ın nükleer yakıt çevrim çalışmalarına devam ettiğini açıklarken IAEA, İran'ın Natanz ve Arak tesislerini gizleyerek NPT'yi ihlal ettiğini belirtmiştir. 2003 Eylül ayında ise IAEA müfettişlerinin, adı geçen iki tesiste zenginleştirilmiş uranyum bulmalarının ardından Tahran yönetimi NPT'nin Ek protokolünü imzalamayı kabul etmiştir. Fakat ABD İran'ın BMGK sevk edilmesini istiyordu. Fransa, Almanya ve İngiltere'den oluşan AB Üçlüsü ile İran, AB'nin İran'ın nükleer enerji elde etme hakkını tanıması karşılığında Tahran'ın Ek protokolü imzalaması ve tüm zenginleştirme çalışmalarını durdurması konusunda anlaşılabilir. İran da 18 Aralık 2003 tarihinde Ek protokolü imzalayarak Mayıs 2004'te 1000 sayfalık bir raporu IAEA'ya vermiştir (Köse, 2008:24,26).

IAEA'nın İran'ın sunduğu raporu tatminkâr bulmadığını açıklamasının ardından Tahran yönetimi, nükleer çalışmaların geri döndürülemez olduğunu ve herkesin bunu tanıması gerektiğini belirtmiştir. AB Üçlüsü ile Tahran yönetimi, 15 Kasım 2004 tarihinde yeni bir taslak üzerinde mutabakata varmışlardır. Paris Anlaşması adı verilen bir metin ile İran ilk kez uranyum zenginleştirme çalışmalarını dondurmaya kabul etmiştir. Ancak daha sonra Hatemi'nin yaptığı açıklamada, sivil amaçlı nükleer enerji programından taviz vermeyeceklerini söylemesi ve ABD'nin İsrail'e yer altı tesislerini bombalamakta kullanılan bombalardan satması ortamı yeniden germiştir. Gergin ortamı AB Üçlüsü 5 Ağustos 2005 tarihinde 31 sayfalık yeni bir teşvik ve garanti paketi açıklayarak dağıtmaya çalışmıştır. Bu ekonomik teşvik ve garanti önerileri İran'ın nükleer yakıt dönüştürme çalışmalarına son vermesi dâhilinde hayata geçeceği de vurgulanmıştır. Ancak İran bu belgenin kendilerini küçük düşürücü bir belge olduğunu, böylesi bir belgeyi kabul edemeyeceklerini belirtmiştir (Ekinci, 2009:62). Daha sonra

İran AB Üçlüsüne 6 maddelik bir öneri paketi sunmuştur fakat bu öneri de AB Grubu tarafından reddedilmiştir. Bu süreç sonunda 4 Şubat 2006 tarihinde IAEA'da yapılan oylamada 3 ret oyuna karşı 27 evet oyuyla İran, BMGK'ye sevk edilerek 6 Mart 2006 tarihine kadar da ek süre verilmiştir (Ekinci, 2009:70).

29 Mart 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi üyeleri uzun tartışmalardan sonra Rusya ve Çin'in tepkileriyle birlikte Fransa ve İngiltere tarafından hazırlanan İran'a ağır tehditler içeren taslak metin değiştirilerek karara bağlanmıştır. Buna göre İran'dan barışçıl amaçlarla nükleer enerji edinme isteğinin güvenilirliğinin sağlanması için IAEA kararlarına ve isteklerine uyması gerektiği vurgulanmış, Ar-Ge ve faaliyetleri ve tüm uranyum zenginleştirme programını 30 gün içinde durdurma çağrısında bulunmuştur (Ekinci: 2009, 78,79).

İran'ın nükleer programında önemli tarihlerden birisi de 9 Nisan 2006'dır. Bu tarihte Mahmud Ahmedinejad yaptığı basın açıklamasında İran'ın %3.5 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardığını ilan etmiştir. Bu çalışmalara anlaşmalar çerçevesinde devam edeceklerini belirtip olası bir ABD saldırısına en sert şekilde karşılık vereceklerini de açıkça ifade etmiştir. Soruna çözüm bulmak için uğraşan AB ülkeleri Fransa, Almanya ve İngiltere'nin hazırladığı, ABD, Rusya ve Çin'in de onayladığı bir öneri paketini AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana 6 Haziran 2006'da İran'a giderek Tahran yönetimine sunmuştur. Tahran yönetimi bu teklife 22 Ağustos'ta cevap vereceğini açıklamış fakat bu cevap başta ABD olmak üzere diğer ülkeleri tatmin etmemiştir. Haziran ayının sonundaki G-8 zirvesi öncesinde cevabını hazırlaması istenen İran, bu sürede öneriye cevap vermemiştir. Bunun akabinde 31 Temmuz 2006 tarihinde BMGK, 1696 no.lu kararı alarak 31 Ağustos 2006 tarihine kadar Tahran'a uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurması için süre vermiş ve eğer Tahran yönetiminin bu süre zarfında çalışmalarını durdurmazsa ekonomik ve diplomatik yaptırımlarla karşı karşıya kalacağı belirtmiştir (Ekinci, 2009:91,97).

23 Aralık 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi İran'a ilk defa yaptırım kararını oybirliği ile almıştır. 1737 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı'na göre İran'a hassas nükleer malzemelerin ve balistik füzelerin doğrudan satışını yasaklamıştır. IAEA'nın tesbit ettiği hassas nükleer faaliyetler derhal askıya alınması istenmiştir. Uranyum zenginleştirme ve ar-ge çalışmalarının da askıya alınması karara bağlanmıştır. Yaklaşık

bir yıl sonra 24 Mart 2007 tarihinde İran'a karşı verilen kararlara uymaması dolayısıyla ikinci yaptırım kararı Güvenlik Konseyi tarafından oybirliği ile alınmıştır. 1747 sayılı karara göre, İran menşeli silahların ihracatının yasaklanması, füze ve nükleer faaliyetlerle bağlantılı olduğu düşünülen 15 şahıs ve 13 kuruluşun mal varlıklarına el konulmuştur. Ayrıca tüm devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan insani yardım konuları haricinde İran ile kredi, imtiyaz ve mali yardım antlaşmaları yapmaması istenmiştir. (Ekinci,2009:115,123)

Diğer taraftan, IAEA' nın 22 Şubat 2008'de yayınladığı raporda, Tahran yönetiminin nükleer silah üretmeye çalıştığına dair herhangi bir delilin bulunmadığı belirtilmektedir. IAEA' nın yayınladığı bu rapor, Tahran yönetiminin elini güçlendirmiş ve daha önce de iddia ettiği gibi yürütmekte olduğu nükleer çalışmaların sadece barışçıl amaca yönelik olduğu tezini kuvvetlendirmiştir. Bu açıklamalardan tatmin olmayan BMGK, 3 Mart 2008'de Endonezya'nın karşı oyuna rağmen İran'ın yurt dışındaki mal varlıklarına ek kısıtlamalar getiren ve uygulanan yaptırımların sertleştirilmesini öngören 1803 nolu kararı almıştır. Karara göre İran'a zenginleştirme faaliyetlerini durdurmak için üç ay süre verilmiştir. Karar İran'daki nükleer ve füze çalışmalarına dahil olmuş isimlere yönelik seyahat engelini düzenlerken, malvarlıkları dondurulacak özel ve tüzel kişilerin listesi genişletilmiştir. Ayrıca İran'ın Avrupa'daki çeşitli banka hesaplarını dondurulmakta ve bazı ekstra kısıtlamalar getirilmekteydi (Ekinci,2009: 153).

ABD Başkanı Barack Obama, İran'a karşı uyguladığı politikada diplomasiye de önem verdiğini göstererek, 5+1 grubunun Nisan 2009'da yeni bir öneri paketi hazırlanmasını sağlamıştır. Obama, Bu öneri paketine İran'ın Eylül ayına kadar yanıt vermesi ve yılsonuna kadar yapılan müzakerelerde önemli mesafelerin alınması gerektiğini vurgulamıştır. Tahran yönetimi de bu öneriye cevabını eylül ayında vermiş ve nükleer haklarını müzakere etmemek şartıyla 5+1 grubuyla görüşmeyi kabul etmiştir (Sinkaya, 2009:73-74). İran ile 5+1 grubu arasındaki müzakereler 1 Ekim 2009 tarihinde Cenevre'de başlamıştır. Yapılan görüşmelerde ön plana çıkan konuların başında İran'ın, Fordo adında gizli ve yeni bir uranyum zenginleştirme tesisi inşa ettiğinin ortaya çıkması olayı gelmiştir. Diğerleri ise Tahran'ın elinde bulundurduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun yurtdışına gönderilerek reaktör için gerekli yakıtı dönüştürülmesi ve tekrar geri gönderilmesi konuları olmuştur. 5+1 grubunun ortaya

attığı bu takas önerisi Tahran yönetimi tarafından kabul görmüştür ve bu konuda teknik görüşmeleri gerçekleştirmek için Viyana'da yapılmasına karar vermiştir.

19-21 Ekim 2009 tarihleri arasında Viyana'da bir araya gelen ABD, Fransa, Rusya ve İran yetkilileri, IAEA' nın hazırladığı bir rapor üzerinde mutabık kaldılar. Bu rapora göre İran, %3,5 oranında zenginleştirdiği uranyumun %70'ini Rusya'ya gönderecek, Rusya bunu %20 zenginleştirerek Fransa'ya gönderecek ve Fransa da bu miktarı nükleer yakıtı dönüştürerek İran'a teslim edecekti. Taraflar bu öneriye bir hafta içerisinde cevap vereceklerdi. ABD, Fransa ve Rusya IAEA' nın raporunu kabul ettiklerini açıklamışlardır. Ancak ilk başlarda öneriye sıcak bakan ve Viyana görüşmelerinin Batı'nın, kendilerinin nükleer programını kabul etme aşamasına geldiklerini iddia eden Tahran yönetimi, bunu bir başarı olarak görmüştür. Bunun yanında Fransa ve Rusya'nın bu konuda güvenilemez olduğuna dayanan muhalif baskılar neticesinde IAEA'nın raporuna karşı yeni bir öneri paketi olarak sayılabilecek cevabını vermiştir. İran, zenginleştirilmiş uranyumu İran'da IAEA'nın denetiminde bir yerde stoklamayı ve önce nükleer yakıtı alıp daha sonra zenginleştirilmiş uranyumu Rusya'ya vermeyi önermiştir. Bu durum karşısında Baradey, İran'ın zenginleştirilmiş uranyumunun her iki tarafın da güvendiği Türkiye'de stoklanmasını önermiştir.

9 Haziran 2010'da BMGK Türkiye ve Brezilya'nın karşı oylarına rağmen 4. ambargo kararını almıştır. Buna göre; Kararda, İran'ın nükleer ya da balistik programına katılan İran Atom Enerjisi Kurumuna bağlı İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi Başkanı Cevad Rahiki'ye ve toplam 40 İran kuruluşu, uluslararası alanda mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı getirilmesi öngörülmüyor. Kararın öncesinde Brezilya ve Türkiye İran ile Uranyum takasına ilişkin mutabakata varmışlardı.

Bugün uluslararası antlaşmalar çerçevesinde nükleer güç sahibi olmayı meşrulaştıran, ABD, Rusya Federasyonu, İngiltere, Fransa ve Çin olmuştur. Fakat İsrail, Hindistan, Pakistan ve K.Kore NPT'yi imzalamadan nükleer güce ulaşmışlardır. Oysa bugün İran dahil 183 ülke NPT antlaşmasını imzalamış durumdadır (Laçiner, 2010). ABD ve diğer nükleer güçler, NPT'yi imzalamayan 4 ülkenin durumunu istisna sayıp dünyanın geri kalan ülkelerinin nükleer silahlara sahip olmamasını en önemli öncelikli nükleer politika olarak görmektedirler. Burada kritik olan barışçıl amaçlarla kullanılan nükleer teknoloji ile nükleer silahlar arasındaki teknolojik açığın fazla olmamasıdır (Laçiner, 2010a).

Yani barışçıl amaçlı nükleer enerjiye sahip olan bir devletin kısa bir süre sonra nükleer silah sahip olması mümkün olmaktadır. Nükleer güç tekeli elinde bulunduran ABD ve diğer nükleer güç sahibi devletlerin temel endişesi de buradan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun temel vazifesi, nükleer enerjiye sahip ülkeler tarafından Uranyum zenginleştirmesinin sınırlı seviyede tutularak nükleer silah elde etmelerinin önüne geçmek adına denetim yapmak olmuştur. ABD bu yaklaşımı bazı devletlerin yeterince sorumlu davranmamalarına bağlayarak izah ediyor, fakat bilinen bir gerçek ki Dünyada bu gücü kullanan tek devlet yine ABD'nin kendisidir. Buda bize gösteriyor ki aslında nükleer kriz üzerinden küresel bir liderlik savaşı verilmektedir.

ABD'nin İran üzerindeki baskısının, Körfezdeki enerji çıkarlarının güvenliği, İran üzerinden Rusya ve Çine karşı manevra kabiliyetini genişletme çabalarının yanı başında, güçlü İsrail lobisinin etkisiyle İsrail'in bölgede güvenliğinin temin edilmesi de önemli bir sebep olarak gözükmektedir. İsrail NPT'yi imzalamamış, NPT imzacısı 189 ülkenin İsrail'i antlaşmayı imzalamaya davetini de reddetmiştir. İran'ın henüz nükleer teknolojisi bile tam olarak yokken İsrail 1958'den buyana nükleer bir ülke. İsrail bu teknolojiyi başta Fransa olmak üzere Batı'dan gizlice temin etmiştir. İsrail'in sadece Dimona'daki nükleer tesislerinin 300 kadar nükleer başlığın üretilmesini sağladığı tahmin ediliyor. Ayrıca sahip olduğu Jericho'lar ile yaklaşık 7800 km ile uzun menzilli atış kabiliyetine de sahip konumundadır. Bu durum İsrail'i bölgede en önemli askeri güç konumuna yükseltmektedir. ABD'nin henüz daha nükleer teknoloji elde etme safhasında bulunan ve NPT'yi imzalamış İran'a karşı ağır baskı kurarken, İsrail'e karşı, NPT'yi imzalamayan bir ülkeye baskı yapamayız anlayışıyla hareket etmesi bölgedeki ikircikli yaklaşımın açık göstergesi olarak gözükmektedir (Laçiner, 2010b)

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse bugün İran dış politikasını belirleyen temel faktörlerden en önemlisi İran'ın nükleer politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'ın nükleer güce sahip olmak istemesi bölgede lehine gelişen güç dengesizliğine karşı tedbir almak olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Zira bölgede kendisini tehdit olarak gören iki ülke İsrail ve ABD nükleer güç sahibidir. İran bir taraftan uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmemek için Nükleer enerjiye sahip olmak istemesini NPT

antlaşmasına dayandırarak barışçıl sebeplerle olduğunu açıklıyor olsa da, Nükleer güce sahip olmayı bölgedeki güvenliği açısından kaçınılmaz olarak görmektedir.

4.1.4. Liderlerin Yaklaşımları

4.1.4.1. Rafsancani Dönemi Dış Politika Yaklaşımı

1989 Humeyni'nin ölmesi ve hemen akabinde Soğuk Savaş'ı sona erdirecek olan SSCB'nin dağılma sürecinin başlaması birçok kişiye göre İran için önemli bir şans doğurdu. İran bulunduğu jeopolitik konum itibari ile gerek Ortadoğu ülkelerine gerek Kafkas ülkelerine ve gerekse de Orta Asya ülkelerine etki edebilecek bölgesel bir güç olma potansiyelini taşımaktaydı.

Humeyni'nin ölümü ardından Cumhurbaşkanlığına seçilen Haşimi Rafsancani ile birlikte İran için sisteme tekrar uyum süreci de başlamış oldu. Meclis Başkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi, eski cumhurbaşkanı Hamaney'in Dini Lider olması, ideolojik temelli İslam rejiminin dış politik anlayışının, yumuşamaya doğru gideceği düşüncelerini haklı çıkartmıştır. Özellikle Irak savaşının neden olduğu ağırlaşan ekonomik şartlar ve rejim ihracı politikasının bölgede İran'ı yalnızlaştırması, Rafsancani döneminde İran'ın ideolojik temelli dış politikadan daha pragmatist ve realist bir dış politika stratejisi geliştirmeye yöneltmiştir. İran bu çerçevede yakın komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve güven verici bir ilişki kurabilmek için çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda İran, körfez ülkeleri ve Batı ülkeleri ile ilişkilerin temel parametrelerini yeniden gözden geçirerek bu ülkelerin endişe duydukları konuları açıklığa kavuşturmak için gayret sarf etmiştir (Dursunoğlu, 2005:125;Arı, 2007: 556).

Rafsancani dönemi, İran'da Liberalizm yanlısı politikaların öne çıktığı, 'Onarım Dönemi' olarak ifade edilebilir. Devrimci değil reformcu/yapısalcı bir dönemdir, İran-İrak savaşı döneminde kaybedilen özellikle ekonomik güç ve istikrarın yeniden temin edilmesini amaçlar. Rafsancani dönemi İran yönetiminde, kişisel doktrinler yerine uzmanlığın temel esas alındığı, devrim yerine faydacı reel-politiğin, devletçi ekonomik politikaların yerine girişimci liberal ekonomik politikaların tercih edildiği bir dönem olmuştur (Çitlioğlu, 2009:43;Dursunoğlu, 2005:125). Özellikle ekonomide yeniden yapılanmaya ağırlık veren İran, korumacılıktan vazgeçerek 'açık kapı' politikası benimsemiş, ülkeye sermaye girişini sağlamak için ekonomide liberalleşme çabalarını

arttırmıştır. Bu anlamda İran, 1993 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik başvurusunda bulunmuştur (Gürkaş ve diğ., 2007:230).

Rafsanjani döneminde gerçekleştirilen aynasal reformlarla, Başbakanlık makamı kaldırılmış, Cumhurbaşkanının yetkileri artırılmıştır (Gürkaş ve diğ., 2007:230). Bu dönemin en belirgin özelliği Rehber ve Cumhurbaşkanı'nın dış politikada ülkenin menfaatlerini ön plana çıkaran realist tutumlar sergilemedeki işbirliği başarısıdır.

Rafsanjani'nin dış politika alanındaki avantajlarından biri Aralık 1981'den 1997 ortalarına kadar aynı kişinin, Ali Ekber Velayeti'nin Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmesidir (Çetinsaya, 1997: 301). Yeni dönemde İran, devrim ihraç etme politikasını resmen terk etmese de, uygulamada ideolojiden çok kendi ulusal çıkarlarını temel eksen olarak alan, oldukça pragmatik bir dış politika izlemeye başladı. Humeyni sonrası reformist dış politika anlayışı: ticaretin artırılmasını, kolektif güvenlik önlemlerini içeren işbirliği anlaşmalarını, başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölge ülkeleri ile diplomatik diyalogun geliştirilmesini hedeflemekteydi (Takeyh, 2003: 50).

Birinci Körfez Savaşında İran'ın, Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı çıkması, batı ülkeleri ile olan ilişkilerin yumuşamasına sebep olmuştur. Özellikle AB ülkelerinin Salman Rüştu olayı ile İran'a karşı uyguladıkları ambargoyu bu dönemde kaldırarak, ABD'ye göre farklı düşündüklerini ortaya koymuşlardır. Fakat 1992 yılında Berlinde öldürülen Kürt liderlerin sorumlusunun Almanya tarafından İranlı yöneticiler olarak gösterilmesi, AB ülkeleri ile İran arasındaki ilişkilerin yeniden bozulmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Rafsanjani ve ekibinin genel anlamda dış politik düşünceleri, İran'ın savaştan kaynaklanan sıkıntılarını aşmak, yaşadığı acı izolasyon tecrübesi nedeniyle de dış dünya ile diplomatik ilişkileri geliştirmeye çalışarak İran'ı içine kapanıklıktan kurtararak dünyaya açmak olarak özetlenebilir.

4.1.4.2. Hatemi Dönemi Dış Politik Yaklaşım

23 Mayıs 1997'de yapılan seçimlerde Hatemi'nin sürpriz bir şekilde cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması hem içte, hem de dış dünyada büyük yankı uyandırdı. Hatemi'nin geçerli oyların yaklaşık %70'ini alması İran'ın iç ve dış politikalarında köklü değişikliklere gidileceği yorumlarına yol açmıştır. Nitekim 2001 yılı seçimlerinde de bu başarısını tekrarlayarak ki 1997 seçimlerine göre oylarını %7.8 arttırarak %78'e

çıkarması uyguladığı bu köklü değişikliklerin başarısını göstermiştir (Aktaş, 2004:186). Hatemi'nin 20 milyonluk bir halkoyu desteği ile iktidara gelmesi onun elini güçlendiren en önemli etmen olmuştur. Hatta Hatemi yanlılarının ifadesiyle, Humeyni'nin devrimi savunacak 20 milyonluk bir ordu arzusuna gönderme yaparak Hatemi'nin aldığı desteği değişim için 20 milyonluk bir ordu olarak tanımlıyorlardı (Demirtepe, 1999: 25). Bu sonuçlar dünyanın başka bir ülkesinde alınmış olsaydı kuşkusuz bu beklentiler ve yorumlar gayet normaldir, ama konu İran olunca durum fiiliyatta biraz farklıdır. İran'ın siyasi sistemi karmaşık ve dünyada başka örneği olmayan bir yapıdadır zira modern İslam teokrasisi ve demokrasinin unsurları bir arada uygulanıyor. Hatemi Cumhurbaşkanı olarak yürütme erkinin başıdır, ama bu pozisyon iktidara ait tüm yetkileri tek başına kullanabileceği anlamına gelmiyor. İran'ın kendine özgü bir içyapısı ve yönetim mekanizması mevcuttur. Bu da cumhurbaşkanı seçilen kimseye İslam Cumhuriyeti Anayasası ve rehberin çizdiği sınırlar dâhilinde siyaset yapma serbestisi getiriyor. İktidarın Rehber, Cumhurbaşkanı, Meclis ve Düzenin Yararını Teşhis Heyeti arasında paylaşılıyor olması, farklı politik akımların uzlaşmak için birbirlerine ödünler vermesini gerektirirken bu durum aynı zamanda kurumların istikrarının güvenceye alınmasını sağlamaktadır (Adelkhah, 2001: 13).

Hatemi ruhban sınıfına mensup olup, 1979 devriminin önde gelen isimlerindedir; kendisini çok liberal bulan Meclis 1992'de onu istifaya zorlayana kadar Kültür ve İslami İrşat Bakanlığı görevinde de bulunmuştur. Dolayısıyla kendisi gerçek anlamda sivil toplumdan çıkmış biri değildir (Adelkhah, 2001: 20). Anayasal iktidarsızlığının yanında, Hatemi, sert/katı bütçeden kaynaklanan ekonomik baskılar, düşen petrol gelirleri, çok büyük ve hantal devlet bürokrasisi, ABD'nin ekonomik yaptırımını gibi birçok problemle de uğraşmak zorunda kalmıştır (Demirtepe, 1999: 26). Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmeden önce telaffuz etmeye başladığı medeniyetler arası diyalog ve vakar, mantık ve milli çıkarlar temelinde bütün ülkelerle normal ilişkiler kurmak ve mevcut ilişkileri geliştirmek için içeride ve dışarıda aşması gereken çok engel vardı. Hatemi yönetimi İran İslam Cumhuriyeti'nin Rafsancani döneminde başlayan Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi, bölge ülkelerinin endişelerinin giderilmesi politikasını daha da ileriye götürmeyi amaçlamış fakat ülke içindeki statükocu siyasi yapıyı aşmakta her zaman zorlanmıştır.

Gerek Rafsancani gerekse de Hatemi, birçok noktada düşünceleri rehberinkiler ile çatışsa da Hamaney'i açıkça eleştirmekten sürekli olarak kaçınmışlardır. Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçildiği dönemde İran'ın dış ilişkileri hemen her alanda kötüleşmişti. Bu durum Hatemi'nin seçilmesi ile birlikte onun pozitif üslubu sayesinde olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Tahran ile büyük devletler arasındaki sürekli artan tansiyonu düşürme sözü veren Hatemi, batı ile diyalog kurma yönünde çaba sarf etmiştir. Uygarlıkların çatışması tezine sürekli karşı çıkmış, Kemal Harrazi gibi bir bürokratu da Dışişleri Bakanlığı'na atayarak dış politika alanında önemli atılımların yapılacağı sinyalini vermişti.

Hatemi'nin 1997 İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantısında Amerikan halkına yaptığı diyalog ve diplomatik yumuşama çağrısı Washington üzerinde olumlu bir etki yapmıştır. Hatemi'nin ayrıca Amerikan halkı ile ilgili takdir dolu ifadeler içeren CNN Röportajı da Amerikan halkının dikkatini çekmiştir. Hatemi'nin CNN muhabiri Christiane Amanpour ile yaptığı söyleşinin satır araları incelendiğinde, gerek Amerikan halkı ile ilgili açıklamaları, gerekse 1979 yılındaki rehineler krizinden dolayı üstü kapalı da olsa özür dilemesi İran Cumhurbaşkanı'nın ABD ile olan ilişkileri düzeltme yönünde attığı önemli adımlar olarak görülmüştür. Hatemi'nin bu üslubu ABD'yi Büyük Şeytan olarak niteleyen, rehineler krizine destek veren Humeyni'nin görüşlerine zıt olması bakımından kayda değer olarak görülmüştür (Oğuz, 2001: 11).

Diğer taraftan AB üyesi ülkeler 1997'de Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesini memnuniyetle karşılamışlardır. Nitekim Hatemi döneminde AB üyesi ülkeler ile İran arasındaki ilişkiler ivme kazanmıştır. AB ile İran arasındaki ilişkilerin koptuğu Berlin Mikenos davasından sonra İran'ı terk eden AB büyükelçileri 1997 sonbaharından itibaren bu ülkeye geri dönmeye başlamışlardır, bunu AB'nin Şubat 1998'de Tahran ile üst düzey ziyaret yasağını kaldırması izlemiştir. İran-AB arasındaki ilişkiler bu süreçle birlikte kesintisiz olarak devam etmiştir. 1999 yılında Salman Rüşdü hakkındaki fetvanın kaldırılması ile de İran-İngiltere ilişkileri düzelme seyrine girmiştir (Anoushiravan, 2002:15).

Hatemi döneminde 11 Eylül olaylarının gerçekleşmesi büyük şanssızlık olmuştur. Zira batı ile ilişkileri diyalok ve karşılıklı çıkar çerçevesinde geliştirmek isteyen Hatemi yönetimi ABD'nin İran'ı 'Haydut Devlet' olarak ilan etmesiyle sarsılmıştır. 2002

yılında baş gösteren nükleer krizle birlikte de AB ülkeleri ile olan ilişkiler bitme noktasına gelmiştir.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki Hatemi yönetiminin Batı ve bölge ülkeleri ile ilişkileri karşılıklı güven ve pragmatik ilişkiler çerçevesinde geliştirmek istemesine karşılık özellikle Batı ülkelerinin güvensiz yaklaşımları nedeniyle ilişkiler sürekli gel gitler yaşamıştır. ABD'nin 2000 seçimleri ile başa geçen şahinlerden oluşan Bush yönetimi, potansiyel tehlike olarak gördükleri İran İslam rejimine yaklaşımları ilişkilerin gelişmesine engel oluşturmuştur.

4.1.4.3. Ahmedinejad Dönemi Dış Politik Yaklaşım

11 Eylül saldırıları öncesinde İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi, ülkede ki dini oligarşiye karşı, İran'ın dış politikasının daha pragmatik bir çizgiye çekilmesi yönünde bir politikanın sergilenmesi gerektiği düşüncesini ulusal ve uluslararası platformlarda dile getiriyordu. Her ne kadar ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini tam olarak ifade edemese de İran'ın ulusal çıkarlarının her şeyin üstünde olduğu tezini sürekli gündemde tutmaktaydı. Özellikle ekonomik dengelerin sıkıntılı olması dış yatırımların çekilmesiyle istihdam oranının artırılması gerektiği fikri Hatemi'nin elini güçlendiriyordu. İşte böyle bir ortamda İran mollaları da ABD ile ilişkilerin kurulması konusunda bir fikir birliği oluşturmuşlardı ki, gerçekleşen 11 Eylül saldırıları sonrasında, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesi ve arkasından İran'ı haydut devlet olarak ilan etmesi bütün bu yumuşama atmosferini, bir anda yok etmiştir. Aslında ABD'nin Afganistan müdahalesini İran'da desteklemiş bu konuda ABD ile aynı düşüncülerini ifade etmişlerdir. Zira Sünni bir yönetim olan Taliban'la bu ülkede bulunan Şii nüfus dolayısıyla İran-Afganistan ilişkileri sancılı bir süreç yaşıyordu. Taliban Afganistan'daki Şii grupları (kuzey ittifakı) İran'ın desteklediğini iddia ederek İran'ın rejim ihracı politikalarının ülkesini tehdit ettiğini savunmaktaydı. Fakat ABD'nin daha sonra İran'ı gizli nükleer silah edinme amacıyla suçlaması ve BM nezdinde ambargo talep etmesi her şeyi değiştirdi. Bu durum İran'daki muhafazakârların elini güçlendirmişti. Zira muhafazakârlar İslam Devriminden buyana ABD'nin Büyük Şeytan olduğunu ve ABD'nin Ortadoğu üstündeki hegemonyasının kırılması gerektiğini savunuyorlardı. Nitekim bu rüzgârla muhafazakâr kanattan seçime

giren Tahran eski belediye başkanı Ahmedinejad 17 Haziran 2005 tarihinde yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Ahmedinejad, ilk kez açıkça İran'ın gerçek rakibinin İsrail olduğunu ve İran'daki ABD karşıtlığının doğrudan bölgeye yapılan müdahaleler ve İsrail'e verilen destek olduğunu söylemiştir. ABD'nin İsrail ve Suudi Arabistan'ı askeri ve ekonomik olarak desteklemesi karşısında İran'ın kendi savunma sistemini geliştirmesi ve yeni ekonomik çıkış alanları arıyor olması bu çerçevede meşru bir zemin bulmuştur. İran'ın ABD ve İsrail'i tehdit olarak görmesi ve bu iki ülkenin de İran'ı tehdit olarak görmesi sertlik politikalarının sürdürülmesine zemin hazırlamıştır. Bunun sonucu olarak İran uzun menzilli füzeler üretilip denemeler yapması, uydu ve haberleşme sistemlerini geliştirme çabaları ve kaynak çeşitliliğini oluşturma amaçlı olduğu ileri sürülen nükleer tesisler kurma çabası bu rekabetin bir sonucudur. Buna paralel olarak yeni cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın radikal söylemleri, ABD ve İsrail'in eline dünya kamuoyunu etkileyebilecekleri kozlar vererek ABD'nin Ortadoğu'da kalmasının gerekliliği düşüncesinin meşru zeminini oluşturmuştur. Zira Ahmedinejad, İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini dile getirmiş (Bacık ve diğ., 2008:95), buna karşı çıkan Avrupalılara da çok meraklılarsa İsrail'e Avrupa'da mesela Almanya'da bir toprak vermelerini önermiştir (Takeyh, 2209:219). Bu tutum İsrail'den yana olanların İran'dan yana olamayacaklarını ortaya koymuştur. Ayrıca bu radikal söylemler İran lehine politika geliştiren Çin, Rusya gibi ülkelerinde elini zayıflatmıştır.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki İran'da Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla İran'daki reformist grupların etkisi kırılırken devrimci ruhu ifade eden muhafazakârların tekrar İran dış politikasına etkin olmaya başladığıdır. ABD'nin 11 Eylül sonrası Ortadoğuluların neredeyse tümünü terörist sayan uygulaması, İran'da Amerikalıları şeytan gören anlayışın yaygınlaşması, toplumsal ve politik iletişim olanaklarını tamamen sınırlandırmaktadır.

4.2. ABD ile İlişkiler

ABD şu anda, tarihinde görülmediği şekilde Ortadoğu ve Orta Asya'yı da içine alan büyük bir alan üzerinde kompleks politikalar üretmek zorundadır. Bu bölge karışık ve çabuk alev alabilen ve ABD'nin jeostratejik çıkarları açısından son derece önemli bir coğrafyadır. İran ise bu bölgede fiziksel ve sembolik açıdan merkezi bir konumdadır.

İran'ın komşularına bakıldığında da, doğuda din ve uyuşturucudan güç bulan karışıklığın yarım asırdan fazla devam ettiği ve uluslararası terörün kaynağı olarak görülüp ABD tarafından müdahale edilen Afganistan, güneydoğusunda nükleer silahlara sahip bir devlet Pakistan, kuzeydoğuda önemli bir doğalgaz ülkesi Türkmenistan, Kuzeybatı sınırlarında yine önemli bir Kafkas ülkesi Azerbaycan, yine kuzeybatıda diyebileceğimiz Ortadoğu'da giderek yükselen bir bölgesel güç konumunda olan Türkiye, Batısında, yakın zamana kadar 150.000 ABD askerinin bulunduğu, karışıklıkların son bulmadığı etnik ve dini çeşitliliğiyle Irak, son olarak ise güney ve güneydoğusunda yer alan Körfez ülkeleri, bölgede ki önemli rakibi konumunda olan Suudi Arabistan ve dünya petrolünün %40'nun aktarımının yapıldığı Basra Körfezi (Brzezinski ve Gates, 2008:28). ABD'nin 11 Eylül hadisesi hemen sonrasında Afganistan'a yaptığı müdahale, onun hemen iki yıl sonrası 20 Mart 2003 yılında Irak'a müdahale etmesi onu Ortadoğu'nun fiili bir aktörü durumuna getirmiştir. İran, aktörü olduğu coğrafyada önemli bir stratejik bölgeyi elinde bulundurması nedeniyle ABD'nin Ortadoğu'daki dış politikasının önemli halkasını oluşturduğu bir gerçektir. Dolayısıyla İran dış politikasında ABD'nin etkisi önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda ABD-İran ilişkilerinin tarihi arka planına kısaca değinerek özellikle Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin incelenmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

ABD açısından İran, özellikle jeostratejik açıdan çok önemli bir konumda bulunmaktadır. İran: Orta Asya'ya yakınlığı, Kafkasya'yı güneyden çevrelemesi, Körfeze olan hâkimiyeti yönüyle Ortadoğu'daki en önemli ülkelerden biridir. Diğer taraftan dünya petrol ve doğalgaz kaynaklarının %65'nin bulunduğu bu bölge İran'ı jeoekonomik açıdan da önemli kılmaktadır. İran bir taraftan zengin körfez ülkeleri Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE'ni etkileme konumunda olduğu gibi, günde 20 milyon varil petrolün sevkiyatının yapıldığı Hürmüz boğazını da kontrol etmekte diğer taraftan sahip olduğu jeostratejik konum itibarıyla, Çin ve Rusya'nın kontrolü açısından kilit bir jeopolitik konuma sahip bulunmaktadır. Bütün bunların yanı sıra İran'ın kendisinde enerji zengini bir ülke konumundadır. Dünya doğalgaz rezervlerinin %15 ne sahip olması ile Rusya'dan sonra en zengin gaz rezervlerine sahip ikinci ülke durumundadır. (Eslen, 2006)

ABD-İran ilişkileri 1947 yılında İngiltere'nin SSCB'ye karşı ABD'den yardım talep etmesiyle başlamıştır. Bu tarihten itibaren İran üzerinde ciddi etkisi bulunan İngiltere'nin yerini ABD almaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde iki kutbun zaman zaman gerginleşen rekabet esaslı politikalarında iki bloğa da coğrafi anlamda yakın olan ülkeler ayrıca önem kazanmışlardır. Bu anlamda İran, Türkiye gibi ülkeler ABD müttefiki olarak önem kazanırken Küba, Kuzey Kore gibi Sovyet müttefiki ülkeler de önem kazanmıştır. 1970'e kadar olan dönemde ABD-İran ilişkileri ABD'nin Ortadoğu petrolü üzerinde çıkarlarına hizmet edecek bir profile gerçekleşmiştir. 1971'den itibaren ise ABD başkanı Richard M. Nixon'un iki ayaklı politikası çerçevesinde ABD İran'a ayrı bir önem vermiş bunun neticesinde ikili ilişkilerde ciddi bir ivme kazanmıştır. ABD'nin bu yeni politikasına göre ABD dostu güçlü bir İran, SSCB'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu kırabilecekti. Böylelikle ABD İran'a yaptığı askeri ve ekonomik yardımlarla İran'ı desteklerken İran'da körfezde ABD'nin etkin olmasının yollarını açıyordu. 1973 Arap-İsrail savaşları ile doğan petrol krizinde gelirlerini ciddi oranda arttıran İran, ABD'den silah satın alımına hız vermiştir. 1950-1971 döneminde ABD'nin İran'a olan silah satımı 1.5 Milyar Dolar iken, 1971-1976 yılları arasında bu rakam 12 Milyar Dolara kadar yükselmiştir (Noreng, 1998:236). Bu dönemde Şah yönetimindeki İran ABD'nin Ortadoğu'daki önemli stratejik müttefiki konumuna yükselmiştir.

1979 İran İslam Devrimi sonrasında her şey değişmiştir. Zira devrim ABD aleyhtarlığı üzerine kurulmuştur. İran halkının çoğu CIA destekli bir darbe sonucu iktidara gelen Muhammet Rıza Şah'ın İran'ı ABD'ye bağımlı konumuna düşürdüğünü düşünmüşlerdir. Bunun neticesi olarak devrim sonrası başa geçen Humeyni ABD'yi büyük şeytan şeklinde nitelendirerek ilişkilerin eskisi gibi olamayacağını göstermiştir. Nitekim devrimin hemen sonrasında 4 Kasım 1979 günü Humeyni taraftarı bazı öğrencilerin Amerikan büyükelçiliğini basarak 444 gün sürecek rehineler krizinin yaşanmasına sebep olmaları tesadüfi değildir (Armaoğlu, 1995:759). Bu kriz ABD ile İran arasındaki ilişkilerin hükümetler düzeyindeki bozukluğunun halklar nezdinde de oluşmasını sağlamıştır. Bu olay ABD halkının İran'ı tehlikeli ve güvenilmez bir ülke olarak görmelerine sebep olmuştur (Kocatürk ve diğ., 2004:254).

İran-ABD arasında ki ilişkiler 1989 yılında Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte, İran'ın pragmatist politikaları neticesinde bir düzelme beklenmiş olsa da bu çok mümkün olmamıştır. 1997 yılında Cumhurbaşkanı olan ve Rafsancani'nin reformist politikalarını devam ettiren İran cumhurbaşkanı Hatemi aynı yıl Tahran'da gerçekleşen İslam Konferansı toplantısında CNN'e röportaj vermiş üstü örtülü olarak rehinelere krizi dolayısıyla ABD'den özür dileyerek iki ülke arasındaki ilişkilerin barış güvenlik ve sükunete dayalı olarak diyalogla geliştirilmesi temennisinde bulunmuştur. Bu röportaj devrim sonrası ilk defa bir İran Cumhurbaşkanı'nın ABD televizyonuna röportaj vermesi bakımından da önemlidir. Hatemi'nin bu söylemi ABD'yi büyük şeytan ve dünyayı sömüren cihangir bir devlet olarak niteleyen Humeyni'nin görüşleriyle tamamen çelişmektedir (Bozkurt ve diğ., 2007:82).

İran hükümetinin ABD'ye gönderdiği bu olumlu mesajlar iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine fırsat vermeden 11 Eylül 2001 saldırıları gerçekleşmiştir. Bu olay sonrasında ABD terörizm ve teröre destek veren ülkelere savaş ilan ettiğini açıklamıştır. 2002 yılında ABD'nin Irak, Kuzey Kore ve İran'ı terörizmi destekleyen 'Haydut Devletler' olarak ilan etmesiyle İran-ABD ilişkileri giderek kötüye giden bir seyir izlemeye başlamıştır (European Union Center of North Carolina EU Briefings, 2008:3). Bu tarihten sonra ABD için Büyük Ortadoğu Projesi ve terörizmle savaş öncelikli dış politika unsuru olmuştur. Bu bağlamda terörizme destek veren ülkeleri dize getirmek ve onların halklarını özgürleştirmek bahanesiyle önce Afganistan'a ardından kitle imha silahları ürettiğini iddia ettiği Irak'a müdahale etmiştir. Yine bu dönemden itibaren ABD İran'ın barışçıl olmayan nükleer enerji sahibi olmaya çalıştığını, Filistin'de, Afganistan'da terörist gruplara yardım ettiğini iddia ederek İran'ı baskı altında tutmaya çalışmıştır (Takeyh, 2007:160).

İran'da 2005 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini sürpriz bir şekilde radikal söylemlere sahip olan Ahmedinejad'ın kazanması İran-ABD ilişkilerinin daha da gerginleşeceğinin sinyallerini vermiştir. Nitekim Ahmedinejad bir taraftan Nükleer enerji edinme haklarının ellerinden alınmayacağını ifade ederek ABD'ye meydan okurken, diğer taraftan İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini söyleyerek, radikal çıkışlar yapmaktadır. İran'ın nükleer silah elde etme isteği bölgede gerginliği giderek

arttırmaktadır. İran'ın bu isteği bölgede aleyhine bozulan güç dengesi sistemini yeniden kurma isteğini yansıtmaktadır. Zira bölgede BMGK üyesi iki devlet Rusya ve Çin'in yanı sıra Hindistan, Pakistan ve İsrail nükleer güç sahibi oldukları iddia edilmektedir. Özellikle hasım düşman olarak gördüğü İsrail'e karşı güç dengesini oluşturmak isteyen İran, nükleer silah sahibi olmak istemektedir.

Ahmedinejad dönemi itibariyle İran-ABD ilişkileri sert söylemlerle devam etmektedir. ABD bir taraftan BM nezdinde ambargo kararıyla (Ekinci, 2009) İran'a uluslararası baskı uygulamaya çalışırken diğer yandan bölge ülkelerine baskı yaparak İran'ı yalnızlaştırma politikası yürütmektedir. İran ise müzakereleri açık tutarak önceleri AB üçlüsü ile sonraları beşli grupla görüşmeleri devam ettirerek, olabilecek muhtemel askeri müdahaleye engel olmaya çalışmaktadır. Diğer yandan İran, Türkiye, Çin, Hindistan, Rusya ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerini reel politik zeminde ekonomik çıkarlara dayandırarak geliştirmeye çalışması ABD'nin yalnızlaştırma politikalarına engel olma iradesini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin yenedünya düzeni kurma hayalinin ilk pratik zeminini Ortadoğu alt sisteminde uygulamıştır. Gerek Birinci Körfez savaşında gerekse de 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak müdahaleleri ABD'nin dünyanın tek başat gücü olarak etkinliğini ve gücünü kullanarak bu bölgeyi İsrail'in güvenliği ve enerji kaynaklarının güvenli yollardan batıya aktarılması amacına hizmet edecek şekilde dizayn edilmesi amacını taşıdığı söylenebilir. Ortadoğu alt sisteminin önemli bir güç dengesi unsuru olan İran, ABD'nin önündeki en önemli engel olarak gözükmektedir. Bu bağlamda ABD, İran'ı bölgede yalnızlaştırarak güçsüzmeye bölgedeki nüfuzunu kırmaya çalışmaktadır. İran ise ABD'nin bu politikasına karşılık bir taraftan bölge ülkeleriyle olan pragmatik ilişkilerini geliştirerek cevap vermekte diğer taraftan da Nükleer Güç olma yolundaki faaliyetlerini hızlandırarak hem bölgede güç dengesi oluşturmak istemekte hem bölge ülkeleri nezdinde prestij kazanarak liderliğe soyunmakta hem de yaşadığı iç politik çalkantıları bu vesileyle bertaraf etmeye çalışmaktadır.

4.3. Rusya İle İlişkiler

İran bölgesel ve dış politikasında Rusya ile olan ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Zira Rusya bölgede uzun süre başat güç olarak rol almış, SSCB'nin dağılması ile birlikte ise özellikle Viladimir Putin döneminde bölgedeki etkinliğini tekrar

kazanabileceği politikalar üretmeye başlamıştır. İran ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin yakın tarihi 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları ile bugünkü Azerbaycan'ın bölünerek önemli bir kısmının İran topraklarında kalmasını sağlayan antlaşmalardır (Hüseyin, 2009:50). 20. yüzyıl boyunca İran, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası dolayısıyla mesafeli bir politika geliştirmiştir. İran İslam devrimi ile birlikte ABD'yi büyük şeytan SSCB'yi ise küçük şeytan olarak nitelendirmiştir. Fakat SSCB'nin 1991 yılında dağılması ile birlikte hem Rusya ile olan kara sınırı ortadan kalkmış, hem de kominizim İran için ideolojik bir tehdit olmaktan çıkmıştır.

1980-88 yılları arasında devam eden İran-İrak savaşında 1987 yılına kadar SSCB Irak'ı desteklemesine rağmen bu tarihte aldığı ani bir kararla İran'dan yana tavır almıştır. Bu tarihten sonra özellikle İran'ın SSCB ve daha sonrasında da Rusya'dan aldığı silahlar giderek artış göstermiştir (Kamalov, 2008:222).

Soğuk Savaş sonrası dönemde İran-Rusya ilişkileri devrimin hemen sonrası ve daha öncesine nisbeten hızlı bir gelişme göstermiştir. 1990-2000'li yıllar Rusya'nın kendini toparlamasıyla geçmiş nihayet 12 Mart 2001 yılında imzalanan Karşılıklı İlişkiler ve İşbirliğinin Temelleri konulu anlaşma ile ilişkilerin ivmesi hızla yükselmeye başlamıştır. İran Cumhurbaşkanı Hatemi 12-15 Mart tarihleri arasında Moskova'ya gerçekleştirdiği resmi ziyarette Putin tarafından oldukça sıcak karşılanmış ve ilişkilerin seyirini belirleyecek İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Rusya özellikle bu anlaşma sonrasında ekonomik çıkarlarının etkisiyle İran'a nükleer enerji edinimi konusunda işbirliği yapma sözü vermiştir (Oğan, 2007:189).

İran-Rusya ilişkilerinde önemli bir diğer köşe taşı ise 15-16 Ekim 2007 tarihinde Tahran'da yapılan Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Liderleri Toplantısı olmuştur. Rusya devlet başkanı Putin 64 yıl sonra İran'ı bir toplantı vesilesiyle de olsa ziyaret eden ilk Rusya Devlet Başkanı olmuştur. Toplantı sonunda alınan kararlar Hazar'ın statüsü ile ilgili olmasından çok, Rusya ve İran'ın ABD karşıtı bir eksen oluşturmalarının somut kararlarını oluşturmuştur. Bu toplantıda alınan en önemli karar beş Hazar ülkesinden her biri, diğer bir Hazar ülkelerine saldırmamayı taahhüt ettiği gibi, bu ülkelerden herhangi birisi üçüncü bir ülkenin bu beş hazar ülkesinden birine saldırı için topraklarını kullandırmama şartını getirmiştir (Oğan ve diğ, 2008:183). ABD'nin İran'ı vurmasının tartışıldığı bir zamanda böyle bir karar İran'ı rahatlatmıştır. Yine Tahran zirvesinde

NPT uygulaması yönünde kararlılık teyid edilirken, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknolojiyi geliştirme hakkı olduğu deklare edilmiştir. Diğer taraftan enerji kaynaklarının aktarımı ile ilgili beş hazar ülkesinin ortak onayının olması gerektiği konusunda varılan uzlaşma yine önemli birer doğalgaz zengini ülke konumunda bulunan İran, Türkmenistan ve Rusya'nın bu konuda da ortak hareket etmeleri gerekliliğini ortaya koyarak, batı ülkelerine mesaj verilmiştir (Yeşiltaş, 2008:92).

Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistemde Rusya'nın İran ile olan ilişkiler daha çok jeostratejik ve jeoekonomik karakter taşımaktadır. Zira Rusya Ortadoğu'da önemli bir müttefiki olan Suriye'yi 1991'de, Irak'la olan iyi ilişkilerini ve petrol imtiyazlarını ABD'nin bu ülkeye Birinci Körfez Savaşı ile müdahale etmesi sonrası kaybetmiştir. Rusya ABD'nin Afganistan'a yerleşmesi ile Orta Asya'daki stratejik üstünlüğünü kaybetme noktasına gelmiştir. Söz konusu bu gelişmelere karşı Rusya'nın İran'a karşı ABD'nin rağmena politika geliştirmesi bu ülkenin jeostratejik ve jeoekonomik açıdan önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan ABD ve Batı dünyasının silah ambargosuyla karşı karşıya bulunan İran Rusya için önemli silah pazarı konumundadır (Oğan, 2008:190). İran için ise Rusya'nın desteği ABD'nin yalnızlaştırma politikasının delinmesi anlamına geldiği gibi, nükleer güce sahip olmak için gerekli olan teknik altyapıyı elde edebileceği bir devlet konumundadır. İran için Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesinde diğer bir önemli sebepte uluslararası örgütlerde örneğin BM Güvenlik Konseyi'nde Rusya'nın ABD'nin baskılarına direnerek İran aleyhine çıkabilecek kararlar veto etme yetkisini kullanabilme ihtimalidir.

Bugün İran ile Rusya birçok bölgesel ve uluslararası sorunda benzer yaklaşımları bu sebeple üretmektedir. Bu konuları biraz daha somutlaştırmak gerekirse; (Oğan ve diğ, 2008:189)

- ✓ ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya olmak üzere bölgeye askeri üs kurma girişimi her iki ülke tarafından tehdit olarak algılanmaktadır.
- ✓ Irak'ta ve Afganistan'da ABD askerlerinin bulunmamasını her iki ülkede istemektedir.
- ✓ ABD'nin dünyada tek başat güç olmasını her iki ülkede istememekte ve çok kutuplu bir sistemi savunmaktadırlar.

- ✓ Üçüncü ülkelerin Hazar'da askeri bir güç olarak bulunmasını her iki ülkede karşıdrlar.
- ✓ Özellikle Türkiye'nin Orta Asya'da Türk Cumhuriyetleri ile kurmaya çalıştığı sıkı işbirliğine her iki ülke de karşı çıkmakta Türkiye'nin bölgede etkinliğini arttırmasını her iki ülkede istememektedir.
- ✓ Vahabizm'in yayılmasına her iki ülkede karşı çıkmaktadır.
- ✓ İran'ın İKÖ içinde Rusya'nın ise Şangay İşbirliği Örgütü içinde birbirlerine verdikleri destek iki ülkenin de çıkarına gözükmemektedir.
- ✓ Her iki ülkede Azerbaycan'ın güçlenmesini ve İran içinde ki 30 milyon Azerbaycan türkünün bağımsızlık isteklerinin oluşmasını istememektedir.

Görüldüğü gibi İran ve Rusya'nın bölgede ortak hareket etmesini sağlayacak yeterince sebep her iki ülke içinde söz konusudur. Rusya Federasyonu eski dışişleri Bakanı İgor İvanov,

'İran, Rusya'nın Orta Asya'daki önemli bir ortağıdır. Tahran'ın İslam dünyasında ki nüfuzu ve otoritesi herkes tarafından bilinmektedir. Rusya ile İran'ı birbirine bağlayan sadece iyi komşuluk ilişkileri değildir. Birçok bölgesel ve küresel sorunun çözümüne yönelik yaklaşımlardaki yakınlık da Rusya ve İran'ı birbirine bağlamaktadır. İki ülkenin başarılı bir şekilde gelişen karşılıklı ilişkileri bölgesel politikalar için önemli bir pozitif faktör haline gelmiştir.'

sözleriyle iki ülke arasındaki ilişkilerin temellerini ortaya koymuştur. 15 Eylül 2005 tarihinde BMGK 60. Genel Kurul Toplantısında Putin ile bir araya gelen Ahmedinejad, 'Güçlü bir Rusya İran için en iyi dosttur. Güçlü bir İran ise Rusya'nın en iyi ortaklarından birisidir' diyerek iki ülke arasındaki işbirliği ve dostluğun devam etmesinin ülkesi ve Rusya için önemini ifade etmiştir (Oğan ve diğ, 2008:192).

Sonuç olarak 1970 yıllarda Soğuk Savaşın soğuk esintilerinin hissedildiği yıllarda, ABD için SSCB'ye karşı Ortadoğu ve Batı Asya'da önemli bir müttefik olan İran, ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasının önemli bir ayağını oluşturuyordu. Bu dönemde (1971-1976) ABD 'nin İran'a silah satımı 12 milyar doları bulmuş böylelikle ABD'nin silah sattığı ülkeler arasında İran birinci sırayı almıştır. (Noreng, 1998:236;Kocatürk, 2004:250). Devrimden sonra ise ABD ile İran arasındaki ilişkiler İran'ın tek taraflı tutumuyla bozulmuş 11 Eylül sonrasında ise ABD'nin İran'ı haydut devletler içine

almasıyla ilişkiler iki düşman ülke seviyesine çıkmıştır. Bugün gelinen noktada ise Rusya- İran ilişkilerinde pragmatik bir yaklaşım söz konusudur. Zira Rusya ABD'nin bölgedeki etkisini daha da arttırmaması için İran'ı siyasi olarak desteklediği gibi batılı ülkelerin silah ambargosuna tabi olan İran'a sattığı silahlarla ekonomik güç kazanmaktadır. İran ise ABD'nin yalnızlaştırma politikasını Rusya, Çin ve Türkiye gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirerek kırmaya çalışmaktadır. Adeta 1970 yıllarda ki durum bugün itibariyle tersine dönmüştür.

4.4. AB ile İlişkiler

Soğuk Savaş dönemi İran-AB ilişkileri, 1992 yılına kadar Avrupa ülkeleri ile ayrı ayrı ve karşılıklı ilişkiler çerçevesinde yürütülürken, 1992 Maastricht anlaşmasıyla kabul edilen Ortak Güvenlik ve Dış Politika nedeniyle kurumsallaşan AB dış politikası ile farklı bir boyutta gelişmeye başlamıştır. Devrim sonrasında İran'ın karar alma mekanizmasında etkili radikal kanat Avrupa ile ilişkilerin gelişmesini istememişlerdir. Radikal kanadın olumsuz yaklaşımına bir de Salman Rüşdi olayı eklenmesi ile AB ülkeleri ile ve özellikle İngiltere ile ilişkiler sorunlu olarak devam etmiştir. 1991 Kuveyt Krizi ve ardından çıkan savaş esnasında İran'ın takındığı yapıcı tutum Avrupa nezdinde ki olumsuz imajını düzeltmiş, AB ülkeleri İran ile ilişkilerini düzeltme istikametinde olmuştur. Zaten Avrupa Birliği Ülkelerinin İran'a bakış açıları ABD'ninkinden farklı olmuştur; İran'ı tecrit etmek yerine bu ülke ile diyalog içinde ilişkilerin geliştirilip diplomasi ve insan hakları konusunda dünya kamuoyu ile birlikte hareket etmesini sağlamak gerektiğini savunmuşlardır (European Union Center of North Carolina EU Briefings, 2008). Humeyni'nin son zamanlarında patlak veren Salman Rüşdi olayı ile kesilen İran-AB ilişkileri Rafsancani döneminde gelişme göstermiştir. Örneğin, 1990 Sonbaharında AB, İran üzerindeki bütün ambargoyu kaldırmış ve İran'da daimi temsilcilik açma kararı almıştır. AB'nin bu tutumu sayesinde İran, ABD hükümetinin 1995 yılında kabul ettiği İran ve Libya'ya ekonomik ambargoyu içeren, D'Amato⁹ yasaının, etkisini atlatmayı başarabilmiştir (European Union Center of North Carolina EU Briefings, 2008). Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığındaki son günlerinde AB ile İran ilişkileri yeniden kriz dönemine girmiştir. 1992 senesinde İranlı dört Kürt liderin

⁹ ABD'nin 1996 tarihli ünlü D'Amato Yasası, 'terörizmi destekledikleri gerekçesiyle' İran ve Libya'nın enerji sektörüne 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan firmalara çeşitli cezalar uygulanmasını öngören yasadır.

Berlin'deki Mykonos adlı bir Yunan lokantasında öldürülüşüyle ilgili davaya bakan Berlin Ceza Mahkemesi, suikastın İran yöneticileri tarafından kararlaştırılıp, planlandığı sonucuna varması, Rafsancani ve Hamaney'in de aralarında bulunduğu İranlı yöneticilerin suçlu bulunması, zaten sıkıntılı olan İran-AB ilişkilerine de yeniden darbe vurmuştur. AB İran'ı cezalandırmaya karar vermiş; Başta Almanya olmak üzere tüm AB ülkeleri büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Bakanlar düzeyindeki ziyaretler durdurulmuş, İranlı bürokratların Avrupa'ya ziyaretleri de kısıtlanmıştır. (Çetinsaya, 2004:234)

İran-İngiltere arasındaki ilişkiler ise ancak 1998'de Salman Rüşdü hakkında Humeyni tarafından çıkartılan ölüm fermanını kaldırılmasıyla birlikte normalleşme sürecine girmiştir. 1999 yılında karşılıklı büyükelçilikler tekrar açılmıştır.

Kurumsal anlamda AB-İran arasındaki ilişkiler her ne kadar 1995 yılında başlatılmış olsa da, iki tarafın bir sözleşme çerçevesinde ilişki kurması ve işbirliğine girmeye yönelik adımlar atması, 2001 yılında mümkün olabilmiştir. İran İslam Devriminden bu yana bir İran Dış İşleri Bakanı Kemal Harrazi Eylül 2001'de Brüksel'i ziyaret etmiştir. Söz konusu bu ziyaret AB-İran ilişkilerinin dönüm noktasını oluşturmuştur. 19 Kasım 2001'de AB Komisyonu, İran ile insan hakları, terörizm ile mücadele, KIS'in yayılımının engellenmesi, Filistin sorunu konularını içeren bir siyasal diyalog ile birlikte ticari işbirliği antlaşması görüşmelerinin başlatılmasını önermiştir. Bir yıl sonra 17 Haziran 2002'de AB Bakanlar Konseyi, komisyon'un bu önerisini uygun bularak, İran ile söz konusu görüşmelerin 2002 Aralık ayı içinde başlamasını istemiştir. Ayrıca Avrupa Parlamentosu'ndan bir grup milletvekili Tahran'ı ziyaret etmiştir. Hemen sonrasında Şubat 2003'te Kemal Harrazi Avrupa Parlamentosu'nda konuşma yapan ilk İran Dış İşleri Bakanı unvanını almıştır. Bu dönemde özellikle iki gelişme İran için geliştirilen bu ilişkilerin pozitif dönüşümü olarak dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi, AB 'Halkın Mücahitleri Örgütünü' 3 Mayıs 2002'de yayınladığı resmi gazetede terörist bir grup olarak nitelendirmiştir. İkincisi ise BM nezdinde İran'daki insan haklarını eleştiren önerileri müzakere etmemeye karar vermiştir (Dağcı ve diğ, 2007:130).

Son yıllar içinde İran nükleer programı AB ve ABD için önemli konular arsındadır. İran barışçıl amaçlı nükleer enerji üretmek istediği konusunda ısrarcıdır. Atlantik'in her iki yakasında ki birçok gözlemci, İran'ın nükleer silah üretmeye çalıştığına ilişkin

yeterli sebepleri olduklarını iddia etmektedir. Ne AB nede ABD İran'ın nükleer silah sahibi olmasını istemektedir. Petrol fiyatlarının yüksek olması İran'ı dünya ekonomisinde önemli bir aktör haline getiriyor.

2003'ten itibaren AB Irak müdahalesinin aksine İran'a karşı diplomasi yollarını savunuyor. ABD İran'a acil bir müdahaleyi savunurken AB ise kritik diyalog adını verdiği bir diplomasi yoluyla soruna yaklaşıyor.

ABD ve AB için İran önemli bir ülkedir. Şahı destekleyen ABD ve AB'nin İran ilişkileri 1979 İran devrimi sonrasında zayıfladı. Soğuk Savaş sonrası İran, ABD ve AB ile çok çeşitli konulardan dolayı çatışmaktadır. Batı, İran'daki insan hakları ihlalleri, İran'ın Hizbullah ve Hamas gibi terörist grupları desteklemeleri, İsrail aleyhtarlığı ve Salman rüştu fetvası gibi sebeplerle İran'ı eleştirmektedir. Öte yandan İran, Batının iç işlerine karışmasına karşı çıkmaktadır, çünkü 1953'te ilk demokratik seçimlerle başa gelen hükümeti batılı gizli ajanlarla devirmiş, ayrıca 1980 İran Irak savaşında Batı Saddam Hüseyin'i desteklemiştir. Dahası ABD'nin 2001 ve 2003 Afganistan ve Irak müdahalesi sonrasında İran kendisini tehdit altında hissetmektedir.

2003'ten beri İran ve batılı güçler arasındaki çekişme İran nükleer programını doğurmuştur. İran'ın nükleer programını geliştirmesi ciddi sorunlar doğuracağını bildiğini kabul ettiğini batılı analistler düşünmektedir. İran'ın nükleer silah sahibi olması bunların terörist grupların eline kolayca geçebilecek olma ihtimali korkulara sebep olmaktadır. Diğer taraftan İsrail'in İran'a karşı önleyici bir saldırı düzenlemesinin sebebi olmasıyla Ortadoğuda kötü bir sarmal oluşabilir.

Sonuç olarak İran'ın nükleer silah sahibi ülkeler kulübüne girmesi yeni nükleer adayların çıkmasına sebep olabilir.

İran İslam devrimi sonrasında İran'ın rejim ihracı politikalarını diğer Ortadoğu ülkelerine yayma politikası Batı ile olan ilişkilerini etkilemiştir. İran-Irak savaşının sonunda Humeyni'nin ölümüyle Batı ile olan ilişkilerde yavaş yavaş gelişmeler yaşandı. Rafasancani'nin ılımlı diplomasisi ve ekonomik gelişmeye paralel İran batı ilişkileri gelişme göstermiştir. 1992'den itibaren Avrupa Birliği İran ile Kritik Diyalog çerçevesinde ilişkilerini sürdürmüştür. Fakat Avrupa ülkelerinde bu konuda bir görüş birliği söz konusu değildir.

ABD ise İran'a yaptırımlar ve baskı kurulması gerektiği düşüncesi ile 1995'te Clinton zamanının da Dmato yasasını çıkardı. Fakat batı ülkeleri bunu reddetti. 1997'ye kadar İran ile AB ilişkileri iyi bir period izledi. Mykonos Trial vakası ki bu Almanya'da bazı İranlı'ların öldürülmesinde Almanya mahkemelerinin İran'ı suçlu bulması anlamına geliyordu ilişkileri kesintiye uğradı. Bununla birlikte 1997 aynı yılında yapılan seçimlerde reformist aday Muhammet Hatemi'nin seçimleri kazanması, İran-AB ilişkilerinin hızla canlanmasına sebep olmuştur. Avrupa ile nükleer silahların azaltılması, Ortadoğu Barış süreci ve insan hakları ile alakalı 'kapsamlı bir diyalog' sürecine girdi.

11 Eylül saldırıları sonrasında batı ile İran ilişkileri zirveyi tecrübe etti. İran cumhurbaşkanı Hatemi'nin milletler arası diyalog teklifi ABD tarafından görmezden gelinerek bir fırsat kaçırılmış oldu. AB İran ilişkileri 2002 yılında kabul edilen Kapsamlı Ticaret antlaşması ile devam etti. Fakat 2002 yılı sonarından itibaren İran'daki reformist hareketin zayıflamasıyla ilişkileri kötü bir seyre girdi. ABD başkanı Bush'un Irak ve Kuzey Kore ile birlikte İran'ı Haydut Devletler olarak nitelemesi İran ile Batı arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine sebep oldu.

İran'ın 2002 yılında Natanz'da Uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak 'ta bir ağır su üretim tesisinin ortaya çıkması yeni bir nükleer krizi meydana getirdi. Kriz 2003 yılında uluslararası Atom enerjisi kurumunun raporu ile daha da derinleşti. Buna göre İran Yüksek zenginleştirilmiş Uranyum tesisi ile Nükleer faaliyetlerinden birini gerçekleştirmiş bulunuyordu. Yüksek Uranyum zenginleştirilmesi Nükleer silah elde etmek için yeterli değildir. Fakat nükleer silah elde edilmesine yakın bir üretime doğru gidilebilir. Bu durum İran'ın taraf olduğu Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi antlaşmasına(NPA) ters değildir.

İran nükleer programının gündemi işgal etmesiyle birlikte AB-İran ilişkileri bozulmaya başlamıştır. 10 Haziran 2003 tarihinde, AB konsey'i İran'a çağrı yaparak IAEA'nın sunduğu ek protokolünü imzalamasını istemiştir. Bu protokol, İran'daki nükleer tesislerde IAEA denetçilerinin bundan böyle önceden haber vermeden denetleyebilmesi imkânı tanıyordu. Bunun üzerine 21 Ekim 2003'te Fransa, Almanya ve birleşik Krallık dışişleri Bakanları, İran'ın daveti üzerine Tahran'ı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret özellikle İran'ın nükleer programı konusunda inisiyatif almak isteyen AB'nin isteğiyle

gerçekleşmiştir. Bu ziyaretin sonucunda taraflar arasında ‘Tahran Deklarasyonu’ imzalanmıştır. Söz konusu bu deklarasyona göre, AB İran’ın barışçıl amaçlarla nükleer enerji sahip olma hakkının olduğunu vurgulamış, buna karşılık İran’da ek protokolü imzalamayı kabul etmiştir (Dağcı ve diğ, 2007:130).

4.5. İran- Çin ilişkileri

Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle son 15 yılda İran-Çin ilişkilerinin belirleyicisi Çin açısından enerji etkeni, İran açısından ise ABD’nin yalnızlaştırma politikalarının bir sonucu olan sistemdeki dışlanmışlığı aşma çabası ve nükleer silah elde etme konusundaki Çin’e olan ihtiyacı olarak ifade edilebilir. Bizde bu bölümde özellikle bu iki konu üzerinden gelişen ve son dönemde Şangay İşbirliği Örgütü’ne İran’ın gözlemci üye olmasıyla devam eden ilişkileri incelemeye çalışacağız.

Soğuk Savaş sonrası Komünist bloğun çökmesiyle Çin’de de rejimin meşruiyeti sorunu ortaya çıkmıştır. Pekin yönetimi sorunu ekonomik düzeni serbest piyasa şartlarına çekerek aşmaya çalışmıştır. Nitekim bu durum Çin’de ekonomik canlanmayı beraberinde getirmiş, büyüyen ekonomi Çin’in enerji açığını ortaya çıkarmıştır. Çin’in bu açığı ithalat yoluyla kapamak istemesi enerji zengin ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Çin İran ile yakınlaşma yoluna gitmiştir. Çin’in İran ile ilişkilerini geliştirmek istemesi enerji ihtiyacının yanında kendisi için önemli bir siyasi ve ekonomik rakip olarak görülen ABD’nin Ortadoğu’ya siyasi ve askeri olarak yerleşmiş olmasından kaynaklanan güvenlik algılamaları da etkili olmuştur. ABD’nin Basra körfezi ve Hint Okyanus’unda ki askeri varlığı enerjinin güvenli yollardan Çin’e aktarımı sorununu meydana getirmiştir. Bu durum Çin’in İran’a daha sofistike silahlar satması gerektiği ihtiyacını doğurmuştur (Adıbelli,2007:313).

1995-1996 yıllarında yaşanan ikinci Tayvan Boğazı Krizi nedeniyle gerginleşen Çin-ABD ilişkileri Newyork’ta yapılan görüşmeler sonrasında düzelme sürecine girerken, ABD Çin’e karşı İran’a yapılan silah satışını durdurmasını görüşmelerin devam şartı olarak ileri sürmüştür. Bunun üzerine Çin İran’a yapılacak füze sistemleri satışını durdurduğunu açıklamıştır. Fakat daha sonra bu satış gerçekleşmiştir. İran, Çin’in enerji ihtiyacını karşılanmasında %17’lik gibi önemli bir orana sahiptir. 2004 yılında yapılan 100 milyar dolarlık Doğalgaz anlaşması yapılmış, Çin İran’dan 25 yıl boyunca

sıvılaştırılmış gaz alacağı antlaşmayı imzalamıştır. Bu durum ABD- Çin ilişkilerinin seyrini de belirlemesi açısından önemli görülmektedir. Ocak 2006'da Çin İrandan 1.9 milyon ton petrol ithal etmiştir. Bu rakam bir önceki yıla göre %75 artış olduğu anlamına gelmekteydi (Ekrem, 2006)

Çin ve İran arasında ki nükleer ilişki ise 1980'lerin ortalarından itibaren başlamıştır. İran'ın Irak savaşında nükleer enerjiye olan ihtiyacı hissetmesi bu alanda çalışmalarını hızlandırmasına sebep olmuştur. 1992 yılında Çin-İran nükleer işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ABD-Çin ilişkilerinin seyrine bağlı olarak inişli çıkışlı bir süreç izlemiştir. 1995 yılında Çin Dış işleri bakanı ABD'nde baskısıyla antlaşmanın iptal edildiğini açıklamıştır. Çin'nin ABD'nin bu tür baskılarına olumlu cevap vermiş olmasına rağmen Bush yönetiminin 2002'de İran'ı Haydut Devletler listesinde sayıp Pekin'ide bu ülkelerin ortak paydası olarak saymasına engel olamamıştır. Çin-İran ilişkileri özellikle çevre ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesini savunan Hatemi döneminde oldukça gelişmiştir.2000 yılında Hatemi'nin Pekin'e yaptığı ziyarette iki ülke arasında savunma modernizasyonunda işbirliği antlaşması imzalanmıştır. İran'la yapılan bu işbirliği Çin'e Basra Körfezi ve Hazar bölgesinde etki alanı oluşturabilme imkânı vermiştir (Adıbelli, 2005:40).

2002 yılında İran'da seçimleri kazanan Ahmedinejad'ın Nükleer çalışmalara devam edileceğini duyurması İran-ABD ilişkilerinin daha da gerilmesine sebep olurken, ABD bir Çin firması olan NORINCO ve onunla bağlantılı alt şirketlere İran'a uygulanan yaptırımlara uymadıkları sebebiyle firmanın ABD'ye ihracat yapması ve hükümet kuruluşlarıyla çalışması yasaklanmıştır. Diğer taraftan ABD'nin sorunu BMGK'ne taşıyarak askeri müdahale seçeneğini kabul ettirme çabalarına başta Çin olmak üzere Rusya karşı çıkmışlardır. Çin bu anlamda sorunların diplomasi yöntemiyle çözülmesi gerektiğini hararetle savunmuştur (Erkin, 2010)

Çin-İran ilişkilerinde, 5 Temmuz 2005 tarihide önemlidir. Zira bu tarihte Kazakistan'da yapılan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Devlet Başkanları zirvesinde İran'ın gözlemci üye statüsünde birliğe dahil olmasına karar verilmiştir. ABD'nin Haydut devlet olarak ilan ettiği bir devleti ŞİÖ'nün bünyesine alması Çin'nin ABD hegemonyasına bir meydan okuma olarak algılanmıştır. İran'ın tamamen tecrit edilmeye çalışıldığı

uluslararası arenada yalnızlaştırılmaya çalışıldığı bir dönemde Rusya ve Çin adeta İran'ı kendi güvenlik şemsiyelerinin altına almışlardır.(Adıbelli, 2005:40)

Her ne kadar İran-Çin ilişkilerinin seyri bu dönemdi iyi gitmiş olsa da Temmuz 2006'da Hizbullah'ın Beyrut açıklarındaki İsrail gemilerini Çin'e ait füzelerle vurması ve askerlerde Çine ait silahların bulunmuş olması, İran'ın Çin'den aldığı silahları terör örgütlerine ulaştırdığı iddialarının oluşmasına neden olmuştur. ABD ve İsrail'in yoğun baskıları nedeniyle Çin, İran ile ilişkilerine mesafe koymak zorunda kalmıştır. Bunun en somut örneği de 6 Aralık 2006'da BMGK'nin 1737 ve daha sonrasında aldığı 1747 sayılı kararlarını Çin'in veto etmemesi olmuştur. Nitekim daha sonra kabul edilen 3. ve 4. yaptırım kararlarında da Çin, veto hakkını kullanmamıştır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Soğuk Savaş sonrası İran-Çin ilişkilerinin seyrini iki ülkenin siyasi askeri ekonomik çıkarlarının örtüşmesiyle şekillenmiştir. Çin açısından İran gereksinim duyduğu yoğun enerji ihtiyacını karşılayabileceği bir kaynak, aynı zamanda İran'ın bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla, bölgede etki alanını geliştirebileceği yeni sahalara oluşturma olarak görebiliriz. Bu durum giderek büyüyen Çin'nin ABD'nin tek başat güç olmasına olan itirazının bir göstergesi olarak da ifade edilebilir. İran açısından ise Çin, ABD'nin yalnızlaştırma politikalarını aşma adına bir kapı oluşturmuş, Çin'i sahip olduğu potansiyel enerjiyi satabileceği bir pazar olarak görmüştür. Diğer yandan nükleer silah elde etme çalışmalarında Çin ile işbirliği yapmaya çalışmış, savunma sistemlerinin modernizasyonu ile ilgilide Çin ile askeri antlaşmalar yapma arayışı içinde olmuştur. İran Nükleer çalışmalarıyla ilgili oluşabilecek olası askeri baskıyı da Çin'in vetosuyla aşabileceğini düşünmüştür.

4.6. İran - İsrail İlişkileri

İran'ın önemli iki düşmanı konumunda olan Taliban ve Saddam Hüseyin'in bizzat ABD tarafından ortadan kaldırılması aslında İran'ın lehine gibi gözükmekteydi. Fakat bölgede oyunun kurallarını belirleyecek, bölgenin hareket alanını sınırlayabilecek ve dış politika sınırlarını belirleyebilecek bir ülke olan ABD'nin yer alması İran'ın çıkarına olmayan de-facto bir durum ortaya çıkarmıştır. İran bir taraftan Irak'ta Şiiilerin güçlenmesinden memnun olmuş, diğer bir taraftan da Şiiilere karşı sert politikalar üreten Taliban'dan kurtulmuş olmasına rağmen ABD'nin bu iki ülkeye yerleşmesiyle bölgenin etkin bir aktörü haline gelmesinden rahatsızlık duymuştur. Bu doğrultuda 2005 yılında göreve

gelen Ahmedinejad, ABD ve İsrail karşıtı politika geliştireceğinin sinyallerini daha ilk başta vermiştir. Bu durum ABD'nin ve İsrail'in dünya kamuoyunda İran'a karşı destek bulmalarına sebep olmuştur.

İsrail'in varlığını tartışmaya açan Ahmedinejad, yalnız İsrail'in ortaya çıkışına yol açan BM kararını eleştirmemiş, Yahudi soykırımının da uydurma olduğunu ifade etmiş, 26 Ekim 2006 tarihinde Tahran'da 'Siyonizm Olmadan Bir Dünya' adlı konferansta, 'İsrail haritadan silinmelidir' ifadesini kullanmıştır (Gökhan Bacık ve diğ., 2008:94). Bu politik söylemlerle batı toplumunu karşısına alan İran, bir anlamda İsrail'in Filistin'deki işgal hareketini ikinci plana düşürmüştür. Ahmedinejad'ın işbaşına geçmesiyle birlikte AB üçlüsü ile İran hükümeti arasında ki nükleer konuda ki müzakereler bitme noktasına gelmiş, İran'lı yetkililer ısrarla barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma haklarının bulunduğunu ve bunu müzakereye açmayacaklarını beyan etmişlerdir. Diğer taraftan İran nükleer güç sahibi olan İsrail'in durumunun çifte standart olduğunu ileri sürmüştür.

Aslında İran özellikle 2001'de Afganistan'ı 2003'de Irak'ı işgal eden ABD'nin kendisini kuşattığını düşünmüş ve Nükleer güç sahibi ABD ve İsrail'e karşı kendini koruma amaçlı bir nükleer güce sahip olma amacı gütmüştür denilebilir. İran'ın Barışçıl nükleer güç sahibi olma adı altında yürüttüğü bu proje aslında bölgede güç dengesi açısından, kendisi için vazgeçilmez bir proje olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

11 Eylül sonrası Bush yönetiminin İran'ı haydut devletler kategorisinde değerlendirerek bölge de en önemli tehdit olarak nitelemesi, İran'lı siyasetçileri, hatta sıradan halkı bile bu konuda tam bir dayanışmaya itmiştir. İran rejiminin düşmesi amaçlanırken onu biraz daha güçlendirmiştir. Ahmedinejad dönemi öncesinde ciddi bir siyasi ve ekonomik kriz içerisinde olan ve bu gelişmeler sonrasında popülist bir söylemle halkın karşısına geçen İran lideri halkın desteğini kazanmış ve rejime olan desteğin artmasına sebep olmuştur. İran-İsrail ilişkilerini devrim öncesi ittifak dönemi, devrim sonrası Soğuk Savaşın bitimine kadar pragmatik ilişkiler birinci ve ikinci körfez savaşı sonrası İsrail düşmanlığı şeklinde ifade edilebilir.

İran-İsrail ilişkileri 1979 İran İslam devrimi sonrasında bir zıtlık ilişkisi içinde cereyan etmiştir. Temel sorun ise ideolojik farklılık olarak gözükmemektedir. Zira İsrail ile İran arasında somut hiçbir maddi problem gözükmemektedir. Nitekim devrim öncesi dönemde 1950-1979 yılları arasında iki taraf son derece iyi ilişkiler kurmuştur. Çünkü

İran İsrail için Arap olmayan bir ülke olarak desteğini alabileceği önemli bir ülkedir. İsrail'in temel politikalarından biri olan ve İsrail'in ilk başkanı olarak görev yapan Davit Ben Gurion'un tarafından 'Perifer Stratejisi' olarak uygulanan politikaya göre Arap olmayan ülkelerin desteğini alma, böylelikle Arapların bölgede uyguladığı izolasyon politikasını sekteye uğratma politikasında İran önemli bir yer tutmuştur. Fakat 1979 İran İslam devrimi ile ilişkiler sekteye uğradığı gibi İran rejim ideolojisinin önemli bir dış politik argümanını İsrail karşıtlığı oluşturmuştur. Bu durum her ne kadar böyle olsa bile İran-Irak savaşı döneminde İran'ın İsrail aracılığıyla ABD silahları aldığı da bir gerçektir. Bu dönemde İsrail'in İran'a 500 milyon dolar değerinde silah sattığı ileri sürülmüştür. İrangate skandalı olarak ifade edilen bu olay ABD başkanı Regan'ın sonunu getirmiştir (Arı a, 2007: 551). Bu bize hayati çıkarların olduğu yerde ideolojik çıkarların geri plana atılabileceği ya da soğumaya tabi tutulabileceğini göstermektedir. Yaşananlar İran'ın bu dönemde İsrail'e karşı pragmatik bir dış politika ürettiğini göstermektedir.

İsrail, resmi söylemler ve daha sonraki uygulamalarda ise İran rejiminin temel bir düşmanı olarak gösterilmiştir. Humeyni; bir konuşmasında 'İsrail, emperyalizm tarafından Müslümanları bastırmak ve sömürmek için kurulmuştur. İlimli olması yönüyle bilinen Hatemi Cumhurbaşkanı sıfatıyla 1997 yılında Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı Örgütü toplantısında İsrail'in 'Hegemonik, ırkçı, saldırgan ve şiddete eğilimli doğası' gereği hukuk çiğnediğini devlet terörü yarattığını ve bölgedeki barışın önündeki en önemli engel olduğunu söylemiştir (Bacık ve diğ., 2008: 94). Yine Humeyni'den sonra Velayet-i Fakih görevini yürüten Ali Hamaney'de özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında İsrail'e yönelik keskinleşen İran söylemini zaman zaman dile getirmiştir. Bu söylemlerin içinde İsrail için 'ırkçı rejim, islam dünyasının onur ve bütünlüğünü bozan etken, ancak basit insanların kendisiyle müzakere edebileceği devlet' tanımlamaları yer almaktadır. Hamaney'e göre İsrail 'kanserli bir tümördür' ve bölgeden sökülüp atılmalıdır (Bacık ve diğ., 2008:94). Yine İsrail'i Müslümanların sırtına saplanmış bir bıçak olarak nitelemiş ve bu bıçak çıkarılıp atılmadan sorunların çözülmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Son dönem itibariyle ise yukarıda ifade edildiği gibi Cumhurbaşkanı Ahmedinejad Tahran'da düzenlenen 'Siyonizmin Olmadığı bir Dünya' başlıklı konferansta İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini ancak bununla Filistin ve İslam dünyasının kurtuluşunun sağlanabileceğini ifade etmiştir.

Ahmedinejad'ın bu söylemi uluslararası toplum tarafından eleştirilmiş BM Güvenlik Konseyi tarafından kınanmıştır (Oğan ve diğ, 2008:95). İsrail bu açıklama sonrasında İran'ın BM üyeliğinden çıkarılmasını istemiştir. AB ve Amerika açıklamaların kabul edilemez ve üzüntü verici olduğunu açıklamıştır. Tüm bu tepkilere rağmen İran geri adım atmamış, Tahran yönetimi Cumhurbaşkanının yeni bir şey söylemediğini ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Muttaki de, İran'ın zaten uzun zamandır İsrail'i tanımadığını ve bunu da açıkça ifade ettiğini söylemiştir. (Yeşiltaş ve diğ. 2005:103). Yaşanan bu durum bize gösteriyor ki Ahmedinejad ile İsrail'e karşı radikal bir söylem geliştiren İran'da, Hatemi döneminde ki ılımlı ve pragmatist dış politikanın yerini, radikal ve ideolojik eksenli bir dış politik yaklaşımın almaya başladığıdır.

27 Aralık 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye gerçekleştirdiği saldırı sonrasında da İran sert tepki göstermiştir. Tahran yönetimi saldırıyı Siyonizm'in gerçekleştirdiği bir soykırım olarak değerlendirmiş ve İran halkının Filistin halkına yardımlarının devam edeceğini duyurmuştur. Dini lider Hameney ise yaptığı açıklamada ABD'yi Siyonizm'e destek vermekle suçlamış Arap devletlerinin kayıtsız tutumlarının bu saldırıya sebep olduğunu ifade etmiştir. Hemen akabinde İran BM, Arap Birliği ve İKÖ nezdinde girişimlerde bulunarak uluslararası toplumunda İsrail'e karşı girişimlerde bulunmaları gerektiğini savunmuştur (Yeşiltaş ve diğ, 2008: 91). İran yönetimi, İsrail'e ve onun varlığına karşı söylemlerini her platformda ifade etmekten çekinmemiştir. Zira Ahmedinejad ile birlikte muhafazakâr toplumun ideolojik hassasiyetlerini İsrail ve ABD'ye gösterilen tepkilerle canlı tutmaya çalışmıştır.

İsrail, 1966 yılında nükleer silah geliştirme programını tamamlamıştır. Dünyada mevcut olan 9 nükleer güç sahibi ülkelerden birisidir. Sahip olduğu nükleer füzelerin sayısı tam bilinmemekle birlikte 100 ile 300 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Kenar ve diğ, 2006:156). Bu durum İsrail'i Ortadoğu'da güç dengesi açısından avantajlı konuma getirmektedir. İran'ın nükleer silah edinme çabalarına şiddetle karşı çıkan Uluslararası toplumun ve özellikle ABD'nin İsrail'e herhangi bir söylem ya da fiil gerçekleştirmemesi uygulanan çifte standartlı politikanın açık bir göstergesi olduğu söylenebilir. İran'ın nükleer güç olma isteğinin temel sebebi ise İsrail'e karşı güç dengesi oluşturma çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

4.7. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler

4.7.1. Irak

22 Eylül 1980 tarihinde Irak İran'a saldırmıştır. Saddam Hüseyin'in amacı Şattülarap bölgesinde ki topraklarını geliştirmektir. Savaş 8 Ağustos 1988 yılında sona erdi (Oral, 2007:58). İran için bölgede ki en önemli ülke Irak olarak kabul edilmektedir. Çünkü Şiilik ilk önce Irak'ın Kufe kentinde doğmuştur. Bu yönüyle Irak tüm dünya Şiileri için önemli bir ülkedir. Şii'lerin en kutsal mekanları Irak'ta bulunmakta ve Irak topraklarının bir çok yerinde Şii mezhep tarihinin önemli yerleşim yerleri vardır. Necef bunlardan biridir ki Şii din adamlarının yetiştiği bir yer olmuştur. Buna ek olarak ifade etmek gerekirse İran'da ki Kum şehri(ki Humeyni'nin ders verip Velayet-i Fakih kavramını oluşturduğu ve derslerini verdiği yerdir) Necef'te yetişen İran'lı din adamları tarafından kurulmuş bir şehirdir ve 1979 İran devrimine kadar Necef'in etkisi altında kalmıştır. Necef kenti çağdaş İran tarihinde de önemli roller üstlenmiştir. 1890 Tütün Hareketi'nin planlanıp yönetildiği merkezlerin başında yer almıştır.(Hatırladığı gibi Kaçar hanedanlığı döneminde 1890'da İran'daki tütün dağıtım ve ihracat tekeli 50 yıllığına bir İngiltereye verilmişti. Bu duruma İran'lı tüccarlar ve mollalar karşı çıkmıştır, Necefte yeşayan Hasan Şirazi tütün kullanmayı kâfirlik olarak nitelemiştir. Yoğun protestolar sonrasında aynı yıl İngiltereye verilen ayrıcalıklar iptal edilmiştir.) Necef Şiiilerin ilim merkezi olduğu için din adamları, etnik ve uyruk farkı gözetmeksizin orda yaşamışlardır. (Keskin ve diğ., 2008) Bu durum Şii din adamları arasında önemli organik bağların oluşmasına sebep olmuştur. Fakat İran 'nın Irak Şiileri üzerinde tam bir etkinliği olduğuda söylenemez. Şiiiler siyasi akım ve görüşler açısından bir bütünlük içinde değillerdir. Irak'lı Şiiiler Humeyni'nin Velayet-i Fakih kuramına katılmamakta 12 imam dışında siyasi iktidara sahip olmayı gasb ve işgal olarak nitelemişlerdir. Bu önemli fikri farklılık, İran'lı siyasi mollaların Irak Şiiilerini etkilemelerine engel olmaktadır.

Irak-İran ilişkilerini değerlendirirken bu önemli toplumsal ve tarihi bağın göz önüne alınması zaruret oluşturmaktadır. 1980 yılında Saddam Hüseyin'in İran'a saldırmasının arkasında yatan sebeplerinden biri de İran Şii siyasetinin ülkesine yapacağı sosyal ve siyasal baskıyı daha başlamadan önlemek olduğu söylenebilir. İran'ında tüm uluslararası baskılara rağmen kaybettiği toprakları geri aldıktan sonra savaşı devam

ettirmesinin sebeplerinden bir tanesi de Irak'taki yoğun Şii nüfusunun yanı sıra, Şiiler için çok önemli tarihsel ve kültürel mekânlara sahip olması olarak ifade edilebilir.

2003 yılında ABD'nin ikinci Irak müdahalesi sonrasında İran-İrak ilişkileri önemli bir seyir izlemiştir. Irak'ın ABD öncülüğünde işgalci güçlerin kontrolüne geçmesiyle birlikte, Tahran yönetimi için endişeli bir dönemin başladığı söylenebilir. Tahran yönetimi Irak'ta yaşanacak bir Şii Kürt bölünmesinin ülkesinde yaşayan Şii ve Kürt grupları etkileyeceği düşüncesiyle bölgesel ve uluslararası platformlarda Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini söylemiştir. İran Irak'ın yeniden yapılandırılmasında BM ve bölge ülkelerinin etkin rol oynaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlamda savaş öncesi ve sonrası devam eden Irak'a komşu ülkeler dışişleri bakanları toplantısını İran oldukça önemseyerek söylemlerini bu platformda da dile getirmiştir.

Diğer taraftan İran, Irakta yapılacak seçimlerde nüfusun %60'ını oluşturan Şii'lerin seçimlere katılmasını ve Irak'ın siyasi yapısında yerlerini almaları için gerekli desteği vermeye yönelik politikalar geliştirmeyi benimsemiştir.

Kasım 2005 tarihinde İran'ı ziyaret eden Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani, 1968 yılından sonra İran'ı ziyaret eden ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Görüşmeler sırasında iki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması kararlaştırılmıştır. Tahran yönetimi Irak'ın güvenliğinin İran'ın güvenliği kadar kendileri için önemli olduğunu dile getirirken Irak'ın toprak bütünlüğünün korumasının önemi üzerinde durmuştur. (Yeşiltaş ve diğ, 2005:75)

İran'ın Irak'a yönelik politikası, sadece iki devleti ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkmış, bölgesel olarak birçok ülkenin, küresel olarak da özellikle ABD'in dahil olduğu çok boyutlu bir düzlemde gerçekleşmektedir. İran için Irak politikasını belirleyen iki temel unsur söz konusudur. Bir taraftan nükleer silah elde etme amacı taşıması ve Irak'taki direniş hareketlerinin destekçisi olduğu iddiasıyla maruz kaldığı uluslararası baskıya karşılık bölgede yalnız olmadığını gösteren diplomatik ilişkiler geliştirmesinde Irak'ın oynadığı rol. Diğer yandan bölge ülkeleri tarafından, İran'ın Irak'taki Şiilere yönelik politik tutumunun devrim sonrası yerleşen rejim ihracı korkusu nedeniyle, endişeyle karşılanmasına karşılık Irak'ın toprak bütünlüğünü savunarak bu endişelerin yersizliğini göstermek olmuştur (Yeşiltaş ve diğ, 2008: 82).

Özellikle 22 Ocak 2006 yılında Irak'taki Şiiilerin dini lideri konumunda olan Mukteda Es Sadr'ın İran'ı ziyaret ederek İran dış işleri bakanı Manuçer Muttaki ile görüşmesi, bölge ülkelerinin tepkisini çekmiştir.

27 Mayıs 2006 tarihinde İran Dış İşleri bakanı Mutteki Irak'ı ziyaret etmiştir yapılan bu ziyaret ABD'nin muhtemel bir İran saldırısının konuşulduğu bir zamana denk gelmesi Irak yönetiminin bu saldırıya karşı olduğu yorumlarına sebep olmuştur. Görüşmede Irak Dış işleri Bakanı Hoşyar Zebari, Irak üzerinden İran üzerine yapılacak muhtemel bir askeri harekâta izin vermeyeceklerini ifade etmiştir. Irak'ın hiçbir zaman İran için tehdit oluşturmayacağını söyleyen Zebari, İran'ın güvenlik ve istikrarının, Irak'ında güvenlik ve istikrarı açısından önemli olduğunu vurgulayarak, İran'a yapılacak bir müdahalenin bölgeyi daha fazla istikrarsızlaştırmadan başka bir işe yaramayacağını ifade etmiştir (IRNA, 2006)

İki ülke arasındaki ilişkilerin İran-İrak savaşı sonrasında geldiği noktayı göstermesi açısından, 9 Temmuz 2006'da Tahran'da dokuzuncusu düzenlenen Irak'a Komşu ülkeler Dışişleri Bakanları toplantısı çok önemli görülmüştür. İran'ın Irak'ın toprak bütünlüğüne yaptığı vurgu ve Irak'taki tüm siyasi grupların siyasi oluşuma katılması gerektiği açıklamaları, (Balci ve Yeşiltaş, 2006:102), ayrıca 12 Eylül 2006 Tarihinde Irak Başbakanı Nuri El-Maliki'nin Tahran ziyareti ve 28 Kasım 2006 Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'in Tahran ziyareti ile yapılan karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik açıklamaları, kayda değer olarak görülmektedir. Özellikle Cumhurbaşkanı Talabani'nin İran ziyareti sırasında Irak'ın istikrarı açısından Tahran yönetiminin verdiği desteği vurgulaması, ABD'nin Irak içindeki istikrarsızlığın sebebi olarak İran ve Suriye'yi gösterdiği bir zamana denk gelmesi bölgede ABD'nin güvenilirliğini sarsacak bir etki oluşturmuştur (Yeşiltaş ve diğ, 2008: 104).

İran ile Irak arasındaki ilişkilerin gelişmesinde en önemli noktayı İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın 2 Mart 2008 tarihinde yaptığı Irak ziyareti oluşturmuştur. Bu ziyaret 1979 İran İslam Devrimi sonrasında yapılan en üst düzey ziyaret olmuştur. Ziyaret üç açıdan önemli görülmektedir, birincisi 2007 Haziran ayında Talabani'nin İran ziyareti sonrasında iyileşme sürecine giren ilişkilerin, Ahmedinejad'ın ziyareti ile gelişme sürecine girdiği söylenebilir. İkincisi, İran Cumhurbaşkanı'nın her fırsatta dile getirdiği Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması vurgusunu burada da yenileyerek bölge

ülkelerinin Şii hilali ile ilgili endişelerini gidermeye katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Üçüncüsü ise, Irak'ta güvenlik ve istikrarın sağlanması adına İran'ın oynayabileceği önemli rolün ABD tarafından bir kez daha anlaşıldığı söylenebilir. Bu durum Washington yönetiminin İran'ı Irak sorunu konusunda dışarıda ve yalnız bırakma politikasının yanlışlığının ABD tarafından daha iyi anlaşılmasına sebep olmuştur (Yeşiltaş ve diğ., 2008: 84).

Sonuç olarak ifade edilebilir ki İran'ın Irak politikasının önemli bir yanını burada bulunan önemli Şii nüfus nedeniyle bu ülkeye karşı siyasi etkinlik kurma çabasını, bölge ülkelerini endişeye sevk etmeden yapmaya çalışmak oluşturmaktadır. Diğer yandan ABD'nin İran'ın nükleer politikası nedeniyle bölgedeki yalnızlaştırma ve bölge sorunlarına karşı dışarıda bırakma politikasına karşı manevra alanını geliştirerek, nükleer konuda daha fazla uluslararası destek bulma ve bölge güvenliğinin temin edilmesinde İran'ın dışlanamayacağı olgusunu başta ABD olmak üzere bölge ülkelerine kabul ettirmek olarak ifade edilebilir.

4.7.2. Suudi Arabistan

Şii jeopolitiği açısından, bölgede en hassas duyarlılığı gösteren ülke Suudi Arabistan'dır. Çünkü Suudi Arabistan içinde bulunan Şii azınlık önemli stratejik bir bölgede yerleşmiş bulunmaktadır. Suudi Arabistan'daki Şii nüfusun %20'ni oluşturmaktadır. Fakat yerleşim birimi itibarıyla güney bölgesinde Necran'da yerleşik durumdadır. Suudi Arabistan'daki zengin petrol kuyuları bu bölgede bulunmaktadır. Burada yaşayan Şiiilerin fakir ve mezhepsel baskı altında olmaları, Suudi Arabistan'a bu bölgede yaşayan Şiiilerin İran'ın etkisi altında kalabileceği korkusunu yaşatmaktadır.

İran'lılar Suudi Arabistan'da hakim olan Vahhabiliği kendilerine yönelik bir tehdit olarak görmekte, Şii karşıtlığını Vahhabilikten kaynaklandığını iddia etmektedir. Yine İran, bugün El Kaide, Taliban ve Pakistan'daki bazı radikal grupların Şii karşıtlığının sebebinin de Vahhabilik olduğunu ileri sürmektedir.

İran-Suudi Arabistan ilişkileri Şiiilik nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. İran devrimi sonrası bozulan ilişkiler, İran-İrak savaşında Suudi Arabistan'ın Irak'ı desteklemesi, Mekke'de cami ve polis karakolu baskınlarının gerçekleşmesi, 1987 yılında Şiiilerden kaynaklanan Haç olaylarında 400'e yakın insanın ölmesi ilişkileri

bitirme noktasına getirmiştir. Bu olaylar yüzünden 1988 yılında Suudi Arabistan İran ile ilişkilerini tek taraflı olarak keserek İran'lılara Haç ziyaretini yasaklamıştır. 3 yıl süren bu olay sonrasında İran'da Humeyni ölmüş, ılımlı ve pragmatist bir dış politik yaklaşım geliştiren. Rafsancani cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1991 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e saldırmasının arkasından aynı safta yer alan iki ülke bu yılda karşılıklı büyükelçilikleri açmışlardır. 1996 Zahran olayı ilişkileri tekrar germiş, 1997 yılında Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla İran'ın 'tansiyonu düşürme' ve çerçevesindeki komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme politikası çerçevesinde ilişkiler yeniden düzelme noktasına gelmiştir.(Keskin ve diğ. 2008:44)

2001 yılında ABD'nin Irak'a girmesiyle Irak Şiileri üzerinde İran'ın etki kurma çabaları ve 2005 yılında radikal söylemlerle iktidara gelen Ahmedinejad'ın nükleer güç olma konusundaki çalışmaları bugün İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde ki sorunlar olarak gözlenmektedir.

İran'ın Suudi Arabistan'da yaşayan %20'lik Şii nüfus üzerinde etkili olmaya çalışması, Suudi Arabistan'ın da İran içindeki Sünni gruba etki kurmaya çalışmasını doğurmuştur. Bu durum iki ülke arası ilişkilerin sürekli gergin olmasını sağlamıştır. Diğer yandan Suudi Arabistan'ın ABD ile olan yakın ilişkileri nedeniyle iki ülke arasındaki soğukluk devam etmiştir. Hatemi dönemi pragmatik dış politika anlayışı sebebiyle kısmen yumuşayan İran Suudi Arabistan ilişkileri Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olması sonrasında ki nükleer güç olma politikaları ve radikal söylemleri sebebiyle tekrar gerilmiştir.

İki ülke arasındaki bu sertlik Irak ve Lübnan'da meydana gelen etnik dini çatışmaların her iki ülke çıkarına olmaması, sorunun çözümü adına bir yumuşamanın yaşanmasına sebep olmuştur. İki ülke arasında ki bu yumuşamanın başlangıcı Ahmedinejad'ın 4 Mart 2007 yılında Suudi Arabistan'ı ziyaret etmesiyle oluşmuştur. Bu ziyaret, bölgede en önemli sorun olarak görülen Irak ve Lübnan sorunlarına yönelik farklı yaklaşımların konuşulması açısından dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. İran Lübnan'da Hizbullah'ın etkin olmasını desteklerken, Suudi Arabistan Sünni ağırlıklı ve Batı yanlısı olarak görülen Fuad Sinyora hükümetini desteklemiştir. Diğer yandan Suudi Arabistan, Irak'ta İran'ın Şiileri kontrol ederek bölgede bir Şii hilal kuşağı oluşturmasına yönelik çalışmalarına karşı çıkmaktaydı. Fakat her iki ülkede bölgede meydana gelecek etnik

dini bir çatışmanın bölgedeki istikrarsızlığı daha da arttıracacağı düşüncesindeydi. Özellikle Riyad yönetimi İran'ın nükleer programı nedeniyle bölgede yaşanacak bir savaşın, bölgedeki petrol merkezli ekonomik yapının altüst olmasına sebep olacağını dolayısıyla önemli bir petrol ülkesi olan Suudi Arabistan için bu durumun olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. Bu sebeple her iki ülkede görüşme sonrasında bölgenin istikrarına vurgu yaparak özellikle mezhepsel çatışmaların engellenmesi yönünde ortak girişim başlatacaklarını duyurmuşlardır. Riyad yönetimi İran'ın nükleer enerji politikasının diplomatik mekanizmalarla görüşülerek çözülmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Bu ziyaretin 7 ay sonrasında Ekim 2007 tarihinde Ahmedinejad Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries-OPEC) zirvesine katılmak üzere tekrar Suudi Arabistan'a gitmiştir. Aralık 2007 tarihinde ise Suudi kralı Faysal'ın davetlisi olarak Ahmedinejad Hac farızasını yerine getirmek üzere tekrar bu ülkeye gitmiştir. Çeşitli vesilelerle oluşan bu diyalog ortamı İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin devrimden sonra ki en yüksek seviyesine ulaşmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak iki ülke arasında ki bölge sorunlarına yaklaşım tarzındaki temel farklılıklar nedeniyle, aslında ilişkilerin tamamen pragmatik amaçlara bağlı olarak, asgari müşterek konularda görüş birliği sağlayarak bölgede ki istikrarsızlığın daha da artmasına engel olmak için yürütülen bir diplomasi olarak yorumlanabilir. Özellikle Suudi Arabistan nükleer güç sahibi bir İran'ı kesinlikle istemektedir. Bu durum bölgede ki güç dengesi sisteminde İran lehine bir ağırlık oluşturacak Suudi Arabistan'nın gerek körfez ülkelerine gereksede diğer arap ve Müslüman ülkelere olan etkisinin önemli oranda sınırlandırılmasına sebep olacaktır.

4.7.3. Körfez Ülkeleri ve KİK ile İlişkiler:

Körfezde bulunan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, BAE, Umman gibi ülkelerinin gerek tarihsel, gerek kültürel ve gerekse jeopolitik sebeplerden dolayı İran'ın bölgedeki varlığından tehdit algıladıkları her zaman söz konusu olmuştur. Bu algı Şah döneminde olduğu gibi özellikle İslam Devrimi sonrasında İran'ın yürüttüğü devrim ihracı politikası nedeniyle daha da belirgin hale geldiği söylenebilir. Devrim öncesi bu algıyı destekleyen gelişmeler arasında; 1970'lerde İran Şah'ının Bahreyn toprakları üzerinde tarihsel haklarının olduğunu iddia etmesi, İran'ın 1971 yılında İngiltere'nin bölgeden

çekilmesi ile bağımsızlığına kavuşacak olan BAE'e ait Ebu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adalarını işgal etmesi söylenebilir (Albayrakoğlu, 2009). İran İslam Devrimi sonrası ise, İran-Irak savaşı sırasında tüm Körfez ülkeleri Irak'ı destekleyerek aslında İran'a olan tehdit algılamalarını fiili olarak göstermişlerdir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası sistemde Amerika'nın öncülüğünde başlayan 'Yeni Dünya Düzeni' sisteminin ilk somut gelişmesi Irak'ın Kuveyt işgali sonrası ABD'nin başını çektiği Çöl Fırtınası hareketi olmuştur. Dolayısıyla yeni sistemin ilk somut gelişmesi Ortadoğu'da yaşanmıştır. ABD'nin Ortadoğu'yu dizayn etme politikası İsrail'in güvenliği ve enerji kaynaklarının güvenli yollardan batıya aktarılması çerçevesinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda İran rejiminin İsrail için bir tehdit olarak görülmesi, diğer yandan Basra körfezindeki enerji akışında İran'ın etkin jeopolitik konumu ABD'yi İran'a karşı tedbir alma yoluna sürüklemiştir. Ortadoğu'da başat güç olma politikasıyla rejim ihracı politikası yürüten İran'a karşı ABD başta Körfez ülkeleri olmak üzere Mısır, Türkiye gibi ülkelere İran'a karşı tavır alma yönünde baskı yapmıştır. Körfez ülkeleri de bu gerek bu baskı neticesinde gerekse de İran'ın rejim ihracı politikasından duydukları rahatsızlık nedeniyle İran'a karşı işbirliği içinde hareket etmişlerdir.

İran'ın Soğuk Savaş sonrası Rafsancani ve Hatemi döneminde geliştirilen pragmatik dış politik yaklaşımıyla Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerini düzeltme sürecine sokmak istemiştir. Fakat 2005 yılında Cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad'ın nükleer krizi tırmandıracağı algısı ile ilişkilerin yakın zamanda iyi seviyeye gelemeyeceği izlenimini vermiştir (Ekinci, 2010).

Körfez ülkelerinin İran'a karşı tehdit algılamasının önemli sebepleri söz konusudur. Bunlar; İran'ın 70 milyonluk nüfusuyla, küçük birer devlet olan Körfez ülkelerine göre potansiyel bölgesel bir güç olması, İran'ın Basra Körfezi kıyılarını hakimiyeti nedeniyle günde 17 milyon varille dünya petrol üretiminin 1/3'nin aktığı Hürmüz boğazının kontrolünü elinde bulundurması dolayısıyla oluşacak herhangi bir anlaşmazlık da bu boğazı bloke etme kabiliyetinin olması, İran'ın Suriye ile kurduğu yakın ilişkiler, Lübnan'daki Hizbullah üzerinde ki etkisi ve Filistin'de Hamas'ı desteklemesi ve son olarak nükleer programı konusunda ciddi mesafe kat etmesi olarak ifade edilebilir (Ekinci, 2010).

İran için Ahmedinejad döneminde bölge diplomasisinde, iki önemli strateji izlendiği söylenebilir. Biricisi geniş bir alanda daha çok pragmatik ve denge üzerine kurulu bir Ortadoğu politikası geliştirmek, ikincisi ise İran'ın daha fazla müdahil olduğu bir Körfez politikası geliştirmek olmuştur. Nitekim 2006 yılı Ocak ayı sonunda, ABD'nin İran nükleer faaliyetlerinin körfez güvenliğini olumsuz etkilediğini iddia ettiği bir dönemde, Katar, Bahreyn ve Umman dışişleri Bakanlarının Tahran ziyareti gerçekleşmiştir. İran bölge ülkeleriyle başta güvenlik olmak üzere ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi iradesini söz konusu ülke dış işleri bakanlarıyla paylaşmış, neticesinde çok sayıda ikili antlaşmalar imzalanmıştır. 2006 Mart ayının ilk hatasında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Kuveyt'i ziyaret etmesi, İran'ın körfez ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirme yönündeki iradesini gösteren bir ziyaret olmuştur.

İran ABD'nin, ülkesinin nükleer programını bahane ederek kendisini bölgede yalnızlaştırma ve baskı altında tutma politikasına karşı bir politika geliştirmektedir. Bu bağlamda KİK ile olan ilişkilerin geliştirilmesi İran için önem arz etmiştir. Körfezde yer alan Arap ülkelerinin yani, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'ın üye oldukları KİK aslında İran'ın devrim ihracı politikası ve SSCB'nin Afganistan işgaline karşı bir tepki olarak 1981 yılında kurulmuştu. KİK üyelerinin hemfikir olduğu ortak konu, İran'ın bölgede fazlasıyla güç kazanmasının oluşturacağı kaygı ve İran'ın nükleer silahlara erişiminin engellenmesi olarak ifade edilebilir.

KİK özellikle Ahmedinejad döneminde, İran'ın nükleer politikasından dolayı ABD'nin bölgeye yapabileceği müdahale sonrası oluşabilecek güvenlik riskleri, Tahran yönetiminin bölgedeki Şii etkinliğini kullanma ihtimali ve İran'ın bölge istikrarının kurulmasındaki artan önemi nedeniyle İran ile zorunlu olarak bir yumuşama politikası geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda 3-4 Aralık 2007 tarihinde yapılan KİK devlet başkanları zirvesine İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'da davet edilmiştir. Bunun yanında Irak'ın işgali sırasında topraklarını ABD kuvvetlerine açan tüm KİK üyeleri ABD ile stratejik ilişkileri olmasına rağmen, İran'a yapılacak muhtemel bir müdahalede topraklarını kullanılmayacaklarını açıklamışlardır. Katar ve BAE, topraklarında bulunan Amerikan üslerinin İran'a düzenlenecek bir saldırı için kullanılmayacağını açıkça ifade etmiştir.

İran'ın özellikle Körfez ülkeleri ile oluşturmaya çalıştığı söz konusu bu ilişkiler ABD'nin İran'a karşı oluşturmaya çalıştığı uluslararası baskıyı kırmaya yönelik hamleler olarak gözlenmiştir. İran bu baskıyı kırmak için rejim politikalarından taviz vermekten çekinmemiştir. Bu durumda bize şunu göstermektedir ki Muhafazakar Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı ilk yıllarındaki sert politik söylemleri ile uygulamada ki pragmatik dış politika anlayışının farklı olduğudur. Hatemi dönemi reformist ve çıkarı dayalı politikaların Ahmedinejad ile son bularak devrim sonrası izlenen dış politikaya dönüleceği öngörüsü büyük oranda yanlış çıktığı söylenebilir. Zira İran'ın bölge ülkeleri ile geliştirdiği ilişkilerin yanında Rusya Çin ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabası içine kapanık bir İran'dan daha çok, bölge istikrarı açısından yakın ülkelerle iyi ilişkiler kuran, uluslararası düzeyde ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye çalışarak küresel düzeyde adından söz ettiren bir ülke olmaya çalıştığı söylenebilir.

Sonuç olarak İran, Soğuk Savaş sonrası dönemde Körfez ülkeleri üzerinde etkinliğini arttırarak ABD'nin baskılarına karşı bölge ülkelerinin desteğini almaya çalışmaktadır. Körfez ülkeleri ise İran'a karşı tehdit algılamalarını Batı ülkelerine ve özellikle ABD'ye ülkelerinde askeri üsler vererek dengelemeye çalışırken bir taraftan da İran'ı karşılarına almamak için nükleer sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi gerektiğini söylemektedirler. Bu durum Ortadoğu alt sisteminde körfez ülkelerinin, İran'ı bölgede nükleer bir güç olarak kendileri içinde tehdit olarak gördüklerini göstermektedir. İran ise sahip olacağı Nükleer Güçle bu bölgede prestijini arttırarak Müslüman dünyanın liderliğini üstlenebileceğini düşünmektedir.

4.8. Türkiye ile İlişkiler

Türkiye ve İran coğrafi konumlarının kendilerine sunduğu jeopolitik önemleri, köklü medeniyet tarihleri, kültürel kimlikleri ile nüfuslarının büyük çoğunluğu itibariyle farklı mezhep anlayışı da olsa İslam dinine mensup olan ve farklı yönetim tarzları ile bölge devletleri için model ülke olma hedefinde olan iki bölgesel güçtür.

İran'da, Türkiye gibi Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Her iki ülkede kuzeyde Rusya'nın tek başına sağladığı alternatif geçiş güzergâhını güneyde daha ılıman iklim şartlarında; fakat daha zor yeryüzü şekilleri içinde sağlamaktadır. İran ve Türkiye Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezi geçiş

hattını oluşturan Kafkaslarla doğrudan sınır komşuluğuna sahiptir. Türkiye bu geçişin batı yakasını oluşturarak Balkanlara komşudur. İran ise doğu yakasını oluşturan Orta Asya-Afgan-Hint hattına komşudur. Avrasya kıtasının dört önemli iç denizi ve körfezi durumunda olan Karadeniz ve Akdeniz bağlantısı, Türkiye üzerinden, diğer ikisi Hazar ve Basra Körfezi ise İran üzerinden sağlanmaktadır. Sahip oldukları bu önemli jeopolitik konumları itibariyle önemli birer batı Asya gücü olan bu iki devletten Türkiye batı Avrupa, İran ise Güney Asya ile doğrudan irtibatlıdır. Avrasya ana kıtası için geliştirilen jeopolitik kavramlardan biri olan Rimland (Kenar Kuşak)'ın merkezi hattını oluşturan bu iki ülke, buldukları bu jeopolitik konum itibariyle egemen mihver gücün yani Rusya'nın baskısını sürekli olarak hissetmişlerdir (Davutoğlu, 2008:426).

Türkiye ile İran arasında ki bu coğrafi yakınlık özellikle modern dönemdeki siyasal gelişimlerinde iki ülkenin küresel yapıya etkileri ve etkilenmeleri önemli benzerlikler taşımıştır. Her iki ülke son iki asır içinde önemli küresel güçlerin rekabet alanlarını oluşturmuştur. 19. yüzyıl da Osmanlılar İngiliz-Rusya rekabetinin önemli bir etki alanı iken aynı dönemde İran'da kuzeyde Rusya, güneyde İngiltere etkisini fazlasıyla hissetmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren SSCB'den gelen tehditlere karşı her iki ülkede batı güvenlik şemsiyesi altında korunmayı tercih etmişlerdir. Türkiye bu güvenlik şemsiyesini demokrasiye geçiş ile sağlarken, İran batı destekli Şah'ın otoriter rejimine yönelmiştir. Bu dış baskıların ortak geleceğini yaşayan iki ülke iç gelişmeler itibariyle de benzer süreçleri yaşamışlardır. Osmanlı'nın II. Meşrutiyet dönemi sancılarını yaşadığı aynı dönemde İran Kaçar Hanedanı da aynı yıllarda meşrutiyeti kabul etmiştir. 1920 yılları sonrasında Türkiye'de yaşanan iç siyasi ve toplumsal reformlar Türkiye örnek alınarak İran'da da yaşanmıştır. (Şapka Kanundan, Kılık Kıyafet Kanunu'na kadar) 1970'li yıllarda her iki ülkede görülen toplumsal hareketlilik Türkiye'de bir darbeye sonuçlanırken, İran'da ise rejim değişikliğine sebep olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise her iki ülkede ideoloji-devlet çatışmasını yoğun bir şekilde yaşamıştır. Söz konusu bu benzerlikler iki ülke arasında ki ilişkilerin inişli çıkışlı olmasına sebep olmasına rağmen, her iki ülkede karşılıklı ilişkilerini tarihi tecrübelerinden kaynaklanan bir vizyonla pragmatik bir yaklaşımla ele alınmasına engel olamamıştır. Bu durum İran-Türkiye sınırını Soğuk Savaş sonrası dönemin geçiş sürecinde bölgenin en istikrarlı sınırı olmaya devam ettirmiştir.

Türkiye ve İran, ayrı ayrı incelendiğinde her iki ülkenin dış politik yaklaşımlarının ortak siyasi parametrelere dayandığı görülmektedir. Bu parametrelere biri; her iki ülke sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik konumları itibariyle büyük güçler arasındaki stratejik mücadelenin önemli bir alanını oluşturmalarıdır. Bu durum her iki ülkenin de güvenliği dış politikalarının temel unsuru olarak görmelerine neden olmuştur. Diğer bir parametre ise, her iki ülkenin de bölgesel aktör olma konusunda ki potansiyellerini işletme çabalarıdır. Bu anlamda sahip oldukları jeostratejik kaynaklar, jeokültürel bağları kullanarak bölge ülkeleri üzerindeki etkinlik alanlarını geliştirmek isteme çabalarıdır. (Gürkaş ve diğ., 2007:220)

Soğuk Savaş dönemi İran-Türkiye ilişkilerini bir önceki bölümde analiz etmiştik. Bu bölümde ise SSCB'nin dağılması süreci sonrasında uluslararası sistemde oluşan Tek Kutuplu Sistemde bölgesel bir alt sistem olan Ortadoğu'daki İran-Türkiye ilişkilerini inceleyeceğiz. Soğuk Savaş sonrası Türkiye İran ilişkilerini birkaç başlıkta ele almak mümkündür. Bunlar: Soğuk Savaş sonrası dağılan SSCB ile bağımsız olan Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri üzerinde yaşanan rekabet, PKK ve Kürt sorunu, İdeolojik farklılıklar, Enerji anlaşmaları ve İran'ın nükleer politikaları olarak ifade edilebilir.

Soğuk Savaş sonrasında Tahran-Ankara ilişkilerindeki en önemli konulardan biri şüphesiz SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetler üzerindeki karşılıklı çıkar mücadelesi olmuştur. SSCB sonrasında bağımsızlığını yeni kazanmış bu cumhuriyetlere karşı, ekonomik ve siyasi etki alanı oluşturmak isteyen İran ve Türkiye farklı argümanlarla bölge ülkelerine yaklaşmaya çalışmıştır. İran rejim ihracı politikası ile bölge ülkeleri üzerinde etkinliğini sürdürmeye çalışırken, Türkiye ise tarihi ve kültürel ortak paydaları öne çıkartarak bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir.

Fakat bağımsızlık sonrası yakın süreçte, her iki ülkenin ekonomik ve siyasi gücünün bölgeyi etkileme adına yetersiz oluşu, iki ülke arasındaki rekabet alanının farklı bir politik dayanışma ile şekillenmesine neden olmuştur. Şöyle ki İran Rusya ile ilişkilerini geliştirerek Rusya üzerinden bölge ülkeleri üzerinde etkinlik kurmaya çalışırken, Türkiye ise ABD şemsiyesi altında bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Çetinsya, 2002:296). Yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için Türkiye Başbakanlığa bağlı Türk İşbirliği Ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı'nı (TİKA) kurmuştur. Bu kurum bölge ülkeleriyle gerçekleştirilecek çeşitli kültürel ve

ticari programlarda koordine edici bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Türkiye 1992’de Türkçe Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları Zirvesi’ni gerçekleştirerek bu yönde bir adım daha atmıştır. Yeni cumhuriyetlerle sınır bağlantısı bulunan İran ise bölge ülkelerinde ki etnik sınır çatışmalarından rahatsız olmuştur. İçinde yoğun bir Azeri türk nüfus bulunduran İran, Azarbeycan-Ermenistan çatışmalarında Türkiye’nin Azarbeycan yanında taraf olmasından rahatsız olarak Ermenistan ile olan ilişkilerini geliştirerek cevap vermeye çalışmıştır. Bu dönemde bölge üzerinde, Rusya, Ermenistan, İran tarafından oluşturulan Kuzey-Güney eksenine karşı, Azerbeycan, Türkiye, ABD tarafından oluşturulan Doğu-Batı eksenine ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu eksen özellikle bu ülkelerde yer alan enerji kaynaklarının dünya pazarına taşınması adına ayrı bir rekabet alanını oluşturmuştur (Gürkaş ve diğ, 2007:238).

Fakat son dönemde İran ve Türkiye arasındaki Orta Asya ve Güney Kafkasya üzerindeki rekabet, yerini özellikle ECO çerçevesinde ekonomik işbirliğine bırakmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir faktör ise PKK ve Kürt sorunudur. ABD’nin Birinci Körfez Savaşı ile Irak’a müdahalesi sonrasında Kuzey Irak’ta oluşan siyasi boşluktan bir kürt devleti oluşmaması için, ülkesinde Kürt nüfus barındıran Türkiye, İran ve Suriye’yi bir düzüne önlem almaya itmiştir. Bu ülkeler sürekli Irak’ın toprak bütünlüğünü savunarak bu hassasiyetleri her platformda dile getirmişlerdir. Türkiye ve İran’ın Kuzey Irak’taki kürt grupları etki altında bulundurarak kendi içindeki kürt nüfusu kontrol etme çabaları iki ülkeyi sürekli karşı karşıya getirmiştir. Bölgede Türkiye’nin Mesut Barzani’nin başını çektiği Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)’ne destek vermesine karşılık İran, bugünün Irak Cumhurbaşkanı konumunda bulunan Celal Talabanin’nin başını çektiği Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)’ni desteklemiştir.

Diğer taraftan PKK terör örgütünün bölgedeki faaliyetleri iki ülke ilişkilerinde gerilimlere sebep olmuştur. Türk tarafının İran’ın bu örgüte destek verdiği yönündeki suçlamalarına karşılık, İran’ın resmi makamları bunu devamlı yalanlamışlardır. Resmi açıklamalar bu yönde olmasına rağmen İran’ın Türkiye ilişkilerinde PKK kartını kullandığı da bir gerçektir. 1999 yılında Öcalan’ın yakalanarak Türkiye’ye getirilmesi ile İran’da düzenlenen PKK’ya yönelik askeri hareket İran’ın PKK’ya karşı aldığı ilk ciddi önlem olarak ifade edilebilir. Diğer taraftan PKK’nın İran kanadı olan Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (Free Life Party of Kurdistan- PEJAK)’a karşı İran yönetiminin

önlem alması gerektiğine ilişkin Türkiye hükümetlerinin görüşleri sürekli İran ile paylaşılmıştır.

Türkiye-İran ilişkilerinde diğer önemli bir faktör de enerji konusudur. İran'ın sahip olduğu Doğalgaz ve Petrol rezervleri, Türkiye'nin de enerji ithalatçısı olması nedeniyle enerji konusu iki ülke ilişkilerini etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. 1996 yılında Türkiye'de Refhyol hükümeti döneminde İran ile 23 milyar dolarlık doğalgaz antlaşması imzalanmıştır (Çetinsaya, 2004:231). Ankara ile Tahran arasında imzalanan ikinci antlaşma 14 Temmuz 2007 tarihinde ABD'nin muhalefetine rağmen imzalanan enerji mutabakatı olmuştur. Bu antlaşma iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olduğu gibi, Türkiye'nin komşularla sıfır problem ve sorunsuz bir Ortadoğu bölgesi oluşturma politikasının da somut bir göstergesi olmuştur. Türkiye, bir taraftan enerji konusunda %60 oranında bağlı durumda olduğu Rusya'ya karşı alternatif kaynak olarak gördüğü İran doğalgazıyla rahatlamak isterken, diğer taraftan AB ülkelerinin Rusya dışında alternatif enerji koridorları oluşturma amacıyla destekledikleri Nabucco projesine kaynak olarak İran doğalgazını önermiştir. Her ne kadar ABD, Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olmasını istemese de İran'ın da güvenilir bir kaynak olamayacağı düşüncesiyle Türkiye'nin bu teklifine karşı çıkmaktadır. Söz konusu antlaşmalar bölgesel düzeyde İran'ı enerji sağlayıcı Türkiye'yi ise güvenli bir enerji koridoru haline getirmeyi amaçlamaktaydı.

İran-Türkiye ilişkilerini etkileyen diğer bir faktör ise İran yönetiminin nükleer çalışmaları olmuştur. Türkiye hükümeti bölgede İran'ın nükleer güç sahibi olmasını bölgesel çıkarları ve bölge güvenliği açısından kesinlikle istemezken, İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerjiye sahip olma hakkının da olduğunu ifade etmektedir.

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın 14 Ağustos 2008 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret, BMGK'nin İran'a yaptırım kararı almasının hemen arkasından gerçekleşmesi ve ABD'nin bu ziyarete ilişkin eleştirileri nedeniyle daha da önem kazanmıştır (Laçiner, 2008). Nükleer sorun dolayısıyla uluslararası baskıya maruz kalan İran'ın bu baskı altında, NATO üyesi olan bir ülkeye ziyaret gerçekleştirilmesi uluslararası kamuoyu tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Görüşmelerde, Türkiye İran'ın barışçıl amaçlı nükleer politikasının meşru olduğunu dile getirmiş, ayrıca İran'a nükleer müzakerelerde bir

sorun olarak ortaya çıkan 5+1 grubunun yoğunlaştırılmış yeni paketini kabul etmesi yönünde çağrıda bulunmuştur (Yeşiltaş ve diğ., 2008: 85)

SONUÇ

İran bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla, Rusya, Çin gibi küresel aktörlere yakınlığı, Basra körfezine hakim yapısıyla jeostratejik olarak, sahip olduğu 137,5 milyar varil petrol rezervi ile dünyada dördüncü, 269 trilyon metreküp doğalgaz rezervi ile dünyada ikinci büyük doğalgaz ülkesi konumunda olması yönüyle jeoekonomik, %90'ını Şii'lerden oluşan 73 milyonluk nüfusuyla jeopolitik olarak Ortadoğu'da önemi tartışılmaz bir ülke konumundadır (İran Ülke Profili, 2009). Diğer taraftan yaklaşık bir buçuk milyar nüfuslu Müslüman dünyanın önemli bir halkasını oluşturan Şii'liğin siyasi olarak temsil edildiği tek ülkedir. Sahip olduğu bu özelliği ile diğer Müslüman ülkelerden ayrılan İran, Müslüman dünyanın siyasi ayrılığının yanında dini fikriyatı da farklı İslam yorumuyla da toplumsal ayrımlara neden olmuş bu yönüyle de Sünni Müslüman ülkelerin tepkisini çekmiş ve halen çekmekte olan bir ülkedir.

İran Soğuk Savaş döneminde devrim öncesi ve devrim sonrasında iki farklı politika yürütmüştür. Devrime kadar ki süreçte batı yanlısı politikalarıyla öne çıkan İran, bölgesel anlamda lider bir ülke olma potansiyelini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Devrim sonrası ise ideolojik bir yönetim sistemiyle Şii şeriatı uygulayan İran gerek batı değerlerine ve politikalarına, gerekse Sovyet yönetim anlayışına karşı Şii İslam anlayışını alternatif olarak sunarak bu ülkelere olan ilişkilerine mesafe koymuştur. Bölge ülkelerine karşı ise, uyguladığı rejim ihracı politikalarıyla, Şii nüfus bulunduran ülkelere nüfuz etme yoluna gitmiştir. Bu durum İran'ı küresel ve bölgesel anlamda yalnızlığa ittiği gibi, özellikle bölge ülkelerinin yoğun tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Arap ülkeleri kendilerini tehdit altında görerek KİK'i kurmuş, devrimin hemen sonrasında başlayan İran-İrak savaşında tüm güçleriyle Irak'ı desteklemişlerdir.

Soğuk Savaşın sona erdiği 1990'lı yılların başı ve Körfez Savaşı'ndan sonra İran dış politikasında farklılıklar gözlemlenmeye başlamıştır. Bu durum rejim kurucusu Humeyni'nin ölümü, bölgede giderek yalnızlaşan İran'ın ekonomik sıkıntıları ve yeni yönetimin pragmatik dış politika anlayışına bağlanabilir. Nitekim İran Körfez savaşında Irak'a yapılan müdahaleyi destekleyerek Batı ile ilişkilerinde bir yumuşamanın yaşanmasını sağlamıştır. Rafsancani ve Hatemi döneminde İran yönetimi ideolojik temelli dış politika anlayışının ülkeye zarar verdiğini görmesi dış politikanın daha reel-

politik bir zemine oturtulmasını sağlamıştır.

Fakat şunu ifade etmek gerekir ki İran'da iç ve dış siyaset Velayet-i Fakih'in ve diğer din adamlarının yönlendirmesiyle şekillenmektedir. Dolayısıyla Rafsancani ve Hatemi döneminde ki Velayet-i Fakih ile Ahmedinejad döneminde ki Velayet-i Fakih aynı kişiden oluşmaktadır. Bu durumda İran dış politikasının siyasi söylem düzleminde farklılık olsa da temel dış politik konseptte bir değişikliğin olması beklenmemelidir.

Bugün İran, kendisine düşman olarak gördüğü İsrail'in nükleer güç sahibi olması, Irak'da ve Afganistanda ki askeri varlığıyla nükleer bir güç olan ABD'nin bulunması nedeniyle güvenlik algılamaları sebebiyle savunma refleksi içinde nükleer güç sahibi olmak için çalışmalar yürütmektedir. Bu anlamda Rusya ve Çin ile önemli antlaşmalar imzalayan İran önemli mesafeler kat etmiştir. İran barışçıl amaçlı nükleer enerji sahibi olma hakkının meşru olduğunu savunurken, İran'ı terörist El Kaide Hamas ve Hizbullah'a destek verdiğini yönünde iddialarda bulunan ABD tarafından, İran'ın yeterli enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle nükleer enerji sahibi olmak istemesinin yersiz olduğu, aslında temel hedefinin nükleer silah elde etme çabası olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda ABD'nin çifte standartlı politikasının bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Zira İran'ın 1960 yıllarda nükleer enerjiye geçiş yapması gerektiğini düşünen o günün İran dostu Amerikan yöneticileri İran'ın 30-40 yıl sonrasında sahip olduğu enerji kaynaklarının tükeneceğini bu sebeple bir an önce nükleer enerjiye geçmesi gerektiğini savunmaktaydılar. İran'ın nükleer çalışmalarına daha yumuşak bir politikayla yaklaşarak İran'ın dışlanmadan müzakere zemininde tutularak diplomasi yollarının tüketilmesi gerektiğini savunan Avrupa ülkeleri, uzun süre Almanya, Fransa ve İngiltere'den oluşan ve Avrupa üçlüsü olarak ifade edilen ülkeler tarafından müzakere masasına çekilmeye çalışılmıştır. Diyalogdan yana olan AB ülkeleri ABD'nin rağmına şiddet içeren önlemlere karşı çıkmaktadır. Bugün bu müzakereler BMGK üyeleri ve artı Almanya (5+1) ile birlikte devam etmektedir. Avrupa'nın ABD'ye rağmen böyle bir politika geliştirmesi hiç şüphesiz İran ile olan ekonomik ilişkilerinden kaynaklandığı gibi, bu ülkeyi, enerji konusunda her geçen gün bağımlı duruma düştükleri Rusya'ya karşı alternatif bir enerji kaynağı olarak görmelerinden de kaynaklanmaktadır.

İran ABD ve Batı ülkelerinin baskılarına karşı özellikle Rusya, Çin, Hindistan ve Türkiye gibi bölgesel güçlerle ilişkilerini geliştirerek politik anlamda manevra alanını genişletmeye çalışmaktadır. Özellikle Rusya ile olan askeri silah antlaşmalarıyla bu ülke için önemli bir silah pazarı olan İran, Çin ile ise yaptığı enerji antlaşmaları ile bu ülkenin de siyasi desteğini kazanmayı amaçlamaktadır. Yine Türkiye ve Hindistan'la olan ekonomik ilişkilerini geliştirme politikaları bu noktadan ele alınmalıdır. İran'ın Şangay işbirliği örgütüne üye olmak istemesi, hali hazırda gözlemci üye statüsünde bu birliğin toplantılarına katılması ABD, İsrail ve Batı ülkelerinin askeri ekonomik baskılarına karşı bir önlem politikası olarak değerlendirilebilir. ABD'nin yoğun olarak yürüttüğü yalnızlaştırma politikasını İran, bölge ülkeleri ve küresel güç aday ülkelerle ilişkilerini karşılıklı pragmatik zeminde geliştirerek aşmaya çalışmaktadır.

İran sahip olduğu jeopolitik konum, siyasi yönetim tarzı ve toplumsal yapısıyla Ortadoğu alt sisteminin etkili güçlerinden biri olmaya devam etmektedir. 2005 seçimlerinde radikal söylemleriyle dikkat çeken Ahmedinejad ile yeni bir yönetim tarzı geliştiren İran, bir taraftan İslam rejiminin 30 yılını doldururken halkın beklentilerine karşılık veremeyen yönetim tarzı, gelir adaletsizliklerinin devam etmesi, işsizliğin hatırı sayılır oranda olması, dış politika anlamında yalnızlaşması nedeniyle muhalefetin yoğun tepkisiyle karşılaşmaktadır. Fakat burada önemli nokta şu ki ABD'nin İran'ı tehdit olarak görerek dünya kamuoyundaki algılamaları bu yönde etkileme çalışmaları İran halkının Ahmedinejad yönetiminde birleşmesini daha da kolaylaştırmaktadır.

Uluslararası sistemde 1990'lı yıllar sonrasında hakim olmaya başlayan Tek Kutuplu Sistemde, Ortadoğu alt sistemini kendi plan ve projelerine göre dizayn etmek isteyen ABD'nin, bu gün bölgede gelişen bölgesel güçler nedeniyle çok da rahat hareket edemediği görülmektedir. Rusya'nın eski gücünü kazanmaya başlaması, Çin'in her geçen gün büyüyen ekonomik ve siyasi nüfuzu, AB'nin ABD'den bağımsız dış politika üretme çabaları Uluslararası sistemde ABD'yi sınırlandırıcı etki oluşturmaktadır. Ortadoğu alt sisteminde giderek güçlenerek siyasi nüfuz alanını genişleten Türkiye, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla etrafında politik bir çevre oluşturabilen İran ve yıllarca İngiltere ve ABD güdümünde politika üreten Arap ülkelerinin bağımsız dış politika üretme arayışları ABD'nin bu bölgeye olan etkisini de sınırlayabilme potansiyeline sahiptir. Sonuç olarak gözükürken o ki Uluslararası sistem tek kutuplu bir

sistemden Güç Dengesi sistemine tekrar kayarken, Ortadoğu'da da ABD ve İsrail egemenliğine karşı yeni güç dengeleri oluşmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMIAN Ervand (2008), *Modern İran Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ADELKHAH, Fariba (2001), *İran'da Modern Olmak*, Çev. Hakkı Uygur, Kültür Yayınları, İstanbul.
- ADIBELLİ, Barış (2007), 'Soğuk Savaştan Günümüze Çin-İran İlişkileri', *Avrasya Dosyası*, Cilt:13, Sy.3, s. 295-319.
- ADIBELLİ, Barış (2005), 'Şangay İşbirliği Örgütü ABD'ye Meydan Okuyor', *Cumhuriyet Strateji*, No.55, s.15-17.
- AHMEDİ Hamid, (2009), *İran Ulusal Kimlik İnşası*, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul.
- AKTAŞ, Cihan (2004), *Düniin Devrimcileri Bugünün reformistleri İran'da Siyasal, Kültürel ve Toplumsal Değişim*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ALAN, Bülent (2001), *D-8: Yeni Bir Dünya*, Yörünge Yayınları, İstanbul.
- ALBAYRAKOĞLU, Esra Pakın (2009), *ABD-İran İlişkileri Çerçevesinde Basra Körfezi'nde İstikrar ve Bölgesel Aktörlerin Rolü*. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=432:abd-ran-likileri-cercevesinde-basra-koerfezinde-stikrar-ve-bölgesel-aktoerlerin-rolue&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=50 (erişim tarihi: 15.02 2011)
- ANOUSHIREVAN, Enteshami ve Manjoob Zweheri (2002), *Iran's Foreign Policy farom Khatemi to Ahmedinejad*, Ithaca Press, UK.
- ANSARİ, M. Ali (2006), 'Diplomatic and Court Perspectives on the 'White Revolution' in Iran 1958-1971', Edit. Camron Michael Amin, Benjamin C. Fortna, Elizabeth B. Frierson, *The Modern Middle East*, Also Published by Oxford University Press, New York, s.627.

- ARI, Tayyar (1996), *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi(1978-1996)*, Alfa Yayınları, Bursa.
- ARI, Tayyar (2007a), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, Bursa.
- ARI, Tayyar (2007b), *Irak İran ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, Bursa.
- ARI, Tayyar (1996), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Alfa Yayınları, Bursa.
- ARJOMAND, A Said (1988), *The Turban Forthe Grown The Islamic Revolution in Iran*, Oxford New York Univercity Press, New York.
- ARMAOĞLU, Fahir (1995), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- ARSLANTAŞ, Süleyman (1990), *Olaylarla Ortadoğu*, Endişe Yayınları, Ankara.
- ATAMAN, Muhittin (2007), 'İran-Irak Üstünlük Mücadelesi Çok Boyutlu Sorunlar', Editörler: K.İnat, M. Ataman ve B. Duran, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayınları, Ankara, s.163-184
- ATAÖV, Türkkaya (1960), 'Milletler Arası Münasebetlerde Kuvvet Muvazenesi', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, No.4, s.175-198.
- ATAY, Mehmet (1999), 'İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler', *Avrasya Dosyası*, Cilt:5, Sayı:3, s.130-147.
- AYHAN, Veysel (2009), *Ortadoğu ve Petrol İmparatorluk Yolu*, Dora Yayınları, Bursa.
- BACIK, Gökhan (2008), 'İran ve İsrail: Motivasyonel Yapılar ve Dış Politika (1979-2008)', Hazırlayan: Mehmet Tuncel, *Hedef Neden İran? Ortadoğu'da Güç Savaşları*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, s.87-104.
- BAYIR, Emre (2008), 'İran Nasıl Yönetiliyor', Hazırlayan:Mehmet Tuncel, *Hedef Neden İran Ortadoğu'da Güç Savaşları*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, s.237-246.
- BEAUMONT, Peter, Gerald H. Blake ve J. Malcolm Wagstaff (1980), *The Middle East A Geographical Study*, Photosetting in India by Thomson Press, India.

- BERNARD, Lewis (2009), *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- BODUR, Harun (2005), *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Çağlar Yayınları, Ankara.
- BOZKURT, G. Saynur (2007), '11 Eylül Sonrası ABD-İran ilişkileri', *Satranç Tahtasında İran Nükleer Program*, Editör: Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı, Tasam Yayınları, İstanbul, s. 79-98.
- BROWN, Chris ve Kristen Ainley (2007), *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, Çev. Arzu Oyacıoğlu, Yayın odası, İstanbul.
- BRZEZINSKI, Zbigniew ve Robert M. Gates (2008), *İran'ın Zamanı Geldi*, Çev. Profil Yayıncılık, İstanbul.
- BUCHTA, Wilfried (2000), *The Structure of Power in the Islamic Republic*, The Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, Washington.
- CANKARA, Yavuz (2005), *Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- CENNETİ, Muhammet Ali (1995), *İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası*, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme Grubu, Alhuda Matbaacı.
- CHATTERJI, C Nikshoy (1987), *History of Modern Middle East*, Sterling Publishers Private Limited, New Delhi.
- ÇANDAR, Cengiz (1981), *Dünden Yarına İran*, Yalçın Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2004), "Türk İran İlişkileri", Der. F. Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, s.207-234.
- ÇETİRGE, Y. Aksoylar (1997), *Namludaki Karanfilden Şeriata İran*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ÇEVİK, Halis (2005), *Kadim Toprakların Trajedisi Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul.

- ÇİTLİOĞLU, Ercan (2009), “İran’ı Anlamak”, Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irani-anlamak.pdf> 11.01.2011.
- DAĞCI, Kenan (2007), ‘AB-İran İlişkileri ve Parametreleri’, Editör: Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı, *Satranç Tahtasında İran ‘Nükleer Program’*, Tasam Yayınları, İstanbul s.125-136.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2008), *Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul.
- DEDEOĞLU, Beril (2008), ‘11 Eylül Öncesi ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri’, Hazırlayan: Mehmet Tuncel, *Ortadoğuda Güç Savaşları Hedef Neden İran*, Ekileşim Yayınları, İstanbul, s. 13-28.
- DEMİRTEPE, M.Turgut (1999), *Tahran’da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi*, Avrasya Dosyası, Cilt.5 Sayı.3. s. 21-35.
- DURAN, Daniel (1974), *Uluslararası Petrol Sorunları*, Çev. Teoman Tuçdoğan, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- DURSUNOĞLU, Alptekin (2005), *Dördüncü Dünya Savaşı ve Ortadoğu*, Anka Yayınları, İstanbul.
- EFEGİL, Ertan (2010), ‘İran Nükleer Krizi: Farklı Algılamalar Üzerine İnşa Edilmiş Uluslararası Güvenlik Sorunu’, Editör: Kemal İnat-Burhanettin Duran-Muhuttin Ataman, *Dünya Çatışmaları*, 1. Cilt, Nobel Yayınları, İstanbul, s.355-375.
- EFEGİL, Ertan ve Nezaha Musaoğlu (2009), ‘Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri’, *Akademik Bakış*, I, Cilt:2, Sayı:4 <http://www.ataum.gazi.edu.tr/pdf/soguk-savas-sonrasi-donemin-uluslararasi-sisteminin-yapisina-iliskin-gorusler-uzerine-bir-elestiri-1250880973.pdf> (erişim tarihi: 12.07.2011)
- EKİNCİ, C. Arzu (2009), *İran Nükleer Krizi*, Usak Yayınları, Ankara.
- EKİNCİ, C. Arzu (2010), “Körfez Ülkelerinin İran Algısı”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1660> (erişim tarihi: 04.01.2011).

- EKİNCİ, C. Arzu (2008), “Türkiye İnan Arasında İmzalanan Doğalgaz Mutabakatı”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=781> (erişim tarihi:04.01.2011).
- ERGİN, Feridun (2008), *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Çağlayan Basımevi, İstanbul.
- ERKİN, Ekrem (2010), ‘İnan Nükleer Sorunu: Türkiye ve Çin’,*Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1065/iran-nukleer-sorunu-turkiye-ve-cin.aspx>, (erişim tarihi: 28 Nisan 2011)
- ERKİN, Ekrem (2006), ‘Şangay İşbirliği Örgütü’nde İnan Sorunu’, Turksam, <http://www.turksam.org/tr/a938.html> (erişim tarihi: 28 Nisan 2011)
- ERTAN, Fikret (2009), ‘İnan Seçimleri:Yeni Bir Dönüm Noktası’, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=856902> (erişim tarihi: 15.02.2011)
- ERTEN, Barış (2009), ‘Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı’ (Truman Doctrine and Marshall Plan in Turkey-USA Relations, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.12, Sayı.21, s.377-397.
- ESLEN, Nejat (2006), ‘İnan üzerinde ABD ve Çin arasında güç mücadelesi var ABD nükleer darbe yapabilir’, <http://www.2023.gen.tr/subat2006/2.htm>, (erişim tarihi: 28.12.2010).
- European Union Center of North Carolina EU Briefings (2008), ‘Europes İnan Diplomacy, March, Policy Area: İnan’, http://www.unc.edu/depts/europe/business_media/mediabriefs/Brief7-0803-iran.pdf (erişim tarihi: 03.02.2011).
- FICHER, J. Michael (1980), *İnan From Relligious Dispute to Revolution*, Harvard University, Press Cambridge, Massachusetts.
- FIĞLALI, E. Ruhi (2008), *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.
- FULLERİ, E. Graham (2008), *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Çev.Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul.

- GARVER, John W. (2006), *China and Iran Ancient Partner in A Post-Imperial World*, University of Washington Press, Seattle and London.
- GASIOROWSKI, J. Mark (1997), 'The 1953 Coup D'etat in Iran', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt:19, No.3, s. 261-286.
- GERÇEKSEVER, Abdülkadir (2005), *Kayıp Kimlik: Basra Körfezi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- GHEISSARI, Ali (2009), *Contemporary Iran, Economy, Society, Politics*, Oxford University Press, New York.
- GÜNDOĞAN, Ünal (2010), *İran Ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara.
- GÜRKAŞ, Berna (2007), 'Türkiye İnan İlişkileri', Editörler: Dağcı K, ve A. Sandıklı, *Satranç Tahtasında İnan Nükleer Programı*, Tasam Yayınları, İstanbul, s.219-257.
- HATEMI, Hüseyin (1980), *İnan İslam Anayasası*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- <http://www.zaman.com.tr/webapptr/haber.do?haberno=330417&keyfield=72616673616E63616E69> (erişim tarihi:23.12.2010)
- HÜSEYİNİ, Asaf (2009), *İnan'da Devrim ve Karşı Devrim*, Çev. Taha Cevdet, Pınar Yayınları, İstanbul.
- HOSTI, Kalevi J. (1974), *International Politics*, London.
- İNAT, Kemal (2004), 'Giriş', Editör: Kemal İnat, *ABD'nin Haydut Devletleri*, Değişim Yayınları, İstanbul, s.1-11.
- 'İnan'ı Anlamak', *Ululararası Güvenlik ve Strateji Arştırmaları Merkezi*, Bahçeşehir Üniversitesi, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irani-anlamak.pdf> 15 Mart 2010.
- IRNA, Zebari (2006), 'Iraq Will Never Be A Party To Any Military Agression On İnan', *Iran News*.
- IZZETİ, İzzetullah (2002), 'İnan ve Bölge Jeopolitiği', Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul.

- KAMALOV, İlyas (2008), *Putin Dönemi Rus Dış Politikası*, Moskova'nın Rövanşı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, A. Morton (1957), *System and Process in International Politics*, Newyork.
- KAPLAN, A. Morton (1969), 'Variants on Six Models of the International System', Newyork.
- KARACA, Kutay (2007), 'Küresel Enerji Stratejileri Karşısında Türkiye'nin Jeostratejik ve Jeopolitik Konumu', *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı:10, Ankara s.15-34.
- KARADENİZ, Yılmaz (2006), *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul.
- KEDDIE, R. Nikki (1981), *The Roots of Revolution: An Interpretative History of Modern Iran*, Yale University Press, London.
- KENAR, Nesrin (2006), 'İsrail 2005', Editör: K. İnat, A. Balcı, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Nobel Yayınları, Ankara, s. 154-181.
- KERİM, Mehmet (1980), *İran İslam Devrimi*, Düşünce Yayınları, İstanbul.
- KERR, K Poul (2009), 'Iran's Nuclear Program: Status', *Congressional Research Service*.
- KESKİN, Arif (2006), 'İran-ABD Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik', *Stratejik Analiz*, Sayı.72, s.67-74.
- KESKİN, Arif (2008), 'Şii Jeopolitiği ve İran', Editör: Mehmet Tuncel, *Ortadoğu'da Güç Savaşları*, *Hedef Neden İran*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, s.29-68.
- KHAN, Nawab (2003), 'EU-Iran Relation in The Last Years', <http://www.payvand.com/news/03/nov/1139.html>, 15.12.2010.
- KHOMEINI, Imam (1984), 'Islamic Government: Governance of The Jurist', Translated: Hamid Algar, *The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini Works (International Affairs Depertmant)*.

- KİBAROĞLU, Mustafa (2009), 'Good For the Shah Banned fort he Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power', *Middle East Journal*, Vol 60, No.2, s. 152-154.
- KİBAROĞLU, Mustafa (2007), 'Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West', *Middle Eastern Studies*, Vol:43, No.2 s.223-245.
- KHOMEINI, Imam (1992), *Mustaz'af Müstekbir*, Objektif Yayınları, İstanbul.
- KOCATÜRK, Nurhan (2004), 'İran: ABD'nin Ortadoğu'daki Baş Ağrısı"', Editör: Kemal İnat, *ABD'nin Haydut Devletleri*, Değişim Yayınları, Sakarya, s. 249-283.
- KÖNİ, Hasan (2001), *Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- KÖSE, Talha (2008), *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*, Seta Yayınları, Ankara.
- LAÇİNER, Sedat (2008), 'Bir Kahvaltının Ardında', *Usak Stratejik Gündem*, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=738> 04.01.2011.
- LAÇİNER, Sedat (2010a), 'İran Nükleer Krizi:Türkiye Oyunu Bozdu', *Usak Stratejik Gündem*, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1492> 05.01.2011.
- LAÇİNER, Sedat (2010b), 'Nükleer İsrail ve Nükleer İran', *Usak Stratejik Gündem*, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1490> (erişim tarihi:05.01.2011)
- LANGLOIS, Georges, Jean Boismenu , Jean, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald (2000), *21. Yüzyıl Tarihi*, Çev: Ömer Turan, Nehir Yayınları, İstanbul.
- LIMBERT, W. John (1987), 'Iran at War with History', *Westviev Press*, Washington.
- MC CLELLAND, Charles A. (1966), *Theory and The International Siystem*, New York.
- MCNEIL, William (1970), *America, Britain and Russia: Their Co-operation ard Conflict (1041-1946)*, Johnson Reprint Comperation, New York.
- NASR, Vali (2006), *The Shia Revival: How Conflicts within İslam Will Shape the Future*, W.W Norton Company, New York.

- NORENG, Qystein (1998), *Petrol ve İslam*, Çev: Dilek Başak, Sabah Kitapları, İstanbul.
- ‘Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması’, *Global Siyaset*, <http://www.globalsiyaset.com/anlasmalar/nukleerengelleme.html> (erişim tarihi: 05.02.2011)
- OĞAN, Sinan (2007), ‘11 Eylül sonrası İran-Rusya İlişkileri’, Hazırlayan: Mehmet Tuncel, *Ortadoğu’da Güç Savaşları Hedef Neden İran*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, s.181-236.
- OĞUZ, Sami ve Ruşen Çakır (2000), *Hatemi’nin İran’ı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OLSON, Robert (2005), *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim İdeoloji Savaş Darbeler ve Jeopolitik*, Çev. Kezban Acar, Babil Yayıncılık, Ankara.
- ORAL, Serkan, (2007), *Kuzey Irak Kapanı*, Karakutu Yayıncılık, İstanbul.
- ORAN, Baskın, (2001), *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAN, Gökhan (2010), ‘Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasındaki Enerji Güvenliği’, *Akademik Bakış*, Cilt: 4, Sy:7, İstanbul, s.17-40.
- ÖZEN, Ahmet Cem (2010), “ABD’nin Nükleer İran Sorunu”, <http://www.derindusunce.org/2010/05/01/abdnin-nukleer-iran-sorunu/> 9.03.2011.
- RAMAZANI, K. Rouhollah (1991), *Revolutionary Iran challenge and Response in the Middle East*, Baltimore: The Jhon Hopkins University.
- RAMAZANI, K Rouhollah (1990), *The Iranian Revolution its Global Impact*, Florida International University, Press/Miami.
- REWIEW, Book (2009), *İran’da Devlet Toplum ve Siyaset*, Çev. Mehmet Koc, Ağaç Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- ROSECRANCE, N. Richard (1963), *Action and Reaction in World Politics*, Boston.

- ROY, Oliver (1995), *Siyasal İslamın İflası*, Çev: Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul.
- RUNDLE, Christopher (2008), 'Iran-United Kingdom Relation since the Revolution: Opening Doors', Edit. Anoushiravan Ehteshami and Manjooob Zweiri, *Iran's Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejad*.
- SAHIMI, Mohammad (2003), *Iran's Nuclear Program-Part I:Its History*, <http://payvand.com/new/03/oct/1015.html>, Payvand.
- SARAY, Mehmet (2006), *Türk İnan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- SARTORI, Givoanni (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Yatkın Yayınları, Ankara.
- SHOLM, R. Stephen (1990), ABD ve İnan-İrak Savaşı, Çev. Ozan Aksoy, <http://www.bgst.org/keab/ss20051222.asp> (erişim tarihi: 12.07.2010).
- SİNKAYA, Bayram (2009), 'İnan'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların yükselişi ve Düşüşü', *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 1, Sayı 1, s.74-77.
- SİNKAYA, Bayram (2007), *Şii Ekseni tartışmaları ve İnan*, Avrasya Dosyası, Cilt.13, Sayı.3, s.37-63.
- SKOCPOL, Theda (1992), *States and Social Revolutions*, Cambridge University Press.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2005), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- SQUASSONI, Sharon (2005), *Iran's Nuclear Program: Recent Developments*, CRS Report for Congress, January 14. http://www.parstimes.com/nuclear/crs_jan05.pdf, 03.02.2011.
- ŞEN, Sebahaddin (1993), 'Ortadoğu'da Terör', Der. Sabahaddin Şen, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s.251-268.
- TAFLIOĞLU, Serkan (2008), 'Soğuk Savaş Sonrası İnan Dış Siyaseti2', *Ahmet Yesevi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=216> 16 Mart 2011.

- Tahran Ticaret Müşavirliği (2009), 'İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili', <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/IR/iran%20ulke%20profil.pdf>.
- TAKEYH, Ray (2009), *Gizli Devrimler Ülkesi İran*, Çev.Cem Küçük, Karakutu Yayıncılık, İstanbul.
- TAKEYH, Ray (2007), *Gizli İran*, Çev.Cem Küçük, Ekvator Yayıncılık, İstanbul.
- TAKEYH, Ray (2003), *Iranian Options: Pragmatic Mullahs and America's Interest*, The National Interest,
- TEMUR, Ferit (2009), 'Jeopolitik Gerçekler ve Küre Hakimiyeti Teorisi', http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=449%3Ajeopolitik-gercekler-ve-kuere-hakimiyet-kuram&catid=122&Itemid=136 (erişim 12 Temmuz)
- TIBI, Bassam (1998), *Conflict and War in the Middle East: From Interstate War to New Security, Second Edition*, Mcmillian Press, London.
- TOPUR, Tuncer, (2005), *Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- TURAN, Ömer (2002), 'Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu', *Step Ajans*, İstanbul.
- TÜLÜMEN, Turgut (1998), *İran Devrimi Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- "UN Resolution", <http://www.un.org/docs/scres/1990/scres90.htm> (erişim tarihi: 24 Mart 2011)
- VAKIL, Sanam (2006), 'Iran:Balancing East against West', *The Center of Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology*, Autumn 2006, Washington.
- WALTZ, N Kenneth (1979), *Theory of International Politics*, University of California, Berkeley.
- YEŞİLTAŞ, Murat (2006), 'İran 2005', Editörler: K. İnat, A. Balcı, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Nobel Yayınları, Ankara, s. 70-118.

- YEŞİLTAS, Murat (2009), 'İran 2008', Editörler: K.İnat, M. Ataman, B. Duran, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Küre Yayınları, İstanbul, s.60-95.
- YEŞİLTAS Murat (2009), 'İran 2007', Editörler:K.İnat, M. Ataman, M. Yeşiltaş, *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Küre Yayınları, İstanbul, s.61-101.
- YERGİN, Daniel (1995), *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Öyküsü*, Çev.Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- YÜCE Ç. Kürşat (2006), *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ZIRINKY, P. Michael (1992), 'Imperial Power and Dictatorship: Britian and the Rise of Reza Shah, 1921-1926', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 24, No.4, s. 639-663.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Isparta'nın Senirkent ilçesinde doğan Sefa Mutlu KOCA, ilk, orta öğretimini Isparta, lise öğretimini ise Manisa'da tamamladıktan sonra 2000 yılında Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. 2008 yılı Eylül ayında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başlayan başlayan Sefa Mutlu KOCA, 2005 yılından itibaren özel bir şirkette yurt dışı eğitim danışmanı olarak çalışmaktadır.